

A kenyér meghódítása

Pjotr Kropotkin

1892

Tartalomjegyzék

Kropotkin előszava az 1907-es első angol kiadáshoz	4
1. fejezet: Javaink	8
I	8
II	9
III	11
2. fejezet: Jólétet mindenkinek!	14
I	14
II	16
III	18
3. fejezet: Anarchokommunizmus	20
I	20
II	22
4. fejezet: Kisajátítás	25
I	25
II	26
III	28
5. fejezet: Élelem	32
I	32
II	33
III	35
IV	36
V	39
VI	40
VII	42
6. fejezet: Lakhatás	44
I	44
II	45
III	46
7. fejezet: Ruházat	49
I	49
8. fejezet: Módszerek és eszközök	51
I	51
II	52
9. fejezet: Luxusigények	55
I	55

II	56
III	58
IV	59
V	60
10. fejezet: A kellemes munka	63
I	63
II	64
11. fejezet: A szabad társulás	68
I	68
II	70
III	71
12. fejezet: Ellenvetések	76
I	76
II	78
III	80
IV	82
13. fejezet: A kollektivista bér munka rendszere	85
I	85
II	86
III	87
IV	89
14. fejezet: Fogyasztás és termelés	93
I	93
II	95
15. fejezet: A munkamegosztás	97
I	97
16. fejezet: Az ipar decentralizációja	99
I	99
II	101
III	102
17. fejezet: Mezőgazdaság	104
I	104
II	106
III	108
IV	110
V	111
VI	113

Kropotkin előszava az 1907-es első angol kiadáshoz

A kommunizmussal és szocializmussal szemben jelenleg az egyik ellenvetés az, hogy az eszme bár régi, mégsem tudott megvalósulni. Ideális államok kísértették az ókori Görögország gondolkodóit; aztán az őskeresztények kommunista csoportokban egyesültek, évszázadokkal később nagy kommunista testvériségek jöttek létre a reformkorban. Majd ugyanezek az eszmék éledtek újra a nagy, angol és francia forradalmak idején; végül pedig nemrég, 1848-ban Franciaországban a szocialista eszmék által nagymértékben inspirált forradalom zajlott le.

Látják már – mondják nekünk –, milyen messze vannak még terveik a megvalósulástól. Nem gondolják, hogy az ember természetének és szükségleteinek megértésében van valami alapvető hiba? Első pillantásra ez egy nagyon komolynak tűnő ellenvetés. Azonban abban a pillanatban, amint az emberi történelmet figyelmesebben szemléljük, elveszti erejét. Először is azt látjuk, hogy emberek százmillióinak sikerült sok száz éven át fenntartaniuk egymás között, faluközösségeikben a szocializmus egyik fő elemét, a termelés legfőbb eszközének, a földnek a közös birtoklását és annak, a különböző családok munkaképessége szerinti felosztását. Tudható, hogy mikor a föld közösségi birtoklását Nyugat-Európában megsemmisítették, azt nem belülről, hanem kívülről tették, azon kormányok, amelyek létrehozták a nemesség és a középosztály javára a föld monopóliumát.

A középkori városoknak sikerült évszázadokon keresztül fenntartaniuk a termelés és a kereskedelem bizonyos társadalmasított szervezetét, ezen évszázadok voltak a gyors szellemi, ipari és művészeti fejlődés időszakai. E közösségi intézmények hanyatlása főként abból eredt, hogy az emberek képtelenek voltak egyesíteni a falut a várossal, a parasztot a polgárral, hogy együtt szálljanak szembe a szabad városokat elpusztító katonai államok terjeszkedésével.

Ebben az értelemben tehát, az emberiség történelme nem kínál érvet a kommunizmus ellen. Éppen ellenkezőleg, inkább úgy tűnik, mintha a kommunista szerveződés valamilyen formájának megvalósítására tett kísérletek sorozata lenne; olyan kísérleteké, amelyeket bizonyos ideig részben siker koronázott.

Mi csak arra a következtetésre vagyunk felhatalmazva, hogy az emberiség még nem találta meg a megfelelő formát arra, hogy a kommunista alapelvek alapján egyesítse a mezőgazdaságot a hirtelen fejletté vált iparral és a gyorsuló nemzetközi kereskedelemmel. Ez utóbbi különösen zavaró elemként jelenik meg, mivel már nem csak egyének vagy városok gazdagodnak meg a távoli kereskedelem és export révén, hanem egész nemzetek más, olyan nemzetek kárára amelyek ipari fejlődésben mögöttük tartanak. Ezek az állapotok a 18-ik század végén kezdtek megjelenni, teljes lendületüket azonban csak a 19-ik században a napóleoni háborúk vége után érték el. A modern kommunizmusnak viszont számolnia kellett velük.

Ma már tudjuk, hogy a francia forradalom a politikai jelentőségén túl a francia nép 1793-ban és 94-ben három különböző, a szocializmussal többé-kevésbé rokon irányába tett kísérlete volt. Az első a vagyoni különbségek kiegyenlítése volt, jövedelemadó és örökösödési illeték révén, mindkettő erősen progresszív; a földtulajdon közvetlen elkobzásával, annak felosztása érdekében, és jelentős, csak a gazdagokra kivetett háborús adók révén. A második kísérlet minden árucikk racionálisan megállapított árának széleskörű, nemzeti rendszerben való bevezetésére irányult. Ebben a tényleges termelési költségeket és egy mérsékelt kereskedelmi nyereséget is figyelembe kellett venni. A Konvent keményen dolgozott ezen a rendszeren és már majdnem befejezte a munkát, mikor a reakció átvette az irányítást. A harmadik pedig egyfajta önkormányzati kommunizmus volt; az elsődleges szükségleti cikkek fogyasztásának tekintetében, amelyeket az önkormányzatok vásároltak fel és árusítottak önköltségi áron.

E figyelemre méltó mozgalom idején. melyet még soha nem tanulmányoztak megfelelően, született meg a modern szocializmus- a fourierizmus L'Ange-zsal Lyonban és a tekintélyelvű kommunizmus Buonarotti, Babeuf és elvtársaik révén. Közvetlenül a Nagy Forradalom után jelent meg a modern szocializmus három nagy elméleti megalapítója Fourier, Saint Simon és Robert Owen, csakúgy, mint Godwin (az állam nélküli szocializmus); míg a Buonarotti és Babeuf által szervezett titkos kommunista társaságok a következő ötven évre rányomták bélyegüket a militáns kommunizmusra.

Tehát, hogy pontosak legyünk, azt kell mondanunk, a modern szocializmus nincs még száz éves, és hogy e száz év első felében csak két nemzet vett részt annak kidolgozásában, amelyek az iparosodás élén álltak: Nagy-Britannia és Franciaország. Mindkettő szenvedett még a tizenöt évig tartó napóleoni háborúk ejtette szörnyű sebektől és mindkettőt elborította a keletről érkező nagy európai reakció. Valójában csak azután vált lehetővé a szocializmusról való vita a következő tizenhat-tizenhét évben, hogy Franciaországban az 1830-as, júliusi forradalom és Angliában az 1830-32-es reformmozgalom lerázta magáról ezt a szörnyű reakciót. Követők ezekben az években dolgozták ki Fourier, Saint Simon és Robert Owen elképzelései alapján a szocializmus különböző formáit és napjainkban is létező, eltérő iskoláit.

Nagy-Britanniában Robert Owen és követői létrehozták a kommunista falvak mintáit, amelyek egyszerre voltak mezőgazdasági és ipari települések, hatalmas szövetkezeti egyesületek indultak. hogy az osztalékukból még több kommunista közösséget hozzanak létre és megalakult a Nagy Nemzeti Egyesített Szakszervezeti Szövetség, napjaink munkáspártjainak és a Nemzetközi Munkásszövetségnek az előfutára. Franciaországban a fourierista Considérant publikálta figyelemre méltó kiáltványát, amely gyönyörűen kidolgozva tartalmazza a kapitalizmus növekedésével kapcsolatos összes elméleti megfontolást, amit ma „tudományos szocializmusnak” neveznek. Proudhon kidolgozta az anarchizmus és az állami beavatkozás nélküli mutualizmus eszméjét, Louis Blanc kiadta *A munka megszervezése* című művét, amely később Lassalle programjává vált Németországban. Vidal franciaországban, Lorenz Stein pedig Németországban két figyelemre méltó, 1846-ban, illetve 1847-ben megjelent munkában fejlesztette tovább Considérant elméleti elképzeléseit; végül Vidal, és különösen Pecqueur – az utóbbi egy igen alapos munkában, valamint egy sor jelentésben – részletesen kidolgozta a kollektívizmus rendszerét, amit az 1848-as Képviselőgyűléssel törvény formájában kívánt megszavaztatni.

Azonban a korszak összes szocialista rendszerében van egy közös vonás, amit meg kell említenünk. A szocializmus három nagy alapítóját, akik a 19-ik század hajnalán alkottak, annyira elbűvölték a széles horizontok, amelyeket a szocializmus nyitott meg előttük, hogy úgy tekintettek rá, mint egy új kinyilatkoztatásra és úgy tekintettek magukra, mint egy új vallás alapítóira, A szocializmusnak vallássá kellett válnia és nekik, mint az új egyház vezetőinek kellett meghatározniuk annak menetét. Emellett, mivel munkáikat a francia forradalmat követő reakció korában írták és inkább látták annak kudarcait, mint sikereit, nem bíztak a tömegekben és nem fordultak hozzájuk a szükségesnek tartott változások megvalósítása érdekében. épp ellenkezőleg, bizalmukat egy nagy uralkodóba vetették. Ő majd megérti az új kinyilatkoztatást; falansztereik és szervezeteik sikeres kísérletei pedig meggyőzik azok szükségességéről és saját hatalmának eszközeivel békésen véghez viszi a forradalmat, amely jólétet és boldogságot hoz az emberiségnek. Egy katonai zseni, Napóleon, éppen akkoriban uralkodott Európában. Miért ne léphetne hát elő egy társadalmi zseni, aki magával ragadja Európát és az új evangéliumot átülteti az életbe? Ez a hit nagyon mélyen gyökerezett és sokáig állt a szocializmus útjában, még mindig láthatóak nyomai köztünk, a mai napig.

A népbbe vetett hit aztán csak az 1840-48-as években tért vissza a társadalom formálóinak szívébe, amikor a forradalom közeledtét mindenütt érezni lehetett és a proletárok elkezdtek a szocializmus zászlaját a barrikádokra tűzni; ez egyrészt a republikánus demokráciába vetett hit volt, másrészt hit a szabad egyesülésben és a munkások saját szervező erejében. Aztán jött az 1848-as februári forradalom, a polgári köztársaság és vele együtt a megtört remények. Alig négy hónappal a köztársaság kikiáltása után tört ki a párizsi proletárok júniusi felkelése, amit vérbe fojtottak. A munkások tömeges lelövetése és az Új-Guineába történő deportálások után végül a napóleoni államcsíny következett. Elkezdődött a szocialisták dühödt üldözése és a leszámolás olyan szörnyű és alapos volt, hogy a következő tizenkét-tizenöt

évre a szocializmusnak még a nyomai is eltűntek, irodalmát eltörölték, még az 1848 előtt oly ismerős nevek is teljesen feledésbe merültek; az akkor aktuális eszmék – a szocialisták 1848 előtti gondolatai – törölődtek az emlékezetből, így később, a jelen nemzedéke új felfedezésként tekintett rájuk.

Amikor azonban 1866 táján a kommunizmus és a kollektivizmus újraéledt és ismét előtérbe került, a megvalósításuk eszközeire vonatkozó elképzelések mélyreható változáson mentek keresztül. A politikai demokráciába vetett régi hit eltűnt és az első alapelv, amelyben a párizsi munkások a brit szakszervezetekkel és az owenistákkal egyetértettek, amikor 1866-ban Londonban találkoztak, az volt, hogy „a munkások emancipációját maguknak a munkásoknak kell megvalósítaniuk”. Egy másik kérdésben is egyetértettek. Ez az volt, hogy a munkás-szakszervezeteknek maguknak kell megszerezniük a termelési eszközöket és megszervezni a termelést. A fourierista és mutualista „Egyesülés” francia eszméje így kötött szövetséget a Robert Owen féle Nagy Nemzeti Egyesített Szakszervezeti Szövetség gondolatával, így teljesedve Nemzetközi Munkásszövetséggé.

A szocializmusnak ez az újjáéledése is csak néhány évig tartott. Hamarosan jött az 1870-71-es háború, a párizsi Kommün felkelése, majd a szocializmus szabad fejlődése ismét lehetetlenné vált Franciaországban. Miközben Németország most német tanítói, Marx és Engels kezéből elfogadta a francia „negyvennyolcasok” szocializmusát – Considérant és Louis Blanc szocializmusát és Pecqueur kollektivizmusát –, addig Franciaország újabb lépést tett előre.

1871 márciusában Párizs kinyilvánította, hogy nem vár tovább Franciaország elmaradott részeire és a Kommün keretei közt kívánja elindítani saját társadalmi fejlődését. A mozgalom túl rövid életű volt ahhoz, hogy pozitív eredményeket produkáljon. Megmaradt kommunalistának. A régi Internacionálé munkásosztálya azonban azonnal felismerte történelmi jelentőségét. Megértették, hogy a szabad kommuna lehet a továbbiakban az a közeg, amelyben a modern szocializmus eszméi megvalósulhatnak. A szabad agrár-ipari kommunáknak, amelyekről 1848-ban oly sokat beszéltek, nem szükséges kis falansztereknek vagy 2000 fős közösségeknek lenniük. Hatalmas agglomerációknak kell lenniük, mint Párizs vagy ami még jobb, kisebb régióknak. Ezek a közösségek a nemzeti határoktól függetlenül szövetségbe tömörülnek (mint a Cinque Ports vagy a Hanza) és nagy vasúti, kikötői, stb. munkaközösségeket hoznának létre a kommunák közötti szolgálatra. Ilyenek voltak azok az elképzelések, amelyek 1871 után kezdtek többé-kevésbé keringeni a gondolkodó munkások között, különösen a latin országokban. Ezen országok munkásai egy ilyen szervezetben, amelynek részleteit maga az élet fogja alakítani, látták azt a közeget, amin keresztül a szocialista létformák sokkal könnyebben megvalósulhatnak, mint az államszocialisták kollektivistá rendszere által. Ezen eszméknek igyekeztem többé-kevésbé határozott kefejtését nyújtani ebben a könyvben.

Ha most visszatekintek a könyv megírása óta eltelt évekre, teljes lelkiismerettel mondhatom, hogy a benne megfogalmazott legfőbb gondolatoknak helyesnek kellett lenniük. A kollektivistá rendszer államszocializmusa kétségtelenül tett némi előrelépést. Itt-ott bevezették az állami vasutakat, az állami bankszektor és az állami szesz-kereskedelmet, de minden ilyen irányú lépés, még ha egy adott árucikk olcsóbbá válását is eredményezte, újabb akadályt jelentett a dolgozó emberek, emancipációjukért folytatott harcában. Így most a munkások körében, különösen Angliában, azt az elképzelést találjuk, hogy még egy olyan hatalmas nemzeti vagyon működtetését is, mint a vasúthálózat, sokkal jobban el tudná látni a vasúti alkalmazottak szövetsége, mint egy állami szervezet.

Láthatjuk viszont, hogy Európa- és Amerika-szerte számtalan kísérlet történt, amelyeknek vezető gondolata egyrészt az, hogy a termelés széles területeit maguknak a munkásoknak a kezébe adják, másrészt pedig az, hogy a városokban egyre nagyobb legyen azon funkciók köre, amelyeket a város a lakosai érdekében lát el. A szakszervezeti mozgalom egyre inkább arra törekszik, hogy a különböző szakmákat nemzetközileg megszervezze és ne csak a munkafeltételek javításának eszköze legyen, hanem olyan szervezetté váljon, amelyik egy adott pillanatban a termelés irányítását is kezébe veheti. A szövetkezeti együttműködés, mind a termelés, mind az elosztás terén, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban és a kísérleti közösségekben a kétféle együttműködés kombinálására tett kísérletek és végezetül az úgynevezett városi szocializmus mérhetetlenül változatos területe. Ez az a három irány, amelyekben az utóbbi időben a legnagyobb teremtő erő fejlődött ki. Természetesen ezek egyike sem helyettesítheti

a kommunizmust, sőt a szocializmust sem, mert mindkettő a termelési eszközök birtoklását feltételezi, de kétségtelenül úgy kell tekintenünk az imént említett folyamatokra, mint kísérletekre – amilyeneket Owen, Fourier és Saint Simon is próbáltak közösségeikben –, amik felkészítik az emberi gondolkodást arra, hogy elképzeljen néhány gyakorlati formát, ahol a kommunista társadalom kifejeződhetne. Mind-ezen részleges kísérletek szintézisét egy nap valamelyik civilizált nemzet konstruktív zsenijének kell majd megalkotnia, és ez meg is fog történni. Az ember teremtő géniuszának roppant erőfeszítései készítik el tégláinak és néhány helységének mintáját, amelyekből ezt a nagy összetett épületet kell megépíteni.

Bromley, Kent, 1906. október

1. fejezet: Javaink

I

Az emberiség már jókora utat tett meg azon letűnt korok óta, amikor az ember — a kovakő és kezdetleges eszközei segítségével — a vadászat szeszélyeiből élt, egyáltalán semmit sem hagyva utódaira egy sziklák alatti menedéken és szegényes kőszerszámokon kívül, s még a nyomorúságos létéért is meg kellett küzdenie a hatalmas, kiismerhetetlen, rettenetes anyatermészettel.

Ezalatt a zűrös időszak alatt, ami ezer meg ezer évig tartott, az emberi fajnak mégis számtalan kincset sikerült felhalmoznia. Megművelte a földet, lecsapolta a mocsarakat, áthatolt az erdőrengetegek sűrűjén, elegyengette az utakat, épített, feltalált, megfigyelt, gondolkodott, bonyolult szerszámokat készített, megfejtette az anyatermészet titkait, megszelídítette a gózt. Mindezt olyan agyafúrta tette, hogy a civilizált ember utódjának születéskor már egy egészen tetemes alaptőke áll a rendelkezésére, amit azok halmoztak fel, akik előtte éltek. Ez a tőke most lehetővé teszi számára, hogy a saját munkájából, mások munkájával összekapcsolva, olyan gazdagságra tegyen szert, amely a keletiek képzeletét is túlszárnyalja az ő *Ezeregyéjszaka* meséi-jükben.

A talaj, nagyrészt, elő lett készítve [défriché], nincs semmi akadály a képzett munkát és válogatott vetőmagokat használva megműveljék és bőségesen teremjen — ami több mint elég az emberiség minden szükségletének kielégítésére. A művelési eszközök ismertek.

Amerika prérijeinek termékeny talaján száz ember, erős gépek segítségével, már néhány hónap alatt megtermeli tízezer ember egy évre elegendő búzáját. Ott, ahol az ember meg akarja kétszerezni, háromszorozni, vagy százszorozni a terményét, előkészíti a talajt, megadva minden növénynek a neki megfelelő gondozást, és bőséges termést láthat viszont. És ameddig a vadásznak egykor száz négyzetkilométernyi területet kellett birtokba vennie, hogy élelmet találjon családjá számára, a civilizált ember végtelenül kevesebb nehézséggel és nagyobb biztonságban termeszt meg mindazt, amire családjá eltartásához szüksége van, ennek a területnek a tízezredrészén.

Az időjárás többé már nem akadály. Amikor a napsütés hiányzik, az ember mesterséges hővel pótolja, arra várva, hogy az is fényt adjon és stimulálja a növényzetet. Üvegházakkal és melegvizes fűtőcsövekkel tízszer annyi terményt takarít be egy adott területről, mint korábban.

Még feltűnőbbek az iparban elért eredmények. Ezekkel az intelligens lényekkel, a modern gépekkel — és három-négy, többnyire ismeretlen feltalálói nemzedék gyümölcseivel — száz ember annyi ruhát készít, amennyivel tízezer ember két évig tudna ruházkodni. Jól szervezett szénbányákban száz ember évente annyit termel ki, amennyi tízezer család fűtésére lenne alkalmas a zord időjárás alatt. És nemrégiben egy teljesen új csodálatos várost láthattunk kiépülni néhány hónap alatt a Champ de Mars-on [a világkiállítás apropóján], anélkül, hogy a francia nemzet mindennapi munkájában akár a legkisebb fennakadás történt volna.

És ha az iparban, akárcsak a mezőgazdaságban, sőt a mi egész társadalmi rendszerünkben őseink munkája, felfedezései és találmányai főként a keveseknek kedveznek, egyáltalán nem kevésbé bizonyos, hogy az emberiség általában, a már meglévő acél- és vasszolgái segítségével, már most is biztosíthatná minden tagja számára a gazdagságot és a könnyű életet.

Bizony, gazdagok vagyunk, végtelenül gazdagabbak, mint gondolnánk. Gazdagok abban, amink már van; még gazdagabbak abban, amit a jelenlegi eszközeinkkel elő tudnánk állítani. Végtelenül gazdagabbak abban, amit a földünk, a gyáraink, a tudományunkból és a műszaki ismereteinkből kinyerhetnénk, ha azokat mindenki jólétének biztosítására használnánk fel.

II

Gazdagok vagyunk a civilizált társadalmainkban. Akkor tehát miért vesz körül minket mégis ez a nyomor? Minek a tömegek fájdalmas, lélekölő munkája? Minek a holnap bizonytalansága még a legjobban fizetett munkás számára is, a múltból örökölt gazdagság közepette és a hatalmas termelőerők ellenére, amelyek mindenkinek kényelmet biztosíthatnának napi néhány óra munkáért cserébe?

A szocialisták ezt unalomig ismételték. Minden nap elismétlik, minden fajta tudományból kölcsönzött érveléssel bizonyítva. Azért, mert mindent, ami a termeléshez szükséges – a földet, a bányákat, a gépeket, a kommunikációs vonalakat, az élelmet; a lakhatást, az oktatást, a tudást –, mind kevesek sajátították ki a fosztogatás, a vándorlások, a háborúk, a tudatlanság és az elnyomás hosszú történelme során, amelyet az emberiség átélt, mielőtt megtanult volna bánni a természeti erővel.

Mert a kevesek a múltban szerzett állítólagos jogait kihasználva ma az emberi munka termékeinek kétharmadát kisajátítják, amit a legértelmetlenebb és legbotrányosabb pazarlásra szánnak; mert miután a tömegeket annyira megkárosították, hogy egy hónapra vagy akár nyolc napra sem marad elég a megélhetésükhöz, csak akkor engedik az embert dolgozni, ha beleegyeznek, hogy elvigyék a munkaterméke oroszlánrészét; mert megakadályozzák abban, hogy azt termelje, amire szüksége van és arra kényszerítik, hogy mégcsak ne is azt termelje, amire másoknak lenne szüksége, hanem azt, ami a legnagyobb hasznot ígéri a felhalmozónak.

Ez ellen jött létre az egész szocializmus!

Vegyünk hát egy civilizált országot. Áthatoltak sűrű erdőrengetegein, a mocsarait lecsapolták, az éghajlata egészségesebbé vált: egyszóval lakhatóvá tették. A föld, ami eddig nem hozott mást, mint gyomokat, ma bőséges termést hoz. A déli völgyekre néző sziklákat teraszokká vájták, ahol aranylő gyümölcsökkel teli szőlőtőkék kúsznak fel.

A vadon termő növények, amelyek egykor csak keserű gyümölcsöt – vagy ehetetlen gyökeret – hoztak, a háziasítás révén lédús zöldegekké és zamatos gyümölcsökkel teli fákká alakultak. Ezernyi aszfaltozott út és vasút szeli át a vidéket, töri át a hegyvonulatokat; mozdony fütyül az Alpok, a Kaukázus, a Himalája vad szurdokaiban. A folyókat hajózhatóvá tették; a gondosan felmért partok megközelíthetőbbek lettek; a fáradtságos munkával ásott és az óceán tombolása ellen védett mesterséges kikötők menedéket nyújtanak a hajóknak. A sziklákat mély üregek szövik át; földalatti járatok labirintusai húzódnak ott, ahol szemet lehet kitermelni, ércet lehet gyűjteni. Mindenhol, ahol utak keresztezték egymást, városok emelkedtek, növekedtek, és falaik között megtalálható az ipar, a művészet és a tudomány minden kincse.

Egész nemzedékek, akik szegénységben születtek és haltak meg, akiket uraik elnyomtak és akiket kimerülésig hajszoltak, ezt a hatalmas örökséget hagyták a 19. századra.

Évezredek óta emberek milliói dolgoznak a magaslati erdők ritkításán, a mocsarak lecsapolásán, az utak megtisztításán és a folyók szabályozásán. Minden hektárnyi földet, amit Európában megművelünk, sok rász verejtéke öntöz; minden út történetében ott van a kényszerű, megfeszített munka és az emberek szenvedésének egész története. Minden vasúti mérföld, minden méternyi alagút követelte a maga jussát az emberi vérből.

A bányajáratokban még mindig frissen látszanak a csákánnyal sziklába vájt üregek. Az egyik bánya-cölöptől a másikig, a földalatti járatokat egy-egy bányász sírja jelölhette, akit ereje teljében vitt el a sújtólég, a földcsuszamlás vagy az árvíz, és tudjuk, hogy ezek a sírok mennyi könnybe, nélkülözésbe és kimondhatatlan nyomorúságba kerültek annak a családnak, amely a romok alatt eltemetett férfi szerény fizetéséből élt.

A vasutakkal és vízi útvonalakkal összekötött városok évszázadok óta létező organizmusok. Ássunk mélyebbre bennük, és megtaláljuk az utcák, házak, színházak, arénák és középületek egymásra rakódott alapjait. Merüljünk mélyebbre a történelmükben, és látni fogjuk, hogyan fejlődött és érett lassan a város civilizációja, ipara, tudása minden lakójának együttműködésével, mielőtt azzá vált volna, ami.

Még ma is, minden település, üzem és raktár, amit ma már eltemetett dolgozók millióinak a felhalmozott munkája hozott létre, csak a ma a megfelelő helyen élő embermilliók jelenléte és munkája által

tartja meg az értékét. A nemzetek gazdaságának minden részecskéje annak köszönheti az értékét, hogy a nagy egészhez tartozik.

Mivé válna egy londoni kikötő vagy egy párizsi raktár, ha nem a nemzetközi kereskedelem ilyen csomópontjaiban helyezkednék el? Mivé válnának bányáink, gyáraink, épületeink és vasutaink a naponta tengeren és szárazföldön szállított áruk tömege nélkül?

Emberi lények milliói dolgoztak egykor annak a civilizációnak a megteremtéséért, amivel ma büszkélkedhetünk. Még több millió, elszórva a világ minden pontján, dolgozik ma a fenntartásáért. Nélkülük ötven éven belül itt nem maradna semmi, csak romok.

Nincs semmi, még gondolat, még találmány sem, ami ne lenne kollektív eredmény, a múlt és a jelen szülötte. Több ezer ismert vagy ismeretlen feltaláló, akik szegénységben haltak meg, készítették elő minden gép feltalálását, amelyekben az ember megcsodálja saját zsenialitását.

Írók, költők és tudósok ezrei dolgoztak a tudás bővítésén, a tévedések helyrehozásán, a tudományos gondolkodás légkörének megteremtésén, amely nélkül századunk egyetlen csodája sem jöhetett volna létre. De vajon nem az elmúlt évszázadok felhalmozott munkája motiválta-e ezen filozófusokat, költőket, tudósokat és feltalálókat is? Nem munkások és kézművesek légiói tartották-e el őket életük során fizikailag és erkölcsileg? Nem az őket körülvevő dolgokból merítették-e a hajtóerejüket?

Egy Seguin¹, egy Mayer² és egy Grove³ zsenialitása kétségtelenül többet tett az ipar új irányokba viteléért, mint a világ összes kapitalistája. De ezek a zsenik maguk is az ipar és a tudomány gyermekei. Mert több ezer gőzgép kellett ahhoz, hogy évről évre, mindenki szeme láttára, a hőt mozgási erővé alakítsák, ezt az erőt pedig hanggá, fénné és elektromossággá, mielőtt ezek a ragyogó elmék kihirdették a fizikai erők mechanikus eredetét és egységét. És ha mi, a 19. század gyermekei, végre megértettük ezeket a tételeket, és ha tudtuk, hogyan alkalmazzuk, az ismét azért van, mert a mindennapi tapasztalataink felkészítették minket rá. A múlt század gondolkodói is megláthatták és kimondhatták: de félreértették, mert a 18. század nem a gőzgép mellett nőtt fel, mint mi. Képzeljük csak el azokat az évtizedeket, amelyek e törvényről való tudatlanságban teltek volna el, amely lehetővé tette számunkra a modern ipar forradalmasítását, ha Watt nem talált volna képzett munkásokat a Sohóban⁴, hogy fémből megépítsék elméleti terveit, tökéletesítsék az összes alkatrészt, és végül a gőzt, egy komplett mechanizmusba zárva, szelídebbé tegyék, mint a ló, kezelhetőbbé, mint a víz; hogy egy szóval a modern ipar lelkévé tegyék.

Minden gépnek saját története van: hosszú történet ez az álmatlan éjszakákról és szenvedésről, kiábrándultságról és örömről, részleges áttörésekről, amelyeket ismeretlen munkások több generációja fedezett fel, akik azért jöttek, hogy a kezdetleges találmányokhoz hozzáadják azokat az apró semmiségeket, amelyek nélkül a legtermékenyebb ötlet is terméketlen marad. Sőt mi több, minden új találmány szintézis – ezernyi korábbi találmány szintézise a mechanika és az ipar hatalmas területén.

Tudomány és ipar, tudás és alkalmazás, felfedezés és gyakorlati megvalósítás, amelyek új felfedezésekhez vezetnek, szellemi és fizikai munka – gondolkodás és fizikai munka – mind összefügg. Minden felfedezés, minden előrelépés, az emberiség gazdagságának minden növekedése a múlt és a jelen fizikai és szellemi munkájának összességében gyökerezik.

Milyen joggal sajátíthatná ki bárki is ennek a hatalmas egésznek akár a legkisebb részét is, és mondhatná rá: *ez az enyém, nem a tiéd?*

¹ Seguin, Marc François (1786–1875) francia mérnök, feltaláló, az energiamegmaradás törvényének egyik kimondója, a drótköteles függőhíd és a füstcsöves csőkazán szabadalmaztatója, amely a vasúti közlekedés átlagsebességét majdnem megtízszerezte és így forradalmasította.

² Mayer, Julius Robert von (1814–1878) német fizikus és orvos, a termodinamika egyik megalapozója, az energiamegmaradás törvényének másik kimondója a természettudományban.

³ Grove, William Robert (1811–1896) walesi fizikus és bíró, szintén az energiamegmaradás törvényének kimondója.

⁴ Soho — Soho öntőde (Soho Foundry) Smethwickben, Birminghamtól északra működő öntőde. James Watt alapította 1795-ben, gőzgépeket gyártottak benne.

III

De az emberiség által átélt korszakok során úgy történt, hogy mindent, ami az ember számára lehetővé tette a termelést és a termelőerejének növelését, kisajátítottak a kevesek. Egy napon talán elmeséljük, hogyan történt ez. Egyelőre elég, ha megjegyezzük a tényt és elemezzük a következményeit.

Ma a föld, amelynek értékét éppen az egyre növekvő népesség szükségletei adják, olyan kisebbségek tulajdonában van, akik megakadályozhatják, és meg is akadályozzák, hogy az emberek megműveljék, vagy nem engedik, hogy a modern módszereknek megfelelően műveljék. A bányák, amelyek több generáció munkáját képviselik, és amelyek értéküket csak az ipar szükségleteiből és a népsűrűségből nyerik, még mindig a kevesek tulajdonában vannak; és ezen kevesek korlátozzák a szén kitermelését, vagy teljesen megtiltják, ha előnyösebb befektetést találnak saját tőkéjük számára. A gép is csak a kevesek tulajdona. Még ha egy gép kétségtelenül három munkásgeneráció által az eredeti eszközön végzett fejlesztéseket képviseli is, mégis csak néhány munkaadó tulajdona; és ha ugyanazon feltaláló unokái, aki száz évvel ezelőtt megépítette az első csipkeverő gépet, ma megjelenének egy baseli vagy nottinghami gyárban, és követelnék a jogaikat, rájuk ordítanának: „Menjenek el! Ez a gép nem az önöké!”, és lelőnék őket, ha birtokba akarnák venni.

A vasutak — amelyek haszontalan fémhulladékok lennének Európa sűrű népessége, ipara, kereskedelme és csereüzletei nélkül — néhány részvényes tulajdonában vannak, akik talán tisztában sincsenek azokkal az utakkal, amelyek nagyobb jövedelmet biztosítanak számukra, mint egy középkori királyi kincstára. És ha azoknak a gyermekei, akik ezrével haltak meg árkok és alagutak ásása közben, egy napon összegyűlnének, és eljőnnének, mint egy rongyos és éhező tömeg, hogy kenyeret követeljenek a részvényesektől, szuronyokkal és sörétes puskákkal fogadnák őket, hogy szétoszlassák őket és megvédjék „kiérdemelt jogaikat”.

E szörnyű rendszer révén a munkás fia és lánya, amikor a világra jön, sem szántóföldet nem örököl, amelyen dolgozhatna; sem gépet, amelyet üzemeltethetne; sem bányát, ahol termelhetne anélkül, hogy munkatermékei jó részét át ne adná egy úrnak. Munkaerejét csekély és bizonytalan fizetésért kénytelen eladni. Apja és nagyapja dolgoztak ennek a szántóföldnek a lecsapolásán, annak a gyárnak a felépítésén, azoknak a gépeknek a tökéletesítésén; teljes erejükből dolgoztak — ennél ki adhatna többet? — De ő maga szegényebben jött a világra, mint a legalacsonyabb rendű vadember. Ha engedélyt kap arra, hogy egy szántóföld megművelésével foglalkozzon, az azzal a feltétellel történik, hogy a termék negyedét átengedi gazdájának, egy másik negyedét pedig a kormánynak és a közvetítőknak. És ez az adó, amelyet az állam, a tőkés, a földesúr és a közvetítő vet ki rá, mindig növekedni fog, és ritkán teszi lehetővé számára, hogy termelését javítsa. Ha az iparnak szenteli magát, akkor talán dolgozhat — azonban nem mindig —, de azzal a feltétellel, hogy a termék értékének csak egyharmadát vagy felét kapja meg, a fennmaradó rész pedig ahhoz kerül, akit a törvény a gép tulajdonosának ismer el.

Felszólalunk a feudális nemes ellen, aki nem engedte meg a jobbágygazdának, hogy a földhöz nyúljon, hacsak a termés negyedét át nem adta neki. Ezt egy barbár korszak szokásának nevezzük. De ha a formák megváltoztak is, a viszonyok ugyanazok maradtak. És a munkás „szabad szerződés” nevében most feudális kötelezettségeket fogad el; mert sehol sem találhat jobb feltételeket. Miután minden az urak tulajdonába került, nekik kell dolgoznia, vagy éhen kell halnia!

Ennek az állapotnak az az eredménye, hogy egész termelésünk az ésszerűséggel ellentétes irányba halad. Az üzleti élet alig törődik a társadalom szükségleteivel: egyetlen célja a vállalkozó profitjának növelése. Ezért van az ipar folyamatos ingadozása, a krónikus válságok, amelyek mindegyike munkások százazezeit taszítja az utcára.

Mivel a munkások nem tudják megvásárolni a bérükön az általuk megtermelt vagyont, az ipar külföldön, más nemzetek pénzes felhalmozói között keres piacokat. Az európainak Keleten, Afrikában, Egyiptomban, Tonkinban, Kongóban, bárhol máshol ilyen körülmények között növelnie kell a jobbágyai számát. De mindenhol versenytársakra talál, minden nemzet ugyanabba az irányba fejlődik. És háborúknak — állandó háborúknak — kell kitörniük a piacok feletti uralom jogáért. Háborúk a keleti gyarmatokért; háborúk a tenger feletti uralomért; háborúk az importvámok kivetéséért és a szomszédoknak

diktálásért; háborúk a lázadók ellen! Az ágyúk dőreje nem szűnik meg Európában, egész generációkat mészárolnak le, az európai államok költségvetésük egyharmadát fegyverkezésre költik – és mi tudjuk, miből van a költségvetés, és mennyibe kerül a szegényeknek.

Az oktatás továbbra is egy elenyésző kisebbség kiváltsága. Mert beszélhetünk-e oktatásról, amikor a munkás gyermekét tizenhárom évesen arra kényszerítik, hogy bányába menjen, vagy hogy segítsen apjának a farmon? Beszélhetünk-e tanulmányokról azzal a munkással, aki este hazajön, egy napnyi kényszersmunka által megtörten, szinte mindig elkábítva?! A társadalmak két ellenséges táborra szakadnak, és ilyen körülmények között a szabadság üres jelszóvá válik. Miközben a radikális liberális a politikai szabadságjogok nagyobb kiterjesztését követeli, hamarosan rájön, hogy a szabadság lehelete gyorsan a bérmentesek felkeléséhez vezet; majd gyorsan visszafordul, megváltoztatja a véleményét, és visszatér a rendeleti kormányzáshoz és a fegyver általi uralkodáshoz.

A kiváltságok fenntartásához bíróságok, bírák és hóhérok, rendőrök és börtönőrök hatalmas sokaságára van szükség, és ez a sokaság maga is a feljelentések, megfélemlítések, fenyegetések és korrupció egész rendszerének melegágyává válik.

Továbbá ez a rendszer megakadályozza a társas érzések fejlődését. Mindenki megérti, hogy igazságosság, önbecsülés, együttérzés és kölcsönös segítség nélkül a fajnak el kell pusztulnia, ahogyan az a kevés állatfaj is elpusztul, amely fosztogatásból és szolgaságból él. De ez nem tenne jót az uralkodó osztályoknak, és egy egész, teljesen hamis tudományt találnak ki ennek az ellenkezőjének a bebizonyítására.

Szép dolgokat mondtak már arról, hogy meg kell osztani, amink van, azokkal, akiknek semmijük sincs. De aki ezt az elvet a gyakorlatba is merné ültetni, azonnal figyelmeztetik, hogy ezek a nagyszerű gondolatok mind jók a civilizált verseskönyvekben – de nem az életben. „Hazudni annyit tesz, mint lealacsonyítani magunkat, megbecsstelenteni magunkat” – mondjuk, miközben az egész civilizált létünk egy hatalmas hazugság. És hozzászoktatjuk magunkat, hozzászoktatjuk gyermekeinket, hogy kétarcú erkölcsiséggel éljenek, mint a képmutatók! És mivel az agy nem szívesen alkalmazkodik ehhez, szofizmussá alakítjuk. A képmutatás és a szofizmus a civilizált ember második természetévé válik.

De egy társadalom nem élhet így; vissza kell térnie az igazsághoz, vagy el kell tűnnie.

Így a felhalmozás egyszerű ténye kiterjeszti következményeit az egész társadalmi életre. A pusztulás terhe mellett az emberi társadalmak kénytelenek visszatérni a gyökerekhez: mivel a termelési eszközök pedig az emberiség kollektív munkái, visszatérnek az emberi közösséghez. Az egyéni kisajátítás se nem igazságos, se nem hasznos. Minden mindenkié, mivel mindenkinek szüksége van rá, mivel mindenki a legjobb tudása szerint munkálkodik, és anyagilag lehetetlen meghatározni, hogy ki mennyit részesedhet a jelenlegi vagyontermelésből.

Minden mindenkié! Itt van a hatalmas eszköztár, amelyet a 19. század alkotott; itt van milliónyi vasrabszolga, akiket gépeknek nevezünk, és amelyek gyalulnak és fűrészelnek, szőnek és fonnak nekünk, amelyek lebontják és újra összeállítják a nyersanyagot, és létrehozzák korunk csodáit. Senkinek sincs joga elvenni egyetlen ilyen gépet sem, és azt mondani: *”ez az enyém; ha használni akarod, minden egyes terméked után díjat kell fizetned nekem”*; — mint ahogy a középkor urának sem volt joga azt mondani a gazdának: *”ez a domb, ez a rét az enyém, és minden egyes búzakéve után, amit learatsz, minden egyes szénakazal után díjat kell fizetned nekem.”*

Minden mindenkié! És feltéve, hogy a férfiak és a nők hozzájárulnak a munkatermékek alkotásához, jogosultak a rájuk eső részre mindenből, amit mindenki megtermel. És ez a részesedés már önmagában is jólétet kell, hogy nyújtson majd nekik.

Elég volt az olyan kétértelmű kifejezésekből, mint a „munkához való jog”⁵ vagy „mindenkinek a képességei szerint”. Amit mi hirdetünk, az A JÓLÉTHEZ VALÓ JOG – JÓLÉTET MINDENKINEK!

⁵ A „munkához való jog” (franciául *droit au travail*) az 1848-as francia munkásmozgalom jelszava azzal kapcsolatban, hogy minden munkaképes embernek biztosítva legyen a megélhetése, a munkanélküliség ugyanis már a 19. században is súlyos problémákat tudott okozni. Eredetileg Louis Blanc mérsékelt republikánus szocialista képviselő népszerűsítette (ő 1839-ben még egy szövetségi, munkásdemokráciához hasonló rendszert vázolt fel), akit a februári forradalom utáni 1848-as átmeneti kormány bevett egy különleges vizsgálóbizottságba. Az ötlet alapján márciusban „nemzeti műhelyeket” (*ateliers nationaux*) kezdtek létesíteni, ahol minden munkakeresőnek szinte feltétel nélkül munkát és jövedelmet biztosítottak. A műhelyek közmunkákat végeztek volna, de rendkívül sikertelenek és korlátozottak is voltak működésükben. Egy inaktív minimáljövedelmet még a munkavégzés (önhibájukon kívüli vagy inkább végezhető munkák hiánya miatti) elmaradása esetén is kaptak. Ezt a rendszert a „munka megszervezéseként” (*l'organisation du travail*) emlegették. Amikor 1848 júniusában a kormány a költséghatékonyságra hivatkozva fel akarta oszlatni a műhelyeket, munkásaikat pedig hol vidékre száműzni, hol besorozni a seregbe és Algériába küldeni gyarmatosítani, a feszültségek miatt június 22-én népfelkelés robbant ki és 3000 barikádot emeltek Párizs-szerte. Bár a műhelyek hatástalanságát szinte mindenki elismerte, feloszlásuknak módja és a kormány új tervei heves ellenreakciókat váltottak ki. A kormány néhány nap alatt brutálisan leverte és megtorolta a felkelést. Louis Blanc-nak el kellett hagynia Franciaországot. Ezzel a kormány alsóbb rétegek kvázi összes támogatását elveszítette, ami erősen hozzájárult III. Napóleon hatalmas sikeréhez a decemberi elnökválasztáson majd fokozatos felemelkedéséhez a császárságig. Ez volt Párizs utolsó nagy klasszikus felkelése, az ezt követő évtizedekben az eseményeket bizonyára nem feledő Második Császárság — Georges Eugène Haussmann tervei alapján — átalakította Párizst sugárutakkal (*boulevards*) beépítve, amelyek túl szélesek voltak ahhoz, hogy elbarikádozzák őket. Ez volt a nemzetközi szocializmus egyik első nagy megmozdulása is a Kontinensen, amely a máig újra és újra felvetődő vádakat és alapproblémákat (az állami jóléti politika és a libertárius szocializmus dilemmáit is) már csírájában tartalmazta.

2. fejezet: Jólétet mindenkinek!

I

A jólét mindenkinek már nem csupán álom. Lehetséges, megvalósítható, köszönhetően elődeink munkájának, amellyel növelték termelőerőnket.

Tudjuk ugyanis, hogy a termelők, akik a civilizált országok lakosságának alig egyharmadát teszik ki, már eleget termelnek ahhoz, hogy minden család otthonába elhozzák a biztos jólétet. Azt is tudjuk, hogy ha mindazokat, akik ma mások munkájának gyümölcsét pazarolják, arra kényszerítenénk, hogy szabadidejüket hasznos munkával töltsék el, gazdagságunk a termelő kezek számának sokszorosával növekedhetne. S végül azt is tudjuk, hogy a polgári tudomány pápájának, Malthusnak az elméletével ellentétben az ember sokkalta gyorsabban növeli a termelőerejét, mint ahogyan önmagát sokszorozza. Minél szorosabban zsúfolódnak össze az emberek egy területre, annál gyorsabban fejlődik termelőerejük.

Ugyanis míg Anglia lakossága mindössze 62%-kal nőtt 1844 óta, termelőereje legalább kétszeresével – 130%-kal – nőtt. Franciaországban, ahol a népesség lassabb ütemben nőtt, a növekedés ennek ellenére nagyon gyors. A mezőgazdaságot sújtó válság, az állami beavatkozás, a veradó [sorozás], a banki, pénzügyi és ipari válság ellenére a búzatermelés megnégyszereződött, az ipari termelés pedig több mint megtízszereződött az elmúlt nyolcvan évben. Az Egyesült Államokban ez a fejlődés még szembetűnőbb: a bevándorlás ellenére, vagy inkább éppen a szakképzett munkaerő-többlet miatt, az ország tízszeresére növelte a termelését.

De ezek a számok csak nagyon homályos képet adnak arról, milyen lehetne a termelésünk jobb körülmények között. Ma, miközben a termelési kapacitás fejlődik, a semmittevők és közvetítők száma ijeszítő mértékben növekszik. Szöges ellentétben mindazzal, amit egykor a szocialisták mondtak, — hogy a tőke hamarosan olyan kevés kézben fog koncentrálni, hogy csak néhány milliomos kisajátítására lesz szükség a közös vagyon visszaszerzéséhez — azok száma, akik mások munkájának rovására élnek, még mindig jelentős.

Franciaországban nincs tíz közvetlen termelő harminc lakosra vetítve. Az ország összes mezőgazdasági vagyona kevesebb mint 7 millió ember munkájából származik, és a két nagy iparágban – a bányászatban és a textiliparban – kevesebb mint 2,5 millió ember dolgozik. Ezzel szemben hányan lehetnek a munkaerő kizsákmányolói?

Angliában (Skócia és Írország nélkül) 1 030 000 munkás, férfi, nő és gyermek gyártja az összes textilterméket; valamivel több mint félmillióan bányásznak, kevesebb mint félmillióan művelik a földet, és a statisztikusoknak el kell túlozniuk a számokat, hogy legfeljebb 8 millió termelőt állapítsanak meg 26 millió lakosra vetítve. A valóságban legfeljebb 6-7 millió munkás a világ négy sarkába exportált vagyon megteremtője. Vajon hány járadékszedő vagy közvetítő van, aki a mindenhol elszedett jövedelmet saját magának biztosítja és a fogyasztóval ötször-hússzor annyit fizettet, mint amennyit a termelőnek fizet?

Ez még nem minden. Akik a tőkét birtokolják, folyamatosan csökkentik a termelést azáltal, hogy gátolják a termelést. Ne beszéljünk azokról az osztrigás hordókról, amelyeket a tengerbe dobnak, hogy megakadályozzák, hogy az osztriga a nép eledele legyen, és megszűnjön a gazdagok csemegéje lenni; ne beszéljünk a luxuscikkek ezreiről – szövetekről, élelmiszerekről stb. –, amelyeket ugyanúgy kezelnek, mint az osztrigát. Emlékezzünk csak arra, ahogyan korlátozzák a mindenki számára szükséges dolgok termelését. A bányászok seregei boldogan bányásznának naponta szentet, hogy elküldjék vacogó szeretteiknek. De ezeknek a seregeknek a jó harmada, kétharmada, gyakran nem tud hetente három

napnál többet dolgozni, mivel a magas árakat fenn kell tartani. Több ezer takácsnak nem engedik meg verni [battre] a szövőszéket, míg feleségeiknek és gyermekeiknek csak rongyaik vannak, amikbe öltözködhetnek, az európaiak háromnegyedének pedig egyetlen ruhadarabja sincs, ami méltó lenne e névre.

Több száz kohó, több ezer gyár áll állandóan tétlenül, miközben mások csak félidőben dolgozhatnak; és a civilizált országokban összesen körülbelül kétmillió ember van, aki csak munkát kér, de ezt a munkát tartósan megtagadják tőle.

Emberek milliói boldogan alakítanának át parlagon hagyott vagy rosszul művelt területeket buja termőterületekké. Egy évnyi hozzáértő munka elég lenne számukra ahhoz, hogy ötszörösére növeljék azoknak a földeknek a termését, melyek ma hektáronként mindössze 8 hektoliter búzát teremnek. De ezeknek a merész úttörőknek munkanélkülinek kell lenniük, mert azok, akik a földet, a bányát, a gyárat birtokolják, a tőkéjüket – a közösségtől ellopott tőkét – szívesebben fektetik be török vagy egyiptomi kölcsönökbe, vagy patagóniai aranybányászati kötvényekbe, hogy egyiptomi fellahokat, szülőföldjükről elűzött olaszokat és kínai kulikat tegyenek majd inkább a bérabszolgájukká.

Ez a termelés tudatos és közvetlen aláásása; de létezik a közvetett és tudattalan aláásás is, amely abban áll, hogy az emberi munkát olyan tárgyakra fordítják, amelyek teljesen haszontalanok, vagy csak a gazdagok ostoba hiúságának kielégítésére szolgálnak.

Megmérni is képtelenség, hogy milyen mértékben csökkenti közvetve a termelékenységet azoknak az erőknél a pazarlása, amelyeket a termelésre, és különösen az ehhez a termeléshez szükséges eszközök előkészítésére lehetne fordítani. Elég csak megemlíteni azokat a milliárdokat, amelyeket Európa fegyverkezésre költ, és amelyeknek semmi más célja nincs, mint a piacok meghódítása, gazdasági törvényeket kényszerítése szomszédainkra, a kizsákmányolás elősegítése bennük. Elég csak megemlíteni azokat a milliárdokat, amelyeket minden évben mindenféle köztisztviselőnek fizetnek, akiknek a küldetése: a kisebbségek jogának fenntartása a nemzet gazdasági életének irányítására. Azokat a milliárdokat, amelyeket bírákra, börtönökre, csendőrökre és az igazságszolgáltatás minden kellékére költenek, miközben ez, mint tudjuk, bőven elegendő lenne ahhoz, hogy a nagyvárosok szegénységét akár csak egy kicsit is enyhítse, hogy a bűnözés jelentős mértékben csökkenjen. Végül azokat a milliárdokat, amiket arra használnak, hogy a sajtón keresztül káros eszméket és álhíreket terjesszenek ilyen és ilyen párt, ilyen és ilyen politikai személyiség, vagy ilyen és ilyen kizsákmányoló társaság érdekében.

De ez még nem minden. Mert még több munka vész kárba: itt az istálló, a kennel és a gazdagok inasainak fenntartására; ott a társasági nők szeszélyeinek és a felsőosztály romlott luxusának kielégítésére; amott arra, hogy a fogyasztót arra kényszerítsék, hogy megvegye, amire nincs szüksége, vagy hogy reklámokkal tukmáljanak rá a silány árucikkeket; másutt megint olyan árucikkek előállítására, amelyek abszolút károsak, de a vállalkozó számára jövedelmezőek. Ami így vész kárba, az elég lenne a hasznos termelés megduplázására, vagy a gyárak és üzemek felszerelésére, amelyek hamarosan elárasztanák a boltokat mindazokkal a készletekkel, amelyekből a nemzet kétharmada hiányt szenved.

Az eredmény az, hogy azok közül, akik minden országban produktív munkára szánják magukat, jó negyedük rendszeresen kénytelen évente három-négy hónapig munkanélküliként tengődni, és még egy negyede, ha nem a produktív a fele a produktív népesség munkájának semmi más eredményre nem vezet, mint a vagyonosok szórakoztatására vagy a köz kizsákmányolására.

Ha tehát fontolóra vesszük egyrészt azt a gyorsaságot, amellyel a civilizált nemzetek növelik termelőerejüket, másrészt pedig azokat a korlátokat, amelyeket e termelésnek a jelenlegi viszonyok közvetlenül vagy közvetve szabnak, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy egy valamennyire ésszerű gazdasági szervezet lehetővé tenné a civilizált nemzetek számára, hogy néhány év alatt annyi hasznos terméket halmozzanak fel, hogy kénytelenek lennének felkiáltani: „Elég volt! Elég a szénből! Elég a kenyérből! Elég a ruhából! Most pihenjünk és szedjük össze magunkat, hogy később jobban kihasználhassuk erőinket!”

Nem, a jólét mindenkinek már nem álom. Az lehetett volna, amikor az embereknek csak óriási nehézségek árán sikerült nyolc-tíz hektoliter búzát betakarítaniuk egy hektáron, vagy kézzel megalkotniuk a mezőgazdasághoz és az iparhoz szükséges mechanikus eszközöket. Azóta már nem álom, mióta az

ember feltalálta a motort, amely egy kevés vassal és néhány kiló szénnel egy megszeliidült táltos paripa erejét adja neki, amely képes a legbonyolultabb gépezetet is mozgásba hozni.

De ahhoz, hogy a jólét valósággá váljon, ezt a hatalmas tőkét – városokat, házakat, szántóföldeket, gyárakat, közlekedési útvonalakat, oktatást – meg kell szüntetni magántulajdon jellegében, amelyet a felhalmozó tetszése szerint használhat.

Ennek a gazdag termelési eszköztárnak, amelyet őseink fáradságos munkával szereztek meg, építettek, formáltak, találtak fel, közös tulajdonná kell válnia, hogy a kollektív szellem mindenki számára a legnagyobb hasznot hozhassa ki belőle.

KISAJÁTÍTÁSRA van szükségünk. A jólét mindenkinek a cél, a kisajátítás az eszköz.

II

A kisajátítás tehát az a probléma, amelyet a történelem elénk, 19. század végi emberek elé állított. Vissza kell adni mindent a közösségnek, ami a jólétét szolgálja.

De ezt a problémát nem lehet törvényhozással megoldani. Senki sem gondol rá. A szegények, akárcsak a gazdagok, megértik, hogy sem a jelenlegi kormányok, sem azok, amelyek egy politikai forradalomból felemelkedhetnek, nem lennének képesek megtalálni a megoldást. Érezzük a társadalmi forradalom szükségességét, és a gazdagok és a szegények sem rejtik véka alá, hogy ez a forradalom közel van és bármikor kitörhet.

Az elmúlt fél évszázadban nagy forradalom ment végbe a fejekben, de ezt elnyomta a kisebbség, azaz a birtokos osztály. S mivel [békésen] nem tudott testet öltetni, az akadályokat erőszakos módon, valóságos Forradalom útján kívánja megugrani.

Honnan jön a forradalom? Hogyan fogják kihirdetni? Senki sem tud ezekre a kérdésekre felelni. Homály fedi őket.

De akik figyelnek és gondolkoznak, azok nem tévednek: munkások és kizsákmányolók, forradalmárok és konzervatívok, álmodozók és gyakorlatias emberek mind érzik, hogy a kapukat döngeti.

Akkor hát, mit tegyünk ha a forradalom kitört?

Mi mindannyian behatóan tanulmányozhattuk a forradalmakat drámai oldalról, és ha kevés is volt a tényleges forradalmi hatásuk, sokan közülünk látják a színrevitelt, az első napok barikádharcait. De ez a küzdelem, ez az első csetepaté hamarosan véget ér, és csak a régi kormányok veresége után kezdődik a forradalom igazi munkája.

A régi kormányok tehetetlenek és erőtlének voltak, minden oldalról támadták őket, és gyorsan elso-dorta őket a felkelés szele. Az 1848-as polgárkirályság néhány nap leforgása alatt bukott meg; és amikor egy hintó kivitte Lajos Fülöpöt Franciaországból, Párizs már nem is törődött volt királyával. 1871. március 18-án néhány óra alatt eltűnt Thiers kormánya, Párizst sorsára hagyva. És mégis, 1848 és 1871 csak felkelések voltak. A népi forradalommal szembesülve az uralkodók meglepő sebességgel menekültek. Először még csak menekültek, hacsak máshol már nem szöttek összeesküvést, hogy biztosítsák a lehetséges visszatérést.

A régi kormány távozásával a hadsereg, megtorpanva a népfelkelés áradatától, már nem engedelmesskedett vezetőinek; vezetőik is, bölcsen, távoztak. A csapatok keresztbe font karral elengedték a dolgokat, vagy puskájukat a magasba szegezve újfent csatlakoznak a felkelőkhöz. A rendőrség már nem tudta, hogy üssön-e, vagy azt kiáltsa: "Vive la Commune!" — és a rendőrök hazamentek, hogy megvárják az új kormányt. A nagypolgárság összecsomagol és biztonságba menekül. A nép marad. Így hirdetik ki a forradalmat.

Több nagyvárosban kikiáltják a Kommün megalakulását. Ezrek vonulnak az utcákra, este rögtönzött klubházakba rohannak, azt kérdezik maguktól: „Mit tegyünk?”, és hevesen vitatkoznak a közügyekről. Mindenki érdeklődik; akik tegnap még közömbösek voltak, ma már talán épp a legbuzgóbbak. Mindenhol nagy a jóakarát, a győzelem biztosításának heves vágya. Nagy odaadást tanúsítanak. Az emberek semmi mást nem kívánnak, mint előremenni.

Mindez gyönyörű és fenséges. De ez még nem a forradalom. Épp ellenkezőleg, most kezdődik el a forradalom munkája.

Bizonyára lesz bosszú. A Watrin-ok¹ és Thomas-ok² megfizetnek majd népszerűtlenségükért. De ez csak incidens lesz, nem forradalom.

A mérsékelt szocialisták, a radikálisok, az újságírás elfeledett zsenije, a hatékony szónokok – polgárok és volt munkások – rohannak majd a városházára, a minisztériumokba, hogy elfoglalják az elhagyatott helyeket. Lesznek, akik kedvükre osztogatnak majd maguknak pozíciókat. A miniszteri tükrökben csodálják majd magukat, és megtanulják, hogyan parancsolgassanak új pozíciójukhoz méltó komolysággal: piros övre, élénk színű sapkára és mesteri testbeszédre lesz szükségük, hogy lenyűgözzék korábbi szerkesztőségi vagy műhelybeli elvtársaikat! Mások papírmunkába fognak temetkezni, a legjobb szándékkal, hogy meg is értsenek valamit. Törvényeket fogalmaznak meg, hangzatos frázisokkal rendeleteket adnak ki, amelyeket senki sem fog merni végrehajtani – pontosan azért, mert forradalom van.

Hogy megszerezzék a tekintélyt, aminek nincsenek birtokában, az antik politikai formák szentségéhez nyúlnak vissza. Felveszik az Ideiglenes Kormány, Közjóléti Bizottság, polgármester, városparancsnok, bizottsági tag stb. megnevezéseket. Megválasztva vagy kinevezve, a Kommün parlamentjeiben vagy tanácsaiban gyűlnek össze. Ott tíz, húsz különböző politikai iskolához tartozó ember találkozik, amelyek nem személyes kápolnák, ahogy azt gyakran mondják, hanem a forradalom kiterjedésének, hatókörének és kötelességének sajátos felfogásmódjaihoz igazodó csoportok. Posszibilisták, kollektivisták, radikálisok, jakobinusok, blanquisták elkerülhetetlenül találkoznak, idejüket vitatkozásra vesztegetve. A becsületes embereket összeeresztik a becsvágyókkal, akik csak a hatalomról álmodoznak, és megvetik azt a tömeget, ahonnan származnak. Mindannyian szöges ellentétben álló elképzelésekkel érkeznek, fiktív szövetségek megkötésére kényszerülnek, hogy egy napig tartó többségeket hozzanak létre; vitatkoznak, reakciósnak, tekintélyelvűeknek, gazembereknek bélyegzik egymást; képtelenek bármilyen komoly intézkedésben megegyezni, és csak ostobaságokról akarnak beszélni; csak fellengzős kiáltványokat tudtak napvilágra hozni; mindannyian halálosan komolyan veszik magukat, miközben a mozgalom igazi ereje az utcákon van.

Mindez mulattathatja azokat, akik szeretik a színházat. De mégsem forradalom; mert még semmi sem történt!

Mindeközben az emberek szenvednek. A gyárak tétlenül állnak, a műhelyek bezárnak; a kereskedelem hanyatlik. A munkások már a régebbi minimálbért sem kapják meg; az élelmiszerárak emelkednek!

A nép, azzal a hősies odaadással, amely mindig is jellemezte és amelyet nagy korszakokban fenségesen tanúsított, türelmesen vár. A nép volt az, aki 1848-ban felkiáltott: „Három hónapnyi nyomorúságot állítunk a Köztársaság szolgálatába”, miközben az új kormány „képviselői” és urai, az utolsó tisztig, rendszeresen megkapták a fizetésüket! A nép szenved. Gyermeki magabiztosságukkal, a vezetőikben hívő tömegek jóindulatával várják, hogy valaki odafent, a Kamarában, a Városházán, a Közjóléti Bizottságnál gondoskodni fog róluk.

De odafent mindenféle dologra gondolnak, kivéve a tömegek szenvedését. Amikor 1793-ban éhínség sújtotta Franciaországot és veszélyeztette a forradalmat; amikor a nép a legsúlyosabban nyomorgott, a Champs-Élysées-t pompás hintók árasztották el, amelyekben a nők fényűző öltözéküket mutogatták és Robespierre ragaszkodott hozzá, hogy a jakobinusok megvitassák az ő angol alkotmányról szóló értekezését! Amikor a munkások 1848-ban az ipar általános leállása miatt szenvedtek, az Ideiglenes Kormány és a Kamara a katonai nyugdíjakról és a rabmunkáról vitatkozott, anélkül, hogy megkérdezte volna magától, hogy is élnek az emberek ebben a válságos időszakban. És ha bármiféle szemrehányást

¹ Watrin, Jules (1836?–1886) francia főmérnök. A decazeville-i sztrájkoló bányászok 1886 januárjában defenzáltráltak és megölték amiért visszautasította a követeléseiket, mert őt okolták a bányában létrejövő egyre kegyetlenebb munkarendszerért, megszorításokért és fizetéscsökkentésért.

² Clément-Thomas, Jacques Leon (1809–1871) francia tábornok, az 1848-as júniusi munkásfelkelés egyik fő leverője, a Nemzetőrség parancsnoka a Nemzeti Védelem Kormányának és Párizs brutális német ostroma alatt. Az 1871-es Párizsi Kommün egyik első áldozataként szokták nyilvántartani, mert — a kegyetlenkedéseiről hírhedt tábornokot nem szívlelő párizsi radikálisok („kommünárok”) — március 18-án, miközben civil ruhában az ellenségnek kémkedett, rátaláltak és lelőtték.

lehet tenni a poroszok fegyverei alatt született és mindössze hetven napig tartó Párizsi Kommunnek, az nagyrészt az, hogy nem értette meg, hogy a forradalma [révolution communale] nem győzedelmeskedhet jól táplált harcosok nélkül, és hogy napi harminc sous-ból nem lehet egyszerre harcolni a sáncokon és eltartani a családot.

Az emberek szenvednek, majd azt kérdezik maguktól: „Mit lehet tenni, hogy kijussunk ebből a szorult helyzetből?”

III

Számunkra úgy tűnik, hogy erre a kérdésre csak egyetlen helyes válasz létezik:

„Ismerjétek el és hirdessétek ki hangosan, hogy mindenkinek, bármilyen múltbeli megbélyegzése volt, bármilyen ereje vagy gyengesége, tehetsége vagy fogyatékossága is legyen, mindenekelőtt *joga van az élethez*; és hogy a társadalomnak kivétel nélkül meg kell osztania mindenkivel a rendelkezésére álló létfenntartási eszközöket. Ismerjétek el ezt, hirdessétek ki, és cselekedjétek ennek megfelelően!”

Hogy a forradalom első napjától kezdve minden munkás tudja, hogy új korszak nyílik meg előtte: hogy mostantól senkit sem kényszeríthetnek a hidak alatt, paloták mellett aludni, koplalni, amíg van élelem; a prémraktárak közelében a hidegtől reszketni. Hogy minden mindenkié, gyakorlatilag és elméletileg is, és hogy végül a történelemben olyan forradalom következzen be, amely a nép jogaira is gondol, mielőtt kioktatná őket a kötelességeikről.

Ez nem rendeletekkel érhető el, hanem csak mindannak azonnali és hatékony birtokbavételével, ami mindenki létfenntartásához szükséges: ez az egyetlen valóban tudományos eljárás, az egyetlen, amelyet a néptömegek megértenek és kívánnak.

A lázadó nép nevében vegyétek birtokba a magtárakat, a ruhákkal teli raktárakat, a lakható házakat. Ne pazaroljatok semmit, szervezkedjétek azonnal a hiány pótlására, minden szükséglet kielégítésére, termeljétek, többé már nem azért, hogy bárkinek is profitot termeljétek, hanem hogy a társadalmat fenntartsátok és fejlesszétek.

Elég azokból a kétértelmű formulákból, mint például a „munkához való jog”, amelyekkel 1848-ban becsapták és amelyekkel ma is becsapják a népet. Legyen bátorságunk felismerni, hogy a most lehetséges kényelmet mindenáron el kell érni.

Amikor a munkások 1848-ban követelték a munkához való jogot, nemzeti vagy önkormányzati műhelyeket [ateliers nationaux ou municipaux] szerveztek, és a férfiakat napi negyven sous fizetésért küldték dolgozni ezekbe! Amikor a munka megszervezését is kérték, azt mondták nekik: „Barátaim! Legyetek türelmesek, a kormány majd gondoskodik róla, és mára itt van negyven sous nektek. Pihenjétek, keményen dolgozó emberek, akik egész életetekben csak dolgoztatok!” De közben már az ágyúkat töltötték be. A katonák számát megemelték; magukat a munkásokat ezernyi olyan eszközzel bomlasztották szét, amelyeket a burzsoázia tökéletesen ismer. És egy szép napon 1848 júniusában azt mondták nekik: „Kotródjatok el, és gyarmatosítsátok Afrikát [keresetért], különben lelövünk benneteket!”

Egészen más lesz az eredmény, ha a munkások a jóléthez való jogot követelik! Ezzel a ténnyel kinyilvánítják jogukat minden társadalmi vagyon megragadására; hogy házakat foglaljanak és letelepedjenek bennük, minden család szükségletei szerint; hogy lefoglalják a felhalmozott élelmiszereket, és úgy használják fel azokat, hogy megkönnyebbüljenek, miután túl sok éhezést tapasztaltak. Kinyilvánítják jogukat minden gazdagsághoz – a múlt és a jelen generációi munkájának gyümölcseéhez –, és úgy használják fel őket, hogy megismerjék a művészet és a tudomány magasztos élvezeteit, amelyeket túl sokáig monopolizált a burzsoázia.

És amikor a jóléthez való jogukat érvényesítik, egyúttal kijelentik – ami még fontosabb – a jogukat, hogy maguk dönthessék el, milyen legyen ez a jólét – mit kell előállítani a biztosításához, és mit kell elvetni, mint a továbbiakban értéktelent.

A jóléthez való jog az emberi lényként való élet és a gyermekek felnevelésének lehetősége egy, a miénknél felsőbbrendű társadalom egyenrangú tagjaivá, míg a „munkához való jog” az a jog, hogy örökre

bérrabszolga, munkás maradjunk, akit a holnap burzsoáziája irányít és zsákmányol ki. A jóléthez való jog a társadalmi forradalom; a munkához való jog legfeljebb egy ipari büntetőtelep.

Legfőbb ideje, hogy a munkás kinyilvánítsa jogát a közös örökséghez, és birtokba vegye azt.

3. fejezet: Anarchokommunizmus

I

Véleményünk szerint minden olyan társadalom, amely leszámolt a magántulajdonnal, kénytelen lesz anarchokommunizmusba szerveződni. Az anarchia kommunizmushoz fog vezetni, a kommunizmus pedig anarchiához: e kettő nem más, mint az egyenlőségre való törekvés irányzatának kifejeződései modern társadalmunkban.

Talán volt idő, amikor egy-egy parasztcsalád önerőből kényelemmel megtermelhette a magának a búzáját és szőhetette a ruháját a kunyhójában. Ez a nézet azonban már az akkori időkre visszatekintve is kissé sántít. Ott voltak még közösen épített utak és hidak, kollektív munkával lecsapolt mocsarak, és közös legelők is, amelyeket sövénykerítés vett körül, és amelyeket mindenki gondozott. A szövőszékek és a szövőfestési módszerek fejlődése azonban mindenkinek hasznára váltak, mert addig egy család sokszor csak úgy tudott megélni, ha elég erős támaszra lelt a faluközösségében.

De ma, az iparnak ebben az állapotában, ahol minden összefonódik és összekapcsolódik, ahol minden ipar felhasználja az összes többi ipar termékeit, az az állítás, hogy a termékeknek egyéni eredetet kellene tulajdonítanunk, teljesen fenntarthatatlan. Ha a textilipar vagy a kohászat bámulatos fejlettséget is ért el a civilizált országokban, azt ezernyi más, kicsi és nagy iparág egyidejű fejlődésének: a vasúthálózat kibővítésének, a transzatlanti hajózásnak, a milliányi munkás szakértelmének, az egész munkásosztály bizonyos fokú általános műveltségének, végül a világ egyiktől a másik végéig végzett munkának köszönheti.

Az olaszok, akik kolerában pusztultak el a Szuzei-csatorna ásása közben, vagy ankilózisban a Gotthard-alagútban, és az amerikaiak, akiket a rabszolgaság eltörléséért vívott háborúban szaggattak gránátok széjjel, nem kevésbé járultak hozzá a francia és angol pamutipar fejlődéséhez, mint a manchesteri vagy roueni gyárakban elsorvadt fiatal lányok, vagy a mérnök, aki (egy bizonyos munkás javaslatára) valamilyen javítást eszközölt a szövőszéken.

Hogyan is becsülhetnénk meg, mekkora rész jut mindnyájunknak az össztermékből, amelynek felhalmozásához mindannyian hozzájárultunk?

A termelésnek ebből az általános, szintetikus nézetéből kiindulva nem érthetünk egyet a kollektivistákkal abban, hogy ideális lehet az egyes személyek munkaóráihoz viszonyított díjazás, vagy akár csak egy lépés az ideális felé. Anélkül, hogy itt megvitátnánk, hogy a mai társadalomban az áruk csereértékét valóban a termelésükhöz szükséges munka[idő] mennyiségével mérik-e (ahogyan azt Smith és Ricardo, akiknek a hagyományát Marx átvette, állította), egyelőre elég annyit mondani – még ha később majd vissza is térünk rá –, hogy a kollektivista ideál megvalósíthatatlannak tűnik egy olyan társadalomban, amely a termelési eszközöket közös birtokának [patrimoine] tekintené. Ezen elv alapján kénytelen lenne azonnal felhagyni a bér munka minden formájával.

Meggyőződésünk, hogy a kollektivista rendszer ellaposított individualizmusa sem létezhet a föld és a munkaeszközök teljes birtoklásának részleges kommunizmusa mellett. Egy új birtoklási forma új jövedelmi formát [rétribution] igényel. Egy új termelési forma nem tarthatná fenn a régi fogyasztási formát, ahogyan a régi politikai formákat se tudná elviselni.

A bér munka a föld és a termelési eszközök kevesek általi személyi kisajátításából született. Ez volt a kapitalista termelés fejlődésének szükséges feltétele: azzal együtt fog elhalni, még akkor is, ha valaki megpróbálja munkaelszámolókat [bon de travail, labour voucher] formájában álcázni. A munkaeszközök közös birtoklása szükségszerűen a közös munka gyümölcseinek közös élvezetéhez vezet.

Továbbá fenntartjuk, hogy a kommunizmus nemcsak kívánatos, hanem a mai, individualizmuson alapuló társadalmak folyamatosan arra kényszerülnek, hogy a kommunizmus irányába fejlődjenek tovább. Az individualizmus elmúlt három évszázados fejlődése mindenekelőtt az ember azon erőfeszítéseivel magyarázható, hogy megvédje magát a tőke és a társadalom zsarnokságától. Egy pillanatra az egyes ember és akik megfogalmazták helyette a gondolatait, azt hitték és hirdették: „Pénzzel minden megvehető, ami megoldás számunkra.” De az egyén rossz utat választott, és a modern történelem visszavezeti őt ahhoz a felismeréséhez, hogy más emberek segítségével nélkül semmit sem tehet, még akkor sem, ha a széfjei tele vannak arannyal.

Valójában, ezen individualista áramlat mellett, a modern történelem során végig megfigyelhetjük azt a tendenciát, hogy egyrészt megőrizték az ókor részleges kommunizmusának maradványait, másrészt pedig újra megalapozták a kommunista eszmét az élet száz meg egy aspektusában.

Amint a X., XI. és XII. századi városi kommunáknak sikerült felszabadítaniuk magukat a világi és vallási vezetőik alól, azonnal hatalmas mértékben továbbfejlődött bennük a közös termelés és a közös fogyasztás. A város – és nem magánszemélyek – hajókat szállított és expedíciókat szerelt fel termékei kivitelére, és a külkereskedelemből származó haszon nem az egyéneknek, hanem a köznek jutott. Kezdetben a települések még élelmiszert is vásároltak minden polgáruk számára. Ezen intézmények nyomai a XIX. században is megmaradtak, és az emberek áhítattal őrzik emléküket mondáikban.

A régiek rendje már eltűnt a föld színéről – de a falusi nép még most is próbálja megőrizni annak utolsó foszlányait, s talán sikerülne is neki, ha a hatalom nem lépne közbe, és nem dobná nehéz kardját folyvást a mérleg egyik serpenyőjébe.

Ugyanakkor ezernyi különböző formában jelennek meg új szervezetek, amelyek ugyanazon az elven alapulnak: mindenkinek a szükségletei szerint — mert egy bizonyos dózisú kommunizmus nélkül a jelenlegi társadalmak sem tudnának fennmaradni. Annak ellenére, hogy az árutermelés mennyire szűklátókörűen önzővé tette az emberek gondolkodását, a kommunista irányzat minden pillanatban megmutatkozik, és minden formában áthatja kapcsolatainkat.

A híd, amelyen való áthaladásért korábban a járókelők fizettek, köztéri emlékművé vált. A burkolt út, amely használatáért korábban mérföldenként fizettek, ma már csak Keleten létezik. Múzeumok, ingyenes könyvtárak, ingyenes iskolák, közös gyermekétkeztetés; mindenki számára nyitott parkok és kertek; mindenki számára ingyenes burkolt és kivilágított utcák; az otthonokba juttatott víz az elfogyasztott mennyiség tekintetbevétele nélkül, – és megannyi intézmény a „vedd, amire szükséged van” elvén alapszik.

A villamosok és a vasutak már bevezetik a havi vagy éves bérleteket, függetlenül az utazások számától; és nemrégiben egy egész nemzet, Magyarország, bevezette a zónatarifa-rendszert a vasúti hálózatán, amelyben 500 vagy akár 1000 kilométert lehet megtenni változatlan áron. Ez nem áll messze az egységes ártól, akárcsak a postai szolgáltatások esetében. Mindezen újításoknál és ezernyi másiknál a tendencia az, hogy nem a fogyasztást mérik. Az egyik ember 1000 mérföldet akar utazni, a másik pedig csak 500-at. Ezek személyes szükségletek, és nincs ok arra, hogy kétszer annyit kérjünk egyért, mert kétszer olyan intenzív. Ezek azok a jelenségek, amelyek még individualista társadalmainkban is nyilvánvalóak.

A tendencia, bármilyen gyenge is legyen, az, hogy az egyén szükségleteit a társadalomnak tett vagy a jövőben tenni kívánt szolgálatai fölé helyezi. Elérkeztünk odáig, hogy a társadalmat egybefüggő egésznek tekintjük, melynek minden része annyira szorosan összefügg a többivel, hogy az egyik egyénnek tett szívesség mindenki számára tett szívesség.

Ha bemegyünk egy nyilvános könyvtárba — nem a párizsi Nemzeti Könyvtárba, hanem mondjuk a londoni vagy a berlini könyvtárba —, a könyvtáros nem kérdezi meg, milyen szolgáltatokat tettél a társadalomnak, mielőtt odaadja neked a könyvet, vagy akár ötven könyvet, amit kértél tőle, és segít is, ha nem tudod megtalálni őket a katalógusban. Egy egységes belépődíj fejében — amit gyakran inkább munkában történő hozzájárulással váltanak ki — a tudományos társaság megnyitja tagjai előtt a múzeumait, kertjeit, könyvtárait, laboratóriumait, éves ünnepségeit, akár egy Darwinról, akár egy egyszerű természetbúvárról legyen szó.

Péterváron, ha valamilyen találmányon dolgozol, elmehetsz egy külön műhelybe, ahol helyet adnak neked, asztalosmunkapadot, esztergapadot, minden szükséges szerszámot, minden precíziós műszert — feltéve, hogy tudod őket használni —, és annyi ideig dolgozhatsz, ameddig csak akarsz. Itt vannak az eszközök, vond be barátaidat az ötletedbe, társulj más szakmák képviselőivel, ha nem akarsz egyedül dolgozni, találd fel a repülőgépet, vagy ne találd fel semmit — ez a te dolgod. Elég, ha egy ötlet eléggé magával ragad.

Ugyanígy, a mentőhajó matrózai nem kérnek érveket a süllyedő hajó tengerészeitől, miért kell őket megmenteni; vízre bocsátják a csónakot, életüket kockáztatják a dühöngő hullámok között, és néha meg is hálnak, hogy megmentsenek embereket, akiket nem is ismernek. És miért is ismernék őket? „Szükség van a szolgálatainkra; ott emberek vannak — ez elég, joguk van hozzá. — Mentsük meg őket!”

Ez a tendencia, amely mindenütt megjelenik, mindenféle formában, még a leginkább individualizmust hirdető társadalmainkban is, kétségtelenül kommunista jellegű.

És ha holnap valamelyik nagyvárosunkat — amely békeidőben olyan önző — csapás érné, mondjuk egy ostrom, akkor az adott város azt határozná el, hogy először a gyermekek és az öregek szükségleteit kell kielégíteni, anélkül hogy utánanéznének, milyen szolgálatot tettek vagy fognak tenni a társadalomnak: először őket kell etetni, gondoskodni kell a harcosokról, függetlenül attól, hogy ki milyen bátorságról vagy intelligenciáról tett tanúbizonyságot, és nők és férfiak ezrei versengenének az önfeláldozásban, hogy ápolják a sebesülteket.

Ez az irányzat létezik. Erősödik, ahogy az emberek legégetőbb szükségletei kielégítést nyernek, és ahogy az emberiség termelőereje növekszik; még inkább megerősödik minden alkalommal, amikor egy nagy eszme kerül a mindennapi élet kicsinyes gondjai helyébe.

Hogyan is kételkedhetnénk tehát abban, hogy azon a napon, amikor a termelési eszközöket mindenki rendelkezésére bocsátjuk, amikor a munkát közösen végezzük, és a munka — ezúttal valóban — visszanyeri megbecsült helyét a társadalomban, és sokkal többet fog termelni, mint amennyire szükségünk van — hogyan kételkedhetnénk abban, hogy akkor ez az irányzat (amely már most is oly erőteljes) nem terjeszti ki hatókörét, míg végül a társadalmi élet alapelvévé nem válik?

Ezekből a jelekből kiindulva — és figyelembe véve az eljövendő kisajátítás gyakorlati oldalát, amiről a következő fejezetekben fogunk beszélni — úgy véljük, hogy a legfontosabb kötelességünk, miután a forradalom lerombolta a jelenlegi rendszer fenntartásához szükséges erőszakot, az lesz, hogy azonnal megvalósítsuk a kommunizmust.

De a mi kommunizmusunk nem a falanszterek kommunizmusa, se nem a német tekintélyelvű elméleti kommunizmus. A mi kommunizmusunk az anarchokommunizmus, a kormányzat nélküli kommunizmus — a szabad emberek kommunizmusa. Ez az emberiség azon két nagy céljának szintézise, melyekért évszázadokon át küzdött — a gazdasági szabadság és a politikai szabadság.

II

Azzal, hogy az „anarchiát” vesszük a politikai szerveződés ideáljának, csupán az emberiség egy újabb hangsúlyos tendenciáját fogalmazzuk meg. Amikor az európai társadalmak fejlődési folyamata ezt lehetővé tette, lerázták magukról a tekintély igáját, és egy, az egyéni szabadság elvein alapuló rendszert vázoltak fel. A történelemben pedig azt látjuk, hogy azok az időszakok, amikor a kormányzatok részleges vagy általános felkelések következtében megrendültek, a gazdasági és intellektuális élet terén hirtelen ugrások korszakai következtek.

Néha a kommunák jogainak kiharcolásáról volt szó, melyek emlékeit — a szabad társulások szabad munkájának gyümölcseit — azóta sem múlták felül; néha a parasztfelkelésekről, amely a reformációt hozták létre és veszélyeztették a pápaságot; néha arról a társadalomról, amely egy pillanatra szabad volt, és amelyet az Óvilág elégedetlenkedői hoztak létre az Atlanti-óceán túloldalán.

És ha megfigyeljük a civilizált nemzetek jelenlegi fejlődését, kétségtelenül látunk egy egyre hangsúlyosabb mozgalmat, amely a kormányzat cselekvési körének korlátozására és az egyénnek egyre nagyobb

szabadságot hagyására irányul. Ez a jelenlegi fejlődés, amelyet, igaz, akadályoz a múltból örökölt intézmények és előítéletek kuszasága; mint minden fejlődés, ez is csak a forradalomra vár, hogy ledöntse a régi, omladozó viskókat, hogy szabadon szárnyalhasson egy megújult társadalomban.

Miután hosszú időn át hiába próbálták megoldani azt a megoldhatatlan problémát, hogy olyan kormányt hozzanak létre, „amely az egyént a kormány iránt való engedelmességre és a kormányt társadalom iránt való engedelmességre kényszeríti”, az emberiség megpróbál megszabadulni mindenféle kormányzástól, és kielégíteni szükségleteit (a szervezés az egyén és az ugyanazon célt követő csoportok közötti szabad társulás alapján történik). Minden minimális területi egység függetlensége sürgető szükségletté válik; a közös megállapodás váltja fel a törvényt, és a határokon túl szabályozza a partikuláris érdekeket egy általános cél érdekében.

Minden, amit egykor a kormányzat funkciójának tekintettek, ma már vitatott; a dolgok könnyebben és jobban elrendeződnek beavatkozása nélkül. Az ebben az irányban elért haladást tanulmányozva arra a következtetésre jutunk, hogy az emberiség a kormányok tevékenységének nullára redukálására, vagyis az Állam, az igazságtalanság, az elnyomás és a monopólium megszemélyesítőjének eltörlésére törekszik.

Már most előre láthatjuk azt a világot, ahol az egyén, miután megszűnik a törvények által kötv lenni, nem fog más kööttségeket ismerni, csak a társadalmi szokásokat — annak az eredményeképpen, hogy mindannyiunkban megvan az igény szomszédaink támogatását, együttműködését és rokonszenvét keresni.

Kétségtelen, hogy az állam nélküli társadalom eszméje legalább annyi ellenvetést vált ki, mint a magántőke nélküli társadalom politikai gazdaságtana. Mindannyian az állam gondviselői funkcióiról szóló előítéleteken nevelkedtünk. Egész neveltetésünk — a római hagyományok tanításától kezdve a bizánci kódexig, amelyet római jognak nevezve tanulmányozunk, s a különböző tudományágakig, amelyeket az egyetemeken oktatnak — arra szoktat bennünket, hogy higgyünk a kormányzatban és a jóléti állam erényeiben.

Filozófiai rendszereket dolgoztak ki és tanítottak abból a célból, hogy ezt az előítéletet fenntartsák. Ugyanezért írták meg a jogelméleteket is. Egész politika erre az elvre épül; és minden politikus, legyen bármilyen árnyalatú, mindig ugyanazzal fordul a néphez: »Adjátok nekem a hatalmat, mert meg akarlak és meg tudlak szabadítani benneteket azoktól a terhektől, amelyek rátok nehezdednek!«

A bölcsőtől a sírig minden cselekedetünket ez az elv irányítja. Nyissátok ki bármelyik szociológiai vagy jogtudományi könyvet, mindenütt a kormányt, annak szervezetét, intézkedéseit találjátok, olyan túlsúlyban, hogy lassanként hozzászokunk hinni: nincs is semmi a kormányon és az államférfiakon kívül.

Ugyanezt a leckét ismételteti a sajtó minden hangnemben. Hosszú hasáboakat szentelnek a parlamenti vitáknak, a politikusok intrikáinak; s alig-alig jut hely a nemzet hatalmas, mindennapi életének — csupán néhány sor egy törvény kapcsán gazdasági kérdésekről, vagy a rendőrségi hírek révén. És amikor ezeket az újságokat olvassuk, szinte nem is gondolunk arra a megszámlálhatatlan sok emberre — szinte az egész emberiségre —, akik felnőnek és meghalnak, fájdalmakat élnek át, dolgoznak és fogyasztanak, gondolkodnak és alkotnak, túl ezen a kevés, agyondicsőített alakon, akik olyannyira eltakarják előlünk magát az emberiséget — árnyaikkal, amelyeket tudatlanságunk nagyított fel.

És mégis, amint az írott betűből átlépünk magába az életbe, amint egy pillantást vetünk a társadalomra, nyomban szembetűnik, milyen végtelenül kicsi szerepet játszik benne a kormányzat. Balzac már észrevette, hogy parasztok milliói töltik le egész életüket úgy, hogy semmit sem tudnak az Államról, azon kívül, hogy kénytelenek súlyos adókat fizetni neki. Nap mint nap milliónyi ügylet köttetik a kormány közbelépése nélkül, és a legnagyobbak közülük — a kereskedelem és a tőzsde ügyletei — úgy zajlanak, hogy a kormányt még akkor sem lehetne segítségül hívni, ha az egyik szerződő fél szándékosan megszegné kötelezettségét. Szóljunk csak egy emberhez, aki ismeri a kereskedelmet: azt fogja mondani, hogy a kereskedők között naponta lebonyolódó csereügyletek teljességgel lehetetlenek volnának, ha nem a kölcsönös bizalmon alapulnának. A szavahihetőség szokása, a hitel elvesztésétől való félelem bőven elegendő ahhoz, hogy fenntartsa ezt a viszonylagos tisztességet — a kereskedelmi tisztességet. Még az is, aki a legcsekélyebb lelkiismeret-furdalás nélkül mérgezhetheti vásárlóit undorító szerekkel, cifra címkékel borítva, becsületének tartja, hogy megtartsa szerződéses ígéreteit. Nos hát, ha ez a viszonylagos

erkölcsiség a jelenlegi feltételek között is kialakulhatott, amikor az egyetlen hajtóerő és cél az anyagi gyarapodás, kételkedhetünk-e abban, hogy gyorsan előre fog haladni, amint a mások munkájának gyümölcseit való kisajátítás többé nem lesz a társadalom alapja?

Egy másik, különösen a mi nemzedékünket jellemző vonás még inkább eszméink mellett szól. Ez a magánkezdeményezésből fakadó vállalkozások állandó gyarapodása és a szabad társulások bámulatos fejlődése mindenféle területen. Erről majd bővebben szólunk a Szabad Társulásnak szentelt (11.) fejezetben. Elég itt csak annyit mondani, hogy ezek a tények oly számosak és oly megszokottak, hogy a század második felének lényegét adják, jóllehet a szocialista és politikai írók figyelmen kívül hagyják őket, inkább folyton a kormányzat feladatairól beszélnek nekünk. Ezek a szabad szerveződések, a végtelenségig változatos formákban, oly természetes termékek; oly gyorsan szaporodnak és oly könnyen csoportosulnak; a civilizált ember növekvő szükségleteinek oly szükségszerű következményei; s végül annyival előnyösebben helyettesítik a kormányzati beavatkozást, hogy el kell ismernünk bennük egy mind fontosabbá váló tényezőt a társadalmi életben.

Ha a szabad társulások még nem terjednek ki az élet minden aspektusára, annak oka a munkás nyomorúságában, a mai társadalmi kasztokban, a tőke egyéni kisajátításában és az államban rejlik. Szabadítsuk meg az embereket ezektől az akadályoktól, és látni fogjuk, hogyan fogják ellepni a civilizált ember tevékenységének egész területét.

Az elmúlt ötven év története élő bizonyítéka volt annak, hogy a képviseleti kormányzás képtelen betölteni azokat a feladatokat, amelyeket rá akartak ruházni. Egykor majd úgy fogják emlegetni a XIX. századot, mint a parlamentarizmus kudarcának korszakát.

Mivel pedig ez a tehetetlenség mindnyájunk számára oly nyilvánvalóvá vált, mivel a parlamentarizmus hibái és a képviseleti elv alapvető fogyatékségei oly szembeszökők, a néhány gondolkodó, aki bírálatát megfogalmazta (J. S. Mill¹, Leverdays²), nem tett mást, mint kifejezte a nép elégedetlenségét. Vajon nem nyilvánvaló-e, hogy teljes képtelenség néhány embert megbízni azzal: »alkossatok törvényeket életünk minden aspektusára«, amikor maguk sem ismerik azokat? Egyre inkább megértjük, hogy a többség uralma nem egyéb, mint az ország minden ügyének átengedése azoknak, akik a többséget csinálják — vagyis a »mocsár békáinak«, a parlamentben és a választási gyűlésekben: azoknak, akiknek valójában nincs is véleményük. Az emberiség új utakat keres — és már most rájuk is talált.

Az Egyetemes Postaegyesület, a vasúti szövetségek, a tudományos társaságok mind példái annak, hogyan lehet a törvény helyett a szabad társulás segítségével megoldásokat találni.

Ma, amikor a világ különböző pontjain élő csoportok valamilyen cél érdekében szerveződni akarnak, már nem hívnak össze egy mindentudó nemzetközi parlamentet, amelynek azt mondanák: »Hozzatok nekünk törvényeket, s mi engedelmeskedünk.« Ha közvetlenül vagy levelezés útján nem lehet megegyezni, akkor küldenek ki megbízottakat, akik az adott kérdésben jártasak, és azt mondják nekik: »Próbáljatok meg megegyezni ebben a dologban, és térjete vissza — nem egy törvénnyel a zsebetekben, hanem egy egyezségi javaslattal, amelyet elfogadhatunk vagy elutasíthatunk.«

Így járnak el a nagy iparvállalatok, a tudományos társaságok, a legkülönbébb egyesületek, amelyek már most behálózzák Európát és az Egyesült Államokat. És így kell majd cselekednie egy felszabadult társadalomnak is. A kisajátítás végrehajtásához teljes képtelenség lenne a parlamenti képviselet elvére támaszkodni. Egy jobbágyságra épülő társadalom kibékült az abszolút monarchiával; a bér munkára és a tőkés kizsákmányolásra épülő társadalomnak megfelelt a parlamentarizmus. De egy szabad társadalom, amely visszaveszi a közös örökséget, szükségképpen a szabad csoportosulásban és a csoportosulások szabad szövetségében kell hogy megtalálja új szervezetét, amely megfelel a történelem új gazdasági korszakának.

Minden gazdasági fázisnak megvan a maga politikai fázisa, és lehetetlen a tulajdon kérdését érinteni anélkül, hogy egyúttal új politikai életformát ne találjunk.

¹ Mill, J.[ohn] St.[uart] (1806–1873) angol liberális politikus, filozófus és közgazdász. Kropotkin itt feltehetőleg Mill „*Representative Government*“ (1861) című esszéjére céloz

² Leverdays, Émile (1835–1890) francia szocialista politikus, szociológus, műszaki rajzoló. Kropotkin itt következő esszéjére céloz: „*Les Assemblées parlantes: critique du gouvernement représentatif*“ (1883).

4. fejezet: Kisajátítás

I

Azt mondják, hogy 1848-ban Rothschild, látva, hogy vagyonát a forradalom veszedelme fenyegeti, a következő tréfát eszelte ki: „Hajlandó vagyok beismerni” – mondta –, „hogy a vagyonomat mások kárára szereztem. De ha e sok millió európai között osztanám szét, az csak egy *écu-t*¹ tenne ki fejenként. Nos akkor! Kötelezem magam arra, hogy minden egyes ember *écu-jét* visszaadjam, ha kéri tőlem.”

Miután ezt elmondta és hivatalosan is közzétette, milliomosunk kényelmesen sétált Frankfurt utcáin. Három-négy járókelő kikérte tőle az tallérját, ő gúnyos mosollyal kifizette őket, és kész. A milliomos családja még mindig birtokolja mesés vagyonát.

Nagyjából ugyanígy érvelnek a burzsoázia lehangosabb szószólói, amikor azt mondják nekünk: „Ó, kisajátítás, mi? Értjük; elveszitek mindenki kabátját, beleteszitek őket egy közös halmazba, és mindenki odamehet és elvehet egyet, és mindenki újra kínlódhat a legjobbért!”

Ez egy rosszízű vicc. Nem arra van szükségünk, hogy felhalmozzuk a kabátokat, és később szétosszuk őket — és még ha ez is lenne a helyzet, ha valaki nagyon vacog, némi előnyre lelhetne ebben. Nem is arra, hogy megosztozzunk Rothschild pénzén. Úgy kell megszerveznünk a társadalmunkat, hogy minden ember, aki a világra jön, először is biztos lehessen benne, hogy kiképezheti magát a produktív munkában, és azt összhangba hozhatja az egyéniségével; majd pedig abban, hogy ezt a munkát anélkül végezheti, hogy engedélyt kérne a tulajdonosoktól és a feletteseitől, és hogy a föld- és gépfelhalmozóknak ki kellene fizetnie mindannak az oroszlánrészt, amit termel.

Ami a Rothschildok vagy a Vanderbiltek² birtokában lévő mindenféle vagyont illeti, az segíteni fog nekünk abban, hogy jobban megszervezzük a közös termelésünket.

Eljön az a nap, amikor a mezei munkás felszánthatja a földet anélkül, hogy a termény felét befizetné; amikor a nagy termés előkészítéséhez szükséges gépek bőségesen a gazdák rendelkezésére állnak majd; amikor a gyári munkás a közösségnek, és nem a monopóliumnak fog termelni, a munkások többé nem fognak rongyokban járni; és nem lesznek többé Rothschildok vagy más kizsákmányolók.

Senkinek sem kell majd a munkáját olyan fizetésért eladnia, amely csak egy részét képviseli annak, amit megtermelt.

„Legyen” – mondják nekünk. „De mihez kezdenek a kívülről jövő Rothschildokkal? Meg tudják akadályozni, hogy egy személy, aki Kínában milliókat gyűjtött össze, letelepedjen az országukban? Hogy szolgálkkal és bér munkásokkal vegye körül magát, hogy kizsákmányolja őket és az ő kárukra gazdagodjon?”

„Nem lehet egyszerre forradalmat csinálni az egész világon. Vagy vámot vezettek be a határaitokon, hogy átkutassák az érkezőket és lefoglalják az általuk hozott aranyat? – Anarchista csendőrök lövik le a járókelőket, az szép kis látvány lesz!”

Nos, ennek az érvelésnek a mélyén egy nagy tévedés rejlik. Az, hogy soha nem kérdeztük meg magunktól, honnan származik a gazdagok vagyona. Egy kis elmélkedés elég lenne ahhoz, hogy bemutassuk, e vagyon eredete a szegények nyomorúságában rejlik.

Ahol nincsenek szegények, ott nem lesznek gazdagok sem, akik kizsákmányolnák őket.

¹ Écu (ejtsd: ékü) — váltópénz Franciaországban a nagy francia forradalom idejéig, majd a 19. századi köznyelvben a gyakori, 5 frank névértékű bankót vagy egyéb jelentéktelen pénzüsszeget jelentette. A sou nevű pénz is nyomokban hasonló fejlődésen ment keresztül és a köznyelvben nagyjából ugyanazt jelöli.

² Vanderbiltek — vasút- és hajóépítési vállalkozásokból a korrupszágáról hírhedt „aranyozott korban” (Gilded Age) meggazdagodott holland származású amerikai dinasztia.

Csak nézzük a középkort, ahol hatalmas vagyonok kezdtek felbukkanni.

Egy földesúr [baron féodal] elfoglalt egy termékeny völgyet. De amíg ez a vidék lakatlan marad, urunk egyáltalán nem gazdag. A földje semmit sem hoz neki: annyit érne, mintha csak a Holdon lenne birtoka. Mit fog tenni a bárónk a meggazdagodás érdekében? Parasztokat fog keresni.

Ha azonban minden gazdának lenne egy mindenféle járadéktól mentes földje; ha ezen felül rendelkezne a szántáshoz szükséges szerszámokkal és állattal, ki menne el és művelné meg a báró földjét? Mindenki otthon maradna. De vannak egész nyomorba taszított csoportok. Vannak, akiket háborúk, aszályok, pestisjárványok tettek tönkre; nincs sem lovuk, sem ekéjük. (A vas drága volt a középkorban, az ígásló pedig még drágább.)

A szegények mind jobb körülményeket keresnek. Egy napon meglátnak az úton, urunk birtokainak határán egy oszlopot, amely érthető jelekkel jelzi, hogy a földműves, aki letelepszik ezeken a földeken, a földdel együtt szerszámokat és anyagokat is kap háza felépítéséhez, földje bevetéséhez, anélkül, hogy bizonyos számú évig bérleti díjat kellene fizetnie. Ezt az évek számát a határoszlopon lévő keresztek száma jelzi, és a paraszt megérti, mit jelentenek ezek a keresztek.

Így özőnlenek a szegények a báró földjeire. Utakat építenek, lecsapolják a mocsarakat és falvakat alapítanak. Kilenc év múlva a báró adót [bail] vet ki rájuk, öt évvel később már bérleti díjat szed, amelyet aztán megdupláz, és a gazda elfogadja ezeket az új feltételeket, mert máshol nem találna jobbkat. És apránként, az urak által alkotott törvény segítségével a paraszt nyomora az úr gazdagságának forrásává válik, és nemcsak az úré, hanem az uzsorások egész seregéé, akik előzőnlik a falvakat, és annál inkább szaporodnak, minél szegényebb lesz a földműves.

Ez volt a helyzet a középkorban. És ma is, nem így van ez? Ha lennének szabad földek, amelyeket a paraszt kedve szerint művelhetne, fizetne-e hektáronként ezer frankot a vikomt úrnak, aki hajlandó eladni neki egy telket? Fizetne-e magas bérleti díjat, amely a termése egyharmadát venné el? Részes bérló lenne-e, hogy termése felét a tulajdonosnak adja?

De nincs semmije; ezért kénytelen elfogadni minden feltételt, feltéve, hogy a föld megműveléséből meg tud élni, és gazdagítja az urát.

A 19. század közepén, akárcsak a középkorban, továbbra is a parasztok szegénysége alkotja a földbirtokosok vagyonát.

II

A földesúr a parasztok nyomorából gazdagszik meg. Ugyanez igaz az ipari tőkésre is.

Vegyünk egy nagytőkést, aki így vagy úgy ötszázezer franknyi vagyonnal rendelkezik. Évente ötvenezer frankot biztosan elkölthetne – ami valójában nagyon kevés a manapság látott fantáziadús, értelmetlen fényűzés mellett. De aztán tíz év múlva semmije sem maradna. Így hát, mint gyakorlatias ember, inkább megtartja az egész vagyonát, és mellé még szép kis éves jövedelmet is keres magának.

A mi társadalmunkban ez nagyon egyszerű, éppen azért, mert városaink és falvaink hemzsegnek a munkásoktól, akiknek nincs elegendő pénzük egy hónapra, vagy akár két hétre sem. A polgárunk gyárat alapít: a bankárok sietve újabb ötszázezer frankot kölcsönöznek neki — különösen, ha jó üzleti érzékű ember hírében áll — és a milliójával ötszáz munkást tud majd alkalmazni.

Ha csak olyan férfiak és nők élnének a környéken, akiknek a megélhetése biztosított, ki menne dolgozni a mi polgárunkhoz? Senki sem egyezne bele abba, hogy napi három frank bérért öt vagy akár tíz frank értékű árut termeljen ki neki.

Sajnos – ezt nagyon is jól tudjuk – a város szegénynegyedei és a környező falvak tele vannak olyan emberekkel, akiknek a gyerekei koplalnak. Így hát mielőtt a gyár egyáltalán felépülne, a munkások máris sietnek felvetetni magukat. Ahol csak száz kézre lenne szükség, máris ezer érkezik. És amint a gyár beindul, a vezető – ha nem teljesen ostoba – nettó ezer frankot arathat le minden pár dolgozó kéz után évente.

Vezetőnk így szép jövedelemre tesz szert. És ha jövedelmező iparágat választott, ha ügyes, akkor fokozatosan bővíti a gyárát, és növeli a jövedelmét az általa foglalkoztatottak számának megduplázásával.

Akkor majd tekintélyes emberré válik a saját hazájában. Meghívhat ebédre más tekintélyes embereket, a tanácsosokat, a képviselő urakat. Vagyona révén „összeházasodhat“ más vagyonokkal, később pedig előnyösen elhelyezheti gyermekeit, és megszerezhet néhány szerény állami engedményt is. Megbízhatják azzal, hogy szállítson valamit a hadseregnek vagy a prefektúrának; és így egyre csak gyarapítja kincseit, ameddig egy háború, sőt akár csak egy kisebb háborús hír szárnyrakelte, vagy valamilyen tőzsdei spekuláció lehetővé nem teszi számára, hogy nagyot szakítson.

Az Egyesült Államok óriási vagyonainak kilenctized része (ahogy Henry George helyesen megállapította *Social problems* című művében³) valamiféle nagy gazemberségből származik, az állam közreműködésével. A vagyonok kilenctizede európai monarchiáinkban és köztársaságainkban ugyanilyen eredetű – milliommossá válni csak egyféleképpen lehet.

A jószágyszerzés egész tudománya ebben áll: mezítlábasokat találni, fizetni nekik három frankot, miközben tízet termeltetni velük. Így halmozni fel egy vagyont. Majd az állam segítségével valamilyen nagy dobással tovább gyarapítani azt!

Kell-e még beszélni a közgazdászok által a takarékoságnak tulajdonított kis vagyonokról, holott a takarékoskodás önmagában semmit sem „hoz“ amíg a „félretett“ garasokat be nem vetik az éhhalál szélén állók kizsákmányolására.

Vegyünk egy cipészt. Tegyük fel, hogy munkáját jól megfizetik, hogy jó ügyfélköre van, és hogy sok nélkülözés árán sikerül félretennie napi két frankot, azaz havi ötven frankot!

Tegyük fel, hogy a mi cipészünk soha nem betegszik meg; hogy jóllakhat, noha megszállottja a takarékoskodásnak; hogy sosem nőül meg, hogy nincsenek gyermekei; hogy nem hal bele a tüdővészbe – tételezzük fel amit csak akarnak, hogy feltételezzünk!

Nos, ötvenéves korára akkor sem fog félretenni tizenötezer frankot; és nem lesz miből megélnie öregkorában, amikor már munkaképtelenné válik. Bizonyos, hogy így nem halmozhatták fel a vagyonokat.

Vegyünk egy másik cipészt. Amint félretett néhány garast, gondosan befizeti a takarékpénztárba, amely aztán kölcsönadja a nagypolgárnak, aki éppen egy mezítlábasokat kizsákmányoló vállalkozást indít. Azután magához vesz egy tanoncot, egy nyomorgó ember gyermekét, aki boldognak érezheti magát, ha öt év múltán a fia kitanulja a mesterséget, és képes lesz megélni belőle.

A tanonc „hajt majd hasznot“ a mi cipészünknek, és ha elég sok vevője akad, sietve felvesz egy másodikat, majd egy harmadik tanoncot is. Később két-három munkása lesz – nyomorultak, akik boldogok, ha napi három frankért dolgozhatnak, olyan munkáért, amely hatot érne. És ha cipészünknek „szerencséje“ van – vagyis ha elég ravasz –, akkor munkásai és inasai naponta húsz frankot is megkeresnek számára a saját munkájukon felül. Így bővítheti a vállalkozását, lassanként meggazdagodhat, és nem kell megvonnia magától a szükségleteit sem. Busás kis vagyont is hátrahagy majd az utódaira.

Ez az, amit úgy neveznek: „pénzt megtakarítani, mértékletes szokásokat követni“. Valójában ez egyszerűen az éhhalál szélén állók kizsákmányolása.

A kereskedelem látszólag kivételt képez a szabály alól. „Tételezzük fel, hogy egy ember“ – mondják majd nekünk – „teát vásárol Kínában, behozza Franciaországba, és harminc százalékos hasznot húz a pénzből. Senkit sem zsákmányolt ki.“

És mégis, az eset hasonló. Ha az emberünk maga vitte volna hátán a teát, az igen, az talán más volna! Valaha, a középkor hajnalán, pontosan így űzték a kereskedelmet. Ezért soha nem is jutottak el a mai idők szédítő vagyonaihoz: legfeljebb néhány ecu-t tudott félretenni a kereskedő egy fáradságos és

³ George, Henry (1839–1897) amerikai közgazdász, politikus és újságíró. Gondolatrendszere neve után georgizmus néven vált ismertté, azért agítálva hogy egy úgynevezett *telekértékadó* (land rent) váltsa fel az összes többi adómet, ezzel csökkentve mind a munkások, mind a munkáltatók adóterheit ugyanakkor büntetve a földterület költséghatékonyságtalan felhasználását. Nézetei egyes értelmiségi körökben nagy népszerűsége tettek szert. 1883-ban írt *Social problems* című művében a vagyonnak 3 forrását azonosítja: a munkát, az ajándékozást vagy a lopást.

veszedelmes út után. Akkoriban nem is annyira a nyereségvágy, mint inkább az utazás és a kalandvágy ösztönözték a kereskedőt.

Manapság azonban a módszer jóval egyszerűbb. A kereskedő, aki tőkével rendelkezik, anélkül gazdagodhat meg, hogy kimozdulna a fiókja mögül. Táviratot küld a bizományosának, hogy vásároljon száz tonna teát; hajót bérel; és néhány hét, három hónap múlva – ha vitorlásról van szó – a hajó már le is szállítja számára a rakományt. A tengeri átkelés kockázatát sem viseli, hiszen teája és hajója biztosítva van. És ha százezer frankot költött, százharmincezret fog kézhez kapni – hacsak nem akar új árucikkre spekulálni, amely esetben vagy megkétszerezi vagyonát, vagy teljesen elveszíti azt.

De hogyan talált hát embereket, akik vállalkoztak az átkelésre, elmentek Kínába és visszatértek onnan, keményen dolgoztak, elviselték a fáradságokat, életüket kockáztatták egy nyomorúságos bérért? Hogyan talált a dokkokban rakodómunkásokat, akiknek éppen csak annyit fizetett, hogy ne vesszenek éhen munka közben? Hogyan? — Úgy, hogy ezek az emberek nyomorognak! Menjetek el egy tengeri kikötőbe, nézzétek meg a tengerparti kocsmákat, figyeljétek azokat az embereket, akik azért jönnek, hogy munkát kapjanak, akik már hajnalhasadtakor ostromolják a dokkok kapuit, hogy beengedjék őket dolgozni a hajókon. Lássátok a tengerészeket, akik hetek, hónapok várakozása után boldogok, ha végre szerződttetik őket egy távoli útra; egész életük hajóról hajóra vándorol, és mindig újabb fedélzetre lépnek, míg egy napon el nem nyeli őket a tenger.

Lépjetek be kunyhóikba, nézzétek meg asszonyaikat és rongyokba bugyolált gyermekeiket, akik valahogyan tengődnek, amíg a férj, az apa vissza nem tér — és megkapjátok a választ.

Sokszorozzátok meg a példákat, válogassatok belőlük bárhol, ahol tetszik; elmélkedjétek minden vagyon eredetén, legyen az nagy vagy kicsi, kereskedelemről, bankról, iparból vagy a földből származó. Mindenütt azt fogjátok tapasztalni, hogy az egyik ember gazdagsága a másik ember szegénységéből fakad.⁴

Egy anarchista társadalomnak nem kell tartania attól a „Rothschildtól”, aki hirtelen megjelenne kebelében. Ha a közösség minden tagja tudja, hogy néhány óra termelőmunka után joga van a civilizáció minden öröméhez, a nagybetűs tudomány és művészet által nyújtott legmélyebb élvezetekhez, senki sem fogja eladni munkerejét egy nyomorúságos falat kenyérért; senki sem ajánlkozik majd, hogy gazdagítsa a szóban forgó Rothschildot. Az ő ezüstjei pusztán fémdarabok lesznek, különféle használatra alkalmasak, de képtelenek arra, hogy pénzt szülő pénz legyenek.

Az előző ellenvetés megválaszolásával egyúttal meghatároztuk a kisajátítás határait is.

A kisajátításnak arra kell kiterjednie, ami bárkinek — bankárnak, iparosnak, földművesnek — lehetővé teszi, hogy mások munkáját sajátítsa el. A képlet egyszerű és mindenki számára világos.

Nem akarjuk senkitől elvenni a kabátját; vissza akarjuk adni a dolgozóknak mindazt, ami bárkinek módot adhat arra, hogy őket kizsákmányolja. És mindent meg fogunk tenni azért, hogy senkinek se legyen hiánya semmiben, és ne akadjon egyetlen ember sem, aki arra kényszerülne, hogy a pusztta létéért — önmaga és gyermekei fenntartásáért — kezeit „eladja”.

Így értjük mi a kisajátítást, és így fogjuk teljesíteni kötelességünket a Forradalom idején, amelynek eljövételét várjuk — nem kétszáz év múlva, hanem a közeljövőben.

III

Az anarchista eszme általában, és különösen a kisajátítás gondolata sokkal több rokonszenvre talál, mint hinnénk, az erős és független jelleműek között, s akik számára nem a tétlenség a legfőbb eszmény. „Azonban” — mondják nekünk gyakran barátaink — „vigyázzatok, nehogy túl messzire menjetek! Hiszen

⁴ A mondat második fele elterjedtebb változatban így szól: „A gazdagok gazdagsága a szegények szegénységéből ered.” Ez a fordítás az angol verziót veszi alapul. Lásd: Losoncz Márk: Kropotkin 100. – Miután „mindenkinek jut kenyér, a pihenés a legfőbb cél”. Mércse, 2021. 02. 09. Ugyanez a cikk a könyv címét *Kenyerhódításként* adja meg. Rendelkezésre álló információim szerint a Varjú Kollektíva és Nefejeics Gergő korábban részben elkezdte a mű fordítását, feltehetőleg ezen a címen, de ez a változat végül sajnos fiókban maradt.

az emberiség nem változhat meg egyik napról a másikra; ne siessetek túlságosan a kisajátítás és az anarchia terveivel! Különben az lesz a veszély, hogy semmi maradandót nem alkottok.“

Nos, ami a kisajátítást illeti, mi nem attól tartunk, hogy túl messzire megyünk. Ellenkezőleg: attól félünk, hogy a kisajátítás túl kicsi méretben valósul meg ahhoz, hogy tartós legyen; hogy a forradalmi lendület félúton megáll; hogy kifulladás olyan félintézkedésekben, melyek senkit sem elégíthetnek ki, és amelyek — miközben óriási felfordulást okoznak a társadalomban, s megbénítják működését — mégsem volnának életképesek, általános elégedetlenséget hintenének el a tömegekben, és végül elkerülhetetlenül a reakció diadalához vezetnének.

Társadalmainkban valójában vannak olyan bevett viszonyok, amelyeket lényegében lehetetlen megváltoztatni, ha csak részlegesen érintjük őket. Gazdasági szervezetünk különböző fogaskerekei annyira szorosan összefüggenek egymással, hogy egyetlen egyet sem változtathatunk meg anélkül, hogy az egészet ne változtatnánk meg; ezt azonnal észre fogjuk venni, amint bármit is ki akarunk sajátítani.

Tegyük fel, hogy bármely régióban korlátozott kisajátítás történik: hogy ez például a nagybirtokosok kisajátítására korlátozódik, a gyárak érintése nélkül, ahogy Henry George egykor követelte; vagy hogy egy adott városban kisajátítják a házakat a létfenntartási cikkek köztulajdonná tétele nélkül; vagy hogy egy adott ipari régióban a gyárakat kisajátítják a nagybirtokok érintése nélkül.

Az eredmény mindig ugyanaz lenne. Hatalmas felfordulás a gazdasági életben, anélkül, hogy meglenne az eszköz a gazdasági élet új alapokra helyezésére. Az ipar és a kereskedelem leállása jönne az igazságosság elveihez való bármiféle visszatérés nélkül; a társadalom számára lehetetlenné válna egy „harmonikus egész“ újjáépítése.

Ha a földműves megszabadul a nagybirtokos földtulajdonostól, de az ipar nem szabadul meg az ipari tőkéstől, a kereskedőtől és a bankártól — akkor semmi sem történt. A paraszt ma nemcsak azért szenved, mert földbérleti díjat kell fizetnie a birtokosnak, hanem az egész jelenlegi társadalmi berendezkedés miatt is: szenved az iparos által kivetett adótól, aki három frankot fizettet vele egy ásóért, amelynek értéke — a földműves munkájához mérve — alig tizenöt sou; szenved az állam adóitól, amely nem létezhet a tisztviselők hatalmas hierarchiája nélkül; szenved a hadsereg fenntartásának költségeitől, amelyet az állam azért tart fenn, mert a világ iparosai szüntelenül harcolnak a piacokért, s mert bármely napon háború törhet ki valamely ázsiai vagy afrikai terület kizsákmányolása feletti vita nyomán.

A földműves szenved a falvak elnéptelenedésétől, mert az ifjúságot elszívják a nagyvárosok gyárai, részint a magasabb bér csábításával — amelyet ideig-óráig a luxuscikkek termelői fizetnek —, részint pedig a mozgalmasabb élet vonzerejével. Szennved továbbá az ipar mesterséges protekciójától, a szomszéd országok kereskedelmi kizsákmányolásától, a spekulációtól, a talaj javításának és a szerszámok tökéletesítésének nehézségeitől, és így tovább.

Röviden: a mezőgazdaság nemcsak a földbérlet miatt szenved, hanem az egész társadalmi rend miatt, amely kizsákmányolásra épül; és még ha a kisajátítás lehetővé is tenné, hogy mindenki földet műveljen és azt hasznosítsa anélkül, hogy bárkinek bérleti díjat fizetne, a mezőgazdaság — még ha átmenetileg jólétet élvezne is, ami korántsem bizonyos — hamarosan visszasüllyedne ugyanabba a pangásba, amelyben ma van. Minden előről kezdődne, újabb és még nagyobb nehézségekkel.

Ugyanez áll az iparra is. Holnaptól adjátok a gyárakat a munkások kezébe, tegyétek azt, amit egyes parasztokkal tettek, akiket földtulajdonossá tettek. Számoljátok fel a gyáriparost, de hagyjátok meg a földet a földesúrnak, a pénzt a bankárnak, a tőzsdét a kereskedőnek; tartsátok fenn a társadalomban azt a rengeteg tétlen embert, akik a munkás verejtékéből élnek; hagyjátok meg az ezerféle közvetítőt, az államot számtalan hivatalnokával együtt — és az ipar nem fog működni. Nem talál vásárlókat a szegényen maradt paraszttömegekben; nem birtokolja a nyersanyagot, és nem tudja kivinni termékeit sem — részint a kereskedelem megbénulása miatt, főként pedig az ipar decentralizációjának következményeként. Csak vegetálhat, a munkásokat az utcára taszítja, és ezek az éhes seregek készen állnak majd, hogy meghajoljanak az első szélhámos előtt, vagy akár visszaforduljanak a régi rend felé, feltéve, hogy az biztosítja nekik a megélhetést.

Vagy végül: kisajátíthatjátok a földesuraktól a földet, és visszaadhatjátok a gyárakat a munkásoknak, de ha nem nyúltok hozzá azokhoz a közvetítők tömegeihez, akik ma a liszttel és a búzával, a hússal

és a fűszerekkel spekulálnak a nagy gazdasági központokban, miközben értékesítik gyáraink termékeit — nos, amint leáll a csere, és a termékek többé nem keringenek; amint Párizs kenyér nélkül marad, és Lyon nem talál vevőt a selymeire, a reakció szörnyű erővel tér vissza, hullákon lépkedve, lőfegyverekkel söpörve végig a városokon és a falvakon, kivégzések és deportálások orgiáit rendezve, éppúgy, mint 1815-ben, 1848-ban és 1871-ben.

Minden összefügg társadalmunkban, és lehetetlen bármit is megreformálni anélkül, hogy az egész rendet meg ne rendítenénk.

Attól a naptól kezdve, hogy a magántulajdonra egyik formájában — akár földbirtok, akár ipari tőke — csapást mérnek, szükségszerűen minden más formájában is csapást fogunk mérni rá. Maga a Forradalom sikere fogja ezt kikényszeríteni.

Egyébként, ha akarnák sem tudnák a kisajátítást részlegesen megállítani. Ha egyszer a Szent Tulajdon elve megingott, a teoretikusok sem akadályozhatják meg, hogy itt a föld rabjai, ott pedig az ipar rabjai szét ne zúzzák.

Ha egy nagyváros — például Párizs — pusztán a házakra vagy a gyárakra teszi rá a kezét, már ez is szükségképpen oda vezet, hogy többé ne ismerje el a bankárok jogát, akik ötvenmillió franknyi adót szednek a Kommüntől korábbi kölcsönök kamata címén. Rákényszerül, hogy közvetlen kapcsolatba lépjen a földművesekkel, és szükségszerűen arra ösztönzi majd őket, hogy szabaduljanak meg a földbirtokosoktól. Ahhoz, hogy enni és termelni tudjon, ki kell sajátítania a vasutakat; végül, hogy elkerülje az élelmiszerek pazarlását, és hogy ne maradjon — mint az 1793-as Kommün — a gabona-felvásárlók kénye-kedve szerint, az állampolgárookra kell bízni a raktárak feltöltését és a javak elosztását.

Néhány szocialista mégis igyekezett különbséget tenni a tulajdon terén. — »Legyen kisajátítva a föld, a föld gyümölcsei, a gyár, a manufaktúra — ebbe beleegyezzünk.« mondták. »Ezek termelési eszközök, s így igazságos volna közvagyonnak tekinteni őket. De ezen kívül ott vannak a fogyasztási cikkek: az élelem, a ruházat, a lakás — ezeknek magántulajdonban kellene maradniuk.«

A népi józan ész azonban legyőzte ezt a finomkodó különbségtételt. Hiszen nem vagyunk vadak, hogy erdőben, ágakból tákolt menedék alatt éljünk. Egy dolgozó európainak bizony szüksége van szobára, házra, ágyra, kályhára.

Az ágy, a szoba, a ház létlenség helye annak, aki semmit sem termel. De a munkás számára a fűtött és megvilágított szoba éppúgy termelőeszköz, mint a gép vagy a szerszám. Ez az izmai és idegi felüdítésének helye, amelyek másnap ismét munkában fognak elkopni. A termelő pihenése: a szerkezet felhúzása.

Még nyilvánvalóbb ez az élelem esetében. Az említett önjelölt közgazdászoknak eszükbe sem jutott azt mondani, hogy a gépben elégetett szén ne tartozna a termeléshez szükséges anyagok közé, éppúgy, mint a nyersanyag. Hogyan lehetséges tehát, hogy az élelem — amely nélkül az emberi szervezet-gép a legcsekélyebb erőt sem volna képes kifejteni — ki legyen zárva a termelő számára elengedhetetlen javak közül? Talán valami vallásos metafizika maradványa ez? A gazdag ember bőséges és kifinomult étkezése valóban luxusfogyasztás. De a termelő étkezése a termeléshez szükséges javak egyike, ugyanúgy, mint a gőzgépben elégetett szén.

Ugyanez érvényes a ruházatra is. Mert ha azok a közgazdászok, akik a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek közötti különbséget teszik, Új-Guinea „vadjai” módjára öltözködnének — megértenénk fenntartásaikat. De olyan emberek, akik nem tudnak egy sort sem leírni selyeming nélkül a hátukon, aligha alkalmasak arra, hogy ilyen élesen különbséget tegyenek selyemingük és tolluk között. És bár a hölgyek csinos ruhái valóban luxuscikkek, van bizonyos mennyiségű vászonra, pamutra és gyapjúra szükség, amely nélkül a termelő ember nem tud dolgozni. A munkásnak elengedhetetlen a blúz és a cipő, hogy munkába mehessen; a kabát, amit a nap végén felvesz; a sapka — mind ugyanannyira szükséges számára, mint a kalapács és az üllő.

Akár tetszik, akár nem, a nép így értelmezi a forradalmat. Amint száműzte a kormányokat, mindekelőtt arra törekszik majd, hogy biztosítson magának rendes lakást, elegendő élelmet és ruházatot, díjak és adók nélkül.

És a népnek igaza lesz. Cselekedete jóval inkább összhangban lesz a „tudománnyal”, mint azoké a közgazdászoké, akik annyi különbséget tesznek a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek között. A nép megérti majd, hogy épp ezen kell a forradalmat kezdeni, és lefekteti annak az egyetlen közgazdaságtannak az alapjait, amely valóban tudománynak nevezhető, és amelyet így lehetne elnevezni: az emberiség szükségleteinek és azok kielégítéséhez szükséges gazdasági eszközök tanulmányozása.

5. fejezet: Élelem

I

Ha a következő forradalom társadalmi forradalom lesz, akkor nemcsak célja, hanem eszközei is megkülönböztetik majd a korábbi felkelésektől. Egy új cél új eszközöket kíván.

Az elmúlt száz évben Franciaországban három nagy népi mozgalmat láthattunk, amelyek sok tekintetben különböztek egymástól. És mégis volt egy közös vonásuk.

A nép a régi rend megdöntéséért harcolt; drága vérüket ontották ezért. Aztán, miután elvégezték a munkát, visszavonultak. Egy többé-kevésbé becsületes emberekből álló kormány alakult, amely magára vállalta a szervezést: — 1793-ban a Köztársaságét; a 1848-ban a munkáét [l'organisation du travail]; és 1871-ben a szabad Kommünét.

A jakobinus eszméktől vezérelve ez a kormány mindenekelőtt politikai kérdésekkel törődött: a hatalmi gépezet újjászervezésével, az adminisztráció megtisztításával, az egyház és az állam szétválasztásával, polgári szabadságjogokkal, és így tovább.

Igaz, hogy a munkásklubok ellenőrizték a kormányzat munkáját. Gyakran még eszméiket is rákényszerítették. De még e klubokban is, akár polgár, akár munkás szólalt fel, mindig a polgári gondolat uralkodott. Sok szó esett a politikáról — de elfelejtették a kenyér kérdését.

E korszakokban nagy eszmék születtek és nagy szavak hangzottak el — eszmék, amelyek megrengették a világot; szavak, amelyek száz év után is megdobogtatják a szívünket.

De a városokban hiányzott a kenyér.

Amint kitört a forradalom, a munka szükségszerűen leállt. A termékek forgalma megszakadt, a tőke eltűnt. A munkaadónak nem volt mitől félnie ezekben az időkben: eléldégtelt a járadékaiból, ha éppen nem a nyomorúságon spekulált; de a bér munkás egyik napról a másikra nyomorúságos tengődésre kényszerült. Az éhínség már az ajtón kopogtatott.

Megjelent a nyomor — olyan nyomor, amelyet a régi rend alatt is alig ismertek.

— »A girondisták éheztenek ki bennünket« — mondogatták a városokban 1793-ban. És a girondistákat a guillotine alá küldték; teljhatalmat adtak a Hegypártnak, a [z 1793-as] Párizsi Kommünnek. S a Kommün valóban gondolt is a kenyérre. Hősies erőfeszítéseket tett Párizs élelmezésére. Lyonban Fouché és Collot d'Herbois városi gabonaraktárakat létesítettek; de azok feltöltésére csak nyomorúságos összegek álltak rendelkezésre. A városi tanácsok minden erejükkel búzát próbáltak szerezni; felakasztották a molnárokat és pékeket, akik felhalmozták a lisztet — és a kenyér mégis hiányzott.

Ezek után a királpárti összeesküvőkre hárították a felelősséget. Naponta tucatszám guillotinozták őket — tizenkettőt, tizenötöt, cselédeket és hercegnőket együtt, főként cselédeket, mivel a hercegnők Koblenzben voltak. De ha száz herceget és vikomtot is végeztek volna ki huszonnégy óra alatt, akkor sem változott volna semmi.

A nyomor egyre nőtt. Hiszen a bér munkásoknak állandóan fizetést kellett kapniuk hogy megéljenek, és ha a fizetés elmaradt — mit számított még ezer holttest ide vagy oda?

Ekkorra a nép elkezdett belefáradni. — »Szép kis forradalom a tiétek!« — suttozta a reakciós munkás fülebe. »Sohasem voltatok még ilyen nyomorban!« És lassanként a gazdag is megnyugodott; előbújt rejték helyéről, hivalkodni kezdett a szegények előtt fényűzésével, felcicomázta magát muscadin módjára, és így szólt a munkásokhoz: — »No, elég volt a bolondozásból! Mit nyertetek ti ezen a forradalmon? Itt az ideje, hogy vége legyen!«

És a szorongó, türelmét vesztett forradalmár végül így szólt magában: »A forradalom ismét elbukott!« Visszavonult nyomorúságos odújába, és hagyta, hogy történjék, aminek történnie kell.

A reakció pedig fennhéjázva színrelépett. Megcsinálta az államcsínyét. A Forradalom halott volt, nem maradt más hátra, mint a holttestet megtaposni.

És hogy megtaposták! Patakokban folyt a vér; a fehér terror nyomában hullottak a fejek, börtönöket töltött meg, miközben a legfelsőbb söpredék orgiái ismét megindultak.

Íme, ez minden forradalmunk képe. 1848-ban a párizsi munkás »három hónapnyi nyomorúságát« állította a Köztársaság szolgálatába, és három hónap múltán, amikor már nem bírta tovább, megtette az kétségbeesett utolsó erőfeszítését — amely vérfürdőbe torkolt.

1871-ben a Kommün is a harcosok hiánya miatt fulladt kudarcba. Az egyház és az állam szétválasztását gondosan az eszébe véste, de túl későn gondolt arra, hogy mindenki számára biztosítsa a kenyeret. Párizsban a legfelsőbb körök így gúnyolódtak a föderalistákkal: »Menjetek, bolondok, ölessétek meg magatokat harminc sous-ért, addig mi pompás vacsorákat fogunk elkölteni valami puccos étteremben!« A hibát csak az utolsó napokban ismerték fel; és kialakították a kommunális konyhákat; de ekkora már késő volt: a versailles-iak már a kapuknál voltak.

»Kenyér, kenyér kell a Forradalomnak!«

Foglalkozzanak mások a körlevelek küldésével a derűs időszakokban! Legyenek mások fontos emberek, amíg a mellkasuk elbírja a plecsnit! Prédikálgassanak csak a politikai szabadságjogokról!...

A mi feladatunk az lesz, hogy a Forradalom első napjától kezdve addig ameddig tart, egyetlen ember se szenvedjen hiányt kenyérben az egész felkelés területén, egyetlen nő se kényszerüljön sorban állni a pékségnél, hogy a száraz kenyérért könyörödjön, egyetlen gyermek se szenvedjen hiányt a létszükségleteiből gyenge szervezetének.

A polgári gondolat az volt, hogy nagy eszméről — vagy inkább: nagy hazugságokról — beszéljenek. A népi gondolat az lesz, hogy mindenkinek biztosítsák a kenyeret. És amíg a polgárok és a polgárosodott munkások nagyembereket játszanak kis fecsegésekben, amíg a »gyakorlati emberek« kimeríthetetlen vitákat folytatnak a kormányzat formáiról, addig nekünk, »utópistáknak«, a mindennapi kenyérre kell gondolnunk.

Merjük állítani, hogy mindenkinek joga és lehetősége kell legyen jóllakni, és hogy a Forradalom csakis a mindenkinek járó kenyér által győzedelmeskedhet.

II

Mi *utópisták* vagyunk — mint az közismert.

Odáig fajul az utópiánk, hogy azt hisszük: a forradalomnak biztosítania kell és biztosítani is fogja mindenkinek a lakhatást, az öltözetet és a kenyeret — ami nagyon nem tetszik a vörös és kék burzsoázának —, mert pontosan tudják, hogy egy olyan népet, amely jóllakna, nagyon nehéz lenne irányítani.

Nem hátrálunk meg: kenyeret kell biztosítanunk a lázadó népnek, és a kenyérkérdésnek minden más kérdéssel szemben elsőbbséget kell élveznie. Ha ez a széles tömegek javára oldódik meg, a forradalom jó úton halad; mert az élelmezés kérdésének megoldásához el kell fogadnunk az egyenlőség elvét, amely minden más megoldást kizárva érvényesül.

Bizonyos, hogy a következő forradalom — ebből a szempontból hasonló az 1848-ashoz — egy félelmetes ipari válság közepette fog kitörni. Tizenkét éve teljes pezsgésben vagyunk, és ez a helyzet csak rosszabbodhat. Minden hozzájárul ehhez: a fiatal nemzetek versengése, amelyet a régi piacok meghódításáért folytatnak le, a háborúk, az egyre növekvő adók, az államadósságok, a holnap bizonytalansága és a nagy, távoli [gyarmati] expedíciók.

Európában jelenleg munkások milliói akadnak, munka nélkül. Még rosszabb lesz, ha kitör a forradalom, és futótűzként terjed. A munkanélküliek száma megduplázódik, amint barikádokat emelnek Európában vagy az Egyesült Államokban. — De vajon mit fognak majd tenni azért, hogy kenyeret biztosítsanak ezeknek a tömegeknek?

Nem igazán tudjuk, hogy a magukat gyakorlatiasnak nevező emberek valaha is feltették-e maguknak ezt a kérdést teljes nyersségében. De azt tudjuk, hogy fenn akarják tartani a bér munkát; ezért számítsunk arra, hogy „nemzeti műhelyeket” és „köz munkákat” fognak szorgalmazni a munkanélküliek megélhetésének elősegítésére.

Amióta 1789-ben és 1793-ban nemzeti műhelyeket nyitottak; amióta ugyanezeket az eszközöket alkalmazták 1848-ban; amióta III. Napóleonnak tizennyolc éven át sikerült megfékeznie a párizsi proletariátust azzal, hogy munkahelyeket biztosított a számukra – amelyeknek ma Párizs kétmilliárd frankos adósságát és fejenként 90 frankos önkormányzati adóját köszönheti; amióta ezt a kiváló módszert „a bestia megszelidítésére” Rómában, sőt már Egyiptomban is alkalmazták négyezer évvel ezelőtt; amióta a despoták, királyok és császárok ismerik, hogyan kell egy darab kenyeret dobni a népnek, hogy időt nyerjenek felkapni az ostort –, természetes, hogy a „gyakorlatias” emberek ezt a módszert ajánlják a bér munka fenntartására. Mi értelme is van törni a fejünket, amikor már az ember rendelkezésére áll az egyiptomi fáraók által kipróbált módszer!

Nos! Ha a Forradalom sajnálatos módon ilyen útra lépne, el lenne veszve.

1848-ban, amikor megnyitották a nemzeti műhelyeket február 27-én, Párizsban a munkanélküli munkások száma mindössze nyolcezer volt. Tizenöt nappal később már 49 000-en voltak. Hamarosan elérték volna a százazretet, nem számítva azokat, akik vidékről özönlöttek a városba.

De abban az időben az ipar és a kereskedelem Franciaországban még nem foglalkoztatta azokat a kezeket, mint ma. És tudjuk, hogy forradalom idején a legjobban az ipari termelés és a csereforgalom szenved. Gondoljunk csak a munkások számára, akik közvetlenül vagy közvetve az export számára dolgoznak; a kezekre, amelyeket a luxuscikkek iparában alkalmaznak, amelyek vásárlóközönsége egy polgári kisebbség!

A forradalom Európában azonnali leállást jelentett legalább a gyárak és manufaktúrák felénél. A munkások és családjaik közül milliók az utcára kerültek.

És éppen e rettenetes helyzet orvoslására próbáltak megoldást találni a nemzeti műhelyekkel, vagyis azzal, hogy azonnal új iparágakat hoztak létre a munkanélküliek foglalkoztatására!

Nyilvánvaló, amint azt már Proudhon is mondta, hogy a tulajdonba való legkisebb beavatkozás is teljesen megbontaná az egész rendszert, amely a magánvállalkozásra és a bér munkára épül. Maga a társadalom kénytelen lesz kézbe venni az egész termelést, és újjászervezni azt az egész lakosság szükségletei szerint. De mivel ezt az újjászervezést nem lehet egy nap vagy egy hónap alatt végrehajtani; mivel ez egy bizonyos alkalmazkodási időt igényel, amely alatt milliók maradnak megélhetés nélkül — mit tehetünk?

Ezekben a körülményekben csak egyetlen igazán gyakorlati megoldás létezik. Ez az, hogy felismerjük a ránk háruló feladat óriási mértékét, és ahelyett, hogy megpróbálnánk visszaállítani egy állapotot, amelyet mi magunk tettünk tarthatatlanná, — az új elvek szerint újjászervezzük a termelésünket.

Ezért, szerintünk, a gyakorlati cselekvéshez a népnek azonnal birtokba kell vennie minden élelmet, amely a fellázadt területen található; készletet kell képezniük belőlük, és gondoskodniuk arról, hogy mindezekből mindenki részesüljön, pazarlás nélkül, a válság időszakának átvészelésére. És eközben meg kell állapodni a gyárak munkásaival, biztosítva számukra a hiányzó nyersanyagokat és garantálva a megélhetést néhány hónapra, hogy megtermeljék azt, ami a földműveseknek szükséges. Ne feledjük, hogy habár Franciaország selymet sző német bankároknak, orosz cárnőknek és a Sandwich-szigeteknek, de ha csodákat is alkot apró holmiból a világ gazdagjai számára, a francia parasztlakó kétharmadának nincs megfelelő lámpája a világításához, és hiányt szenved a ma szükséges mechanikai eszközökből a földműveléshez.

Végül — hasznosítani kell a terméketlen földeket, amelyekből nincs hiány, és javítani azokat, amelyek még nem termelik még a negyedét, sőt a tizedét sem annak, amit majd fognak, amikor intenzív művelés alá kerülnek.

Ez az egyetlen gyakorlati megoldás, amelyet képesek vagyunk elképzelni, és akármennyire akarjuk vagy sem, a körülmények ereje ki fogja kényszeríteni a megvalósítását.

III

A jelenlegi kapitalista rendszer legjellemzőbb, legsajátosabb vonása a bér munka.

Egy ember, vagy egy embercsoport, aki rendelkezik a szükséges tőkével, létrehoz egy ipari vállalatot; gondoskodik arról, hogy a gyár vagy üzem rendelkezzen nyersanyaggal, megszervezi a termelést, eladja a késztermékeket, fizet a munkásoknak egy rögzített bért; és végül elsajátítja az értéktöbbletet vagy a hasznot, azzal az indokkal, hogy ez a vezetésért, a vállalt kockázatért és az áru piaci áringadozásáért járó javadalmazás.

Röviden: ez a bér munka rendszerének egész lényege.

A rendszer megmentése érdekében a jelenlegi tőketulajdonosok készségesek bizonyos engedményekre: például megosztják a haszon egy részét a munkásokkal, vagy felállítanak egy inflációkövető bérskálát — röviden, bizonyos áldozatokat hajlandók vállalni, feltéve, hogy mindig megmarad számukra a jog az ipar irányítására és a hogy lefölözzék róla a hasznot.

A kollektívizmus, mint ismeretes, fontos változásokat hoz ebbe a rendszerbe, de a bér munkát ettől még nem szünteti meg. Csak éppen az Állam, azaz a képviseleti kormányzat — legyen az nemzeti vagy községi — lép a munkáltató helyébe. A nemzet vagy a község képviselői, valamint megbízottjaik, tisztviselőik lesznek az ipar irányítói. Ők is tartják fenn maguknak a jogot, hogy mindenki érdekében használják fel a termelés értéktöbbletét.

Ráadásul ebben a rendszerben egy alig észrevehető, de mégis jelentős következményekkel bíró megkülönböztetés jön létre a segéd munkás és a szakember munkája között: a segéd munkás munkája a kollektívista szemében egyszerű munka; míg a kézműves, mérnök, tudós stb. azt végzi, amit Marx „összetett munkának” nevez, és ezért magasabb bér jár neki.

De segéd munkások és mérnökök, szövény és tudósok mind egyaránt az állam alkalmazottai, — »mind tisztviselők« — mondták nemrég, hogy édesítsék a keserű pirulát.

Nos, a következő Forradalom legnagyobb szolgálata az emberiség számára az lesz, ha olyan helyzetet teremt, amelyben a bér munka rendszerének minden formája lehetetlenné, alkalmazhatatlanná válik, és ahol az egyetlen elfogadható megoldásként a Kommunizmus érvényesül, a bér munka tagadása.

Mert ha el is fogadjuk, hogy a kollektívista átalakítás lehetséges, és fokozatosan történhetne egy jólétben és nyugalomban eltöltött időszak alatt (és ezt erősen kétségbe vonjuk, még ilyen feltételek mellett is), — forradalmi időszakban lehetetlenné válik, mert a milliók etetésének szükséglete a fegyverek első megragadása utáni napon jelentkezik. Egy politikai forradalom végrehajtható anélkül, hogy az ipar felborulna; de egy olyan forradalom, amelyben a nép a tulajdon birtokába jut, elkerülhetetlenül a csere és a termelés hirtelen leállításához vezet. Az állam milliói nem volnának elegendők, hogy fizessék a munkanélküli tömegeket.

Ezen a ponton nem győzzük eléggé hangsúlyozni: az ipar új alapokon történő újjászervezése (és hamarosan bemutatjuk e probléma óriási kiterjedését) nem valósítható meg néhány nap alatt, ugyanakkor a proletár sem fog éveken át tartó nyomorban dolgozni a bér munka rendszerének elméletét képviselő teoretikusok elképzelése szerint. A nehézségek időszakának átvészeléséhez azt fogja követelni, amit mindig követelt hasonló helyzetekben: az áruk közös felhasználását — az élelmiszerek közös kiosztását, a jegyrendszert.

Hiába prédikálják a türelmet, a nép többet nem fog várni; és ha nem tesznek minden árut közössé, kifosztja a pékségeket.

Ha a nép nyomása nem elég erős, le fogják verni őket. Hiszen ahhoz, hogy a kollektívizmust meg lehessen kísérlni, mindenekelőtt rend, fegyelem és engedelmesség szükséges. És mivel a tőkések hamarosan rájönnek, hogy a nép kivégzése azok által, akik magukat forradalmárnak nevezik, a legjobb módja annak, hogy meggyűlöltessék a néppel a forradalmat, bizonyosan a „rend” védelmezőinek — még ha azok kollektivisták is — fognak támogatást nyújtani. Később a tőkések ugyanígy fogják vérbefojtani a kollektivisták ellenállását is.

Ha „a rend helyreáll” így, a következmények könnyen előrejelezhetők. Nem állnak meg a „fosztogatók” kivégzésénél. Fel kell kutatni a „rendbontás” eszmei szerzőit, visszaállítani a bíróságokat, a guillotine-t, és így a legelszántabb forradalmárokat is a vesztőhelyre kerülnek. 1793 megismétlődik.

Ne feledjük, hogyan diadalmaskodott a reakció a múlt században. Először az hébertistákat, a radikálisokat – azokat, akiket Mignet még a küzdelmek élénk emlékezetében „anarchistáknak” nevezett – vitték a guillotine alá. A dantonisták nem sokkal később követték őket; és amikor a robespierristák kivégezték ezeket a forradalmárokat, sorra kerültek ők is – ekkor a nép, kiábrándulva, a forradalmat már veszett ügynek ítélve, hagyta, hogy a reakciók érvényesüljenek.

Ha „a rend helyreáll”, mondjuk: a kollektivisták kivégzik az anarchistákat; a posszibilisták kivégzik a kollektivistákat; és végül őket magukat a reakciók fogják kivégezni. A forradalmat újra kell kezdeni.

De minden arra utal, hogy a nép nyomása elég erős lesz, és amikor a Forradalom bekövetkezik, az anarchokommunizmus eszméje teret fog nyerni. Ez nem egy hasraütésszerű gondolat, hanem magától a néptől származik; és a kommunisták száma növekedni fog, ahogy egyre nyilvánvalóbbá válik minden más megoldás lehetetlensége.

Ha pedig a nyomás elég erős, a dolgok teljesen más fordulatot vesznek. Néhány pékség kifosztása helyett – még ha ez másnapi böjtöt is jelent – a felkelő városok lakói lefoglalják a magtárakat, a vágóhidakat, az élelmiszerraktárakat – egyszóval az összes elérhető élelmet.

A jóakarátú polgárok azonnal nekilátnak majd annak, hogy leltárba vegyék, mi található minden egyes raktárban, minden bőséges magtárban. Huszonnégy óra múlva a lázadó Kommün megtudja, amit Párizs ma még nem tud, statisztikai bizottságai ellenére, és amit soha nem tudott az ostrom alatt – mennyi élelmet tartalmaz. Negyvennyolc óra múlva már több millió példányban nyomtatják ki a táblázatokat, amelyek kellően pontosan számot adnak a rendelkezésre álló élelmiszerekről, azok tárolási helyeiről és az elosztás módjairól.

Minden háztömbben, utcában, negyedben önkéntes csoportok fognak szerveződni — az Élelmiszer-Önkéntesek —, akik összehangolják munkájukat és tájékoztatják egymást. Ne engedjük, hogy a jakobinus szuronyok közéjük álljanak; ne engedjük, hogy az úgynevezett „tudományos” teoretikusok zavarják meg a munkájukat — vagy zavarják csak tetszésük szerint, de ne parancsolgassanak! És azzal a csodálatos spontán szervezőkészséggel, amely a népben, különösen a francia nemzetben, minden társadalmi rétegben oly magas fokon él, és amelyet oly ritkán hagynak kibontakozni, még egy olyan hatalmas városban is, mint Párizs, forradalmi izzás közepette is, létrejön majd egy szabadon szerveződő, óriási (segély)szolgálat [service], hogy mindenkinek biztosítsa a szükséges élelmet.

Adjanak csak szabad kezét a népnek, és nyolc nap alatt az élelmiszer-ellátás csodálatos rendben fog működni. Nem kell feltétlenül látnunk a dolgozó népet akció közben; akinek egész élete a papírmunkáról szólt, az úgyis kételkedik benne. Beszéljete a „Nagy Ismeretlen”, a Nép szervezőkészségéről azokkal, akik látták Párizs napjait a barikádokon, vagy Londonban a legutóbbi nagy sztrájk idején, amikor félmillió éhezőt kellett ellátni — ők elmondják, mennyivel fölényben van a nép a bürokratakhöz képest!

Rádadásul, ha tizenöt napig vagy akár egy hónapig is részleges, viszonylagos zűrzavart kell elviselni, az nem számít! A tömegeknek az akkor is mindenképp jobb lesz, mint a jelenlegi helyzet; és forradalom idején nevetve, kolbász és kenyér mellett megbeszélik a dolgokat, anélkül, hogy panasza fakadnának! Mindenesetre az olyan rendszerek, amik a közvetlen szükség nyomására spontán módon alakulnának ki, végtelenül előnyösebbek volnának bárminél, amit a négy fal között, könyveket bújva, vagy a Városháza [Hôtel de Ville] irodáiban ki lehetne találni.

IV

A nagyvárosok népe így a körülmények nyomása alatt óhatatlanul is birtokba veszi majd az összes élelmiszert, hogy minden lakos szükségleteit kielégítse – a legegyszerűbbtől a legösszetettebbig. Minél előbb történik meg ez, annál jobb: annál kevesebb lesz a nyomor, annál kevesebb belső harcot kell vívni.

De vajon milyen alapokon lehet igazságosan megszervezni a közös javak élvezetét? Ez a kérdés óhatatlanul felmerül.

Nos, nincs rá kétféle válasz. Egyetlen megoldás van, amely megfelel az igazságérzetnek, s amely valóban meg is valósítható: az, amelyet Európa falusi közösségei már régóta ismernek és gyakorolnak.

Vegyünk példának egy falusi községet – még akár Franciaországban is, ahol a jakobinusok ugyan mindent megtettek, hogy kiirtsák a közösségi szokásokat. Ha a községnek van egy erdeje, addig, amíg a tűzifából bőven jut, mindenki annyit vihet belőle, amennyire szüksége van, s csak a szomszédok véleménye szab határt a mohóságnak. De amikor a vastagabb fa kerül sorra, amelyből soha nincs elegendő, ott már az adagolás, a jegyrendszer válik szükségessé.

Ugyanez a rend uralkodik a közös legelőkön is. Amíg bőségesen jut fű a falunak, senki sem számolja, hány tehene legel egyik vagy másik háztartásnak. Csak amikor a mező szűknek bizonyul, kerül sor a felosztásra vagy a korlátozásra. Így működik egész Svájcban, és ugyanígy számos faluban Franciaországban, Németországban és máshol, ahol fennmaradt a közös legelők intézménye.

Ha pedig Kelet-Európa vidékeire megyünk, ahol a vastagabb fa bőségesen áll rendelkezésre, és a föld sem szűkös, ott látjuk a parasztokat, amint szükségleteik szerint vágják fát az erdőben, s annyi földet művelnek meg, amennyire csak szükségük van, anélkül, hogy a vastag fát korlátoznák, vagy a földet parcellákra osztanák. De mihelyt a fa vagy a föld szűkössé válik — ahogy ez már Oroszországban történik —, a fát korlátozni kell, a földet pedig a háztartások szükséglete szerint osztják fel.

Egy szóval: ami bőségesen van, abból mindenki kaphasson szabadon! Ami pedig mértékre szorul, azt korlátozzák! Az európai 350 millió ember közül kétszázmillió ma is ezekhez a teljesen természetes szokásokhoz tartja magát.

Érdemes megjegyezni: ugyanaz a rendszer érvényesül a nagyvárosokban is, legalábbis egyetlen bőséges erőforrásnál: a házhoz juttatott víznél.

Amíg a szivattyúk elegendő vizet juttatnak a házakba, s nincs ok félni a vízhiánytól, egyetlen társaságnak sem jutna eszébe szabályozni, ki mennyi vizet használ otthon. Vegyetek belőle, amennyit csak akartok! És ha Párizsban a nagy hőség idején mégis felmerülne a vízhiány veszélye, a társaságok nagyon jól tudják, hogy elég egy rövid figyelmeztetés, néhány sor az újságokban, és a párizsiak máris csökkentik a fogyasztásukat, nem pazarolják a vizet.

De ha a víz végképp hiánycikké válna — mi történne akkor? A válasz: bevezetnék a fejadagot! És ez az intézkedés olyannyira természetes, olyannyira magától értetődő, hogy tudjuk: Párizs 1871-ben, a két ostrom idején, kétszer is követelte az élelmiszerek fejadag szerinti elosztását.

Be kellene-e mennünk a részletekbe, táblázatokat rajzolni arról, hogyan működhetne a fejadagrendszer? Bizonygatni, hogy ez igazságos volna — mérhetetlenül igazságosabb, mint bármi, ami ma létezik? Táblázatokkal és részletekkel úgysem győznénk meg azokat a polgárokat — s jaj, a polgárosodott munkásokat se —, akik a népet pusztán vademberek gyülekezetének tartják, akik egymás torkának ugranak, mihelyt megszűnik a kormány hatalma. Pedig csak az nem látta még soha a népet tanácskozni, aki egy pillanatig is azt gondolja, hogy ha a nép kezébe kerülne a fejadagok beosztása, azt ne a legtisztább igazságérzet és méltányosság szellemében tenné.

Menjen csak valaki egy népgyűlésre, és hirdesse ott, hogy a pecsenyét az arisztokrácia kényes semmittevőinek kell adni, a fekete kenyeret pedig a kórházak betegeinek — rögtön kifütyülnék!

De ha ugyanott, ugyanannak a népnek azt mondjátok, hirdessétek az utcák sarkain, hogy a legfinomabb étel az erőtlenekek, mindenekelőtt a betegeknek jár; ha azt mondjátok, hogy ha Párizsban csak tíz fogolymadár és egyetlen láda málagai bor volna, azt a lábadozók szobáiba kellene vinni — ezt taps fogadná.

Mondjátok, hogy a gyermek közvetlenül a beteg után következik. Övé a tehén- és kecsketej, ha nem jut mindenkinek elegendő! A gyermeké és az öregé az utolsó falat hús, s a munkabíró emberé a száraz kenyér, ha netán idáig jutnánk.

Mondjátok ki egy szóval: ha valamely élelmiszerből nincs elég, s ha fejadagot kell bevezetni, akkor az utolsó falatokat azok számára kell fenntartani, akiknek a legnagyobb szükségük van rá. Mondjátok ki ezt – és meglátjátok, hogy egyhangú helyeslés lesz a válasz.

Amit a jóllakott soha nem értett, azt a nép érti, mindig is értette. Sőt, még a jóllakott is, ha egyszer az utcára kerül, ha közvetlenül kapcsolatba lép a tömeggel, meg fogja érteni.

A teoretikusok – akiknek szemében a katona egyenruhája és csajkája a civilizáció végszava – bizonyára azt fogják követelni, hogy azonnal vezessék be a nemzeti menzát és a lencseleveszt. Hivatkozni fognak arra az előnyre, amely a tüzelőanyag és az élelmiszer takarékosabb felhasználásából származna, ha hatalmas közös konyhákat állítanának fel, ahonnan mindenki elvinné a maga adag levesét, kenyerét, főzelékét.

Mi nem tagadjuk ezen előnyöket. Nagyon is jól tudjuk, hogy az emberiség mennyit takarított meg tüzelőanyagból és munkából azzal, hogy előbb lemondott a kézimalomról, utóbb a házi kenyérsütőről. Megértjük azt is, hogy gazdaságosabb száz család számára egyetlen nagy üstben főzni a levest, mint száz külön tűzhelyet begyűjtani. Tudjuk azt is, hogy az ezerféle módon elkészíthető burgonya attól nem lesz rosszabb, ha egy üstben főzik száz család számára.

És végül azt is értjük, hogy a konyhaművészet sokfélesége főként abban áll, hogy minden háziasszony a maga módján fűszerezi az ételt; így hát ha egy mázsa burgonyát közösen főznek is meg, attól még mindenki saját ízlése szerint ízesítheti. Tudjuk, hogy egy gazdag húslevesből százféle levest lehet készíteni, hogy százféle ízlést elégítsen ki.

Mindezt tudjuk, és mégis kijelentjük: senkinek sincs joga kényszeríteni a háziasszonyt, hogy a községi boltban vegye át az előre megfőzött burgonyát, ha inkább maga akarja megfőzni a saját fazekában, a saját tűzén. És főképpen azt akarjuk, hogy mindenki úgy fogyaszthassa el ételét, ahogy neki tetszik: családi körben, barátai társaságában, vagy akár étteremben, ha úgy kívánja.

Kétségtelen, hogy hatalmas közös konyhák fognak létrejönni a mai vendéglők helyén, amik most a világot mérgezik. A párizsi asszony már most is hozzászokott ahhoz, hogy a hentesnél vásároljon a leveshez alapanyagokat, s abból készítsen saját ízlése szerint fogást; a londoni háziasszony pedig jól tudja, hogy néhány pennyért megsütheteti a húsát, vagy akár az almás- vagy rebarbarás pitét a pék kemencéjében, így időt és szemet takarítva meg. És amikor a közös konyha — a jövőendő „közös kemence” — többé nem lesz a csalás, a hamisítás és a mérgezés színhelye, természetessé válik majd, hogy mindenki ide forduljon, s az étkezés alapvető részeit itt szerezze be készen, hogy aztán saját ízlése szerint adhassa meg a végső ízt.

De törvényt hozni erről, kötelezővé tenni, hogy mindenki készételt vegyen át — ez éppoly visszatartó lenne a XIX. század emberének, mint a kolostor vagy a kaszárnya eszméi: beteges gondolatok, amelyeket a parancsolgatástól megrontott vagy a vallásos nevelés által eltorzított elmék szültek.

Kinek lesz joga a Kommün élelmiszereihez? Alighanem ez lesz az első kérdés, amely felvetődik. Minden város maga fogja megadni rá a választ, és meg vagyunk győződve, hogy ezek a válaszok mind az igazságérzet diktálta feleletek lesznek. Amíg a munka nincs megszervezve, amíg a forrongás időszakát éljük, és lehetetlen megkülönböztetni a henyélő lusta embert a kényszerűen munka nélkül maradtól, az elérhető élelmiszer mindenkinek jár, kivétel nélkül.

Akik fegyverrel a kézben szálltak szembe a nép győzelmével, vagy összeesküdtek ellene, maguk fognak sietni, hogy elhagyják a felkelt város területét. De úgy hisszük, a nép — amely mindig ellensége a megtorlásnak, és nagylelkű — megosztja majd kenyerét mindazokkal, akik megmaradtak köreikben, legyenek akár kisajátítók, akár kisajátítottak. Ha e gondolat szellemében cselekszik, a Forradalom semmit sem veszít; és amikor a munka újraindul, a tegnapi harcostársak ugyanazon műhelyben fognak egymással találkozni. Egy olyan társadalomban, ahol a munka szabad lesz és nem kell majd tartani a naplopóktól.

— „De hát egy hónap múlva elfogynának az élelmiszerek!” — kiáltják máris a kritikusok.

Annál jobb! — feleljük mi. Ez csak azt fogja bizonyítani, hogy életében először a proletár jóllakhatott. Ami pedig a fogyasztott készletek pótlásának módját illeti — épp ezt a kérdést épp most fogjuk megvizsgálni.

V

Milyen eszközökkel tudna egy város, egy teljes társadalmi forradalom közepén, gondoskodni az élelmezéséről?

Választ fogunk adni erre a kérdésre; ám nyilvánvaló, hogy az alkalmazható módszerek attól függenek majd, milyen lesz a forradalom jellege a tartományokban, és hogyan alakul a helyzet a szomszédos országokban. Ha az egész nemzet, vagy még inkább egész Európa egyszerre vívna meg a társadalmi forradalmat, és teljes kommunizmusba lépne át, akkor ennek megfelelően lehetne cselekedni. De ha csak néhány város próbálkozik meg Európában a kommunizmussal, más eszközökhöz kell folyamodni. Adott helyzet – adott megoldás.

Ezért, mielőtt továbbmennénk, vessünk egy pillantást Európára, és anélkül, hogy próféta szerepet vállalnánk, próbáljuk felmérni, hogyan is bontakozna ki a Forradalom, legalább fő vonásaiban.

Kétségtelen, hogy nagyon kíváncsatos volna, ha egész Európa egyszerre kelne fel, mindenhol megtörténne a kisajátítás, és mindenhol a kommunista elvek irányítanák a cselekvést. Egy ilyen felkelés mérhetetlenül megkönnyítené századunk feladatát.

De minden jel arra mutat, hogy nem így lesz. Hogy a forradalom lángra lobbantja Európát — ebben nem kételkedhetünk. Ha a kontinens négy nagy fővárosának egyike — Párizs, Bécs, Brüsszel vagy Berlin — fellázad és megdönti kormányát, szinte bizonyos, hogy a másik három is követni fogja néhány héten belül. Ugyancsak valószínű, hogy a félszigeteken [Olaszországban, Spanyolországban, Skandináviában], sőt Londonban és Pétervárott sem kell sokat várni a forradalomra.

Csak hogy mindenütt ugyanazt az arcot ölti majd? — Erre aligha számíthatunk. Sokkal valószínűbb, hogy mindenütt sor kerül bizonyos fokú kisajátításokra, kisebb vagy nagyobb léptékben, s ezeknek a nagy európai nemzetek egyikében végbemenő aktusai erőteljes hatást gyakorolnak majd a többire is. De a forradalom kezdetei helyi sajátosságok szerint fognak különbözni, és a kibontakozás menete sem lesz minden országban azonos. 1789 és 1793 között a francia parasztoknak négy év kellett ahhoz, hogy végleg eltöröljék a feudális jogrendszert, és a polgárságnak ugyanennyi időbe telt, hogy megdöntsék a királyságot. Ne feledjük ezt, és készüljünk fel arra, hogy a forradalomnak időre lesz szüksége a kibontakozáshoz. Ne várjuk, hogy mindenütt azonos lépetekkel haladjon előre.

Ami azt illeti, hogy az egész európai nemzetekben a forradalom már a kezdetektől egyértelműen szocialista jellegű legyen, az még kétséges. Emlékezzünk rá, hogy Németország még mindig egységes birodalom, és hogy a haladó pártok a 1848-as jakobinus francia köztársaságot és a Louis Blanc-tól származó „munka megszervezéséről” [l’organisation du travail] álmodoznak; ezzel szemben a francia nép legalább a Szabad Kommünt akarja, ha nem is a kommunista Kommünt.

Minden jel arra mutat, hogy Németország a következő forradalom során tovább megy majd, mint Franciaország. Franciaország a XVIII. századi polgári forradalmával messzebbre jutott, mint Anglia a XVII. században; a királyi hatalom megdöntésével egyidejűleg eltörölte a földbirtokos arisztokrácia hatalmát is, amely az angoloknál még mindig jelentős erő. De ha Németország messzebbre megy, és jobban cselekszik, mint a 1848-as Franciaország, akkor kétségtelen, hogy forradalma kezdetét az 1848-as francia forradalom eszméi fogják inspirálni, ahogy Oroszországban a 1789-es francia forradalom eszméi fognak hatni, bizonyos mértékig a századunk intellektuális mozgalmainak módosításával.

Habár nem szabad ezeknek a jóslatoknak nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint amennyit érnek; ebből mégis azt a következtetést vonhatjuk le: a forradalom jellege különböző lesz az európai nemzeteknél; tehát a termékek szocializálásának foka sem lesz mindenütt ugyanaz.

Következik-e ebből, hogy a fejlettebb nemzeteknek a visszamaradottak tempójához kellene igazodniuk, ahogy azt néha mondják? Megvárni, míg a kommunista forradalom minden civilizált országban megéri? — Nyilvánvalóan nem! És ha valaki mégis akarná, az sem lenne lehetséges: a történelem nem vár a lemaradókra.

Másrészt nem hisszük, hogy akár egy országon belül is a forradalom egyszerre valósuljon meg, ahogyan néhány szocialista álmodja. Nagyon valószínű, hogy ha Franciaország öt-hat nagyvárosának egyike — Párizs, Lyon, Marseille, Lille, Saint-Étienne, Bordeaux — kikiáltja a Kommünt, a többi város követni

fogja a példájukat, és több kisebb település is hasonlóképpen cselekszik. Valószínű az is, hogy több bányavidék, valamint bizonyos ipari központok hamarosan le fogják tenni uraikat, és szabad társulásokat hoznak létre.

Sok vidéki térség azonban még nem fog itt tartani: ők a lázadó községek mellett majd várakozó állásban maradnak, és továbbra is az individualista rendszer szerint élnek. Mivel nem látják az inkasszót vagy az adóbehajtót, a parasztok nem lesznek ellenségesek a lázadókkal szemben; miközben kihasználhatják a helyzetet, várnak, hogy elszámoljanak a helyi kizsákmányolókkal. De az a gyakorlati szemlélet, amely mindig is jellemezte a földműves felkeléseket (emlékezzünk a 1792-es szenvedélyes szüntásra [labour passionné; v.ö.: Kropotkin: A francia forradalom]), arra készíteti őket, hogy szorgalmasan műveljék a földet, amelyet annál jobban szeretni fognak, minél inkább mentesül az adó és a járadékok terhei alól.

A külső területeken pedig mindenhol forradalom lesz. De forradalom különböző formákban. Itt állami, ott föderatív, mindenütt többé-kevésbé szocialista. Sehol sem lesz egyforma.

VI

De térjünk vissza lázadó városunkhoz, és nézzük meg, milyen feltételek mellett kell majd gondoskodnia ellátásáról.

Honnan szerezze be a szükséges élelmiszereket, ha az egész nemzet még nem fogadta el a kommunizmust? Ez a kérdés merül fel.

Vegyünk egy nagy francia várost, mondjuk a fővárost, ha úgy tetszik. Párizs évente több millió mázsa gabonát, 350 000 szarvasmarhát, 200 000 borjút, 300 000 sertést és több mint kétmillió juhot fogyaszt, más állatokat nem számítva. A városnak továbbá szüksége van körülbelül nyolcmillió kilogramm vajra és 172 millió tojásra, és a többi élelmiszerre, hasonló nagyságrendben.

A liszt és a gabona az Egyesült Államokból, Oroszországból, Magyarországról, Olaszországból, Egyiptomból és Indiából érkezik. A haszonállat Németországból, Olaszországból, Spanyolországból — sőt, Romániából és Oroszországból — kerül ide. Ami a további kis közértek [l'épicerie] termékeit illeti, nincs olyan ország a világon, amely ne lenne hozzájárulásra kényszerülve.

Először nézzük meg, hogyan lehetne ellátni Párizst — vagy bármely más nagyvárost — azokkal a terményekkel, amelyeket a francia vidék termel, és amelyeket a gazdák szívesen adnának át a fogyasztásra.

Az autoriterek számára ez a kérdés nem jelentene gondot. Először egy erősen centralizált kormányzatot vezetnének be, amely rendelkezne minden kényszerítő eszközzel: rendőrséggel, hadsereggel, guillotine-okkal. Ez a kormány felmérné, mennyi ételt-italt terem egész ország; felosztaná a vidéket táplálási körzetekre [arrondissements d'alimentation], és elrendelné, hogy melyik terményekből mennyit hová kell szállítani, melyik napon, melyik állomásra, melyik hivatalos személynek kell átvennie, melyik raktárba kell betárolni, és így tovább.

Ám mi határozottan állítjuk: nemcsak hogy egy ilyen megoldás nemkívánatos, de ráadásul sohasem lehetne gyakorlatba átültetni — pusztán utópia.

Csak papíron, tollal a kézben, lehet effélt elképzelni; a gyakorlatban azonban anyagi értelemben lehetetlen megvalósítani, mert nem számolna az emberiség függetlenségre törekvő lelkiületével. Az eredmény általános felkelés volna: egy helyett mindjárt három-négy Vendée, falvak háborúja a városok ellen, az egész ország lázadása az ellen a város ellen, amely ilyesmit merne rákényszeríteni.

Elég volt a jakobinus utópiákból! Nézzük meg, nem lehet-e másként megszervezni mindezt.

1793-ban a vidék kiéheztette a nagyvárosokat, és ezzel megfojtotta a forradalmat. Pedig bizonyított tény, hogy Franciaországban a gabonatermelés 1792–93-ban nem csökkent; minden jel arra mutat, hogy inkább növekedett. De miután a falusi polgárok megszerezték a földesúri birtokok jó részét, és le is aratták azokat, nem akarták eladni búzájukat asszignatákért. Inkább visszatartották, várva az árak emelkedését vagy az aranypénz visszatérését.

És a Konvent legszigorúbb intézkedései sem tudták megtörni ezt az ellenállást: sem az, hogy törvényekkel kényszerítették a felhalmozókat gabonájuk eladására, sem az, hogy sokukat kivégezték. Tudjuk jól, hogy a Konvent biztosai nem haboztak a guillotine alá küldeni a felhalmozókat, ahogyan a nép sem vonakodott lámpavasra akasztani őket; a búza mégis ott maradt a magtárakban, és a városok népe éhezett.

De mit kínáltak a falusi termelőknek a fáradságos munkájukért cserébe?

Assignátákat! Papírfecniket, amelyeknek értéke napról napra csökkent; bankjegyeket, amelyen ötszáz livre volt nyomtatva, de valódi érték nélkül. Ezer livre-s jeggyel már nem lehetett egy pár csizmát sem venni; és a paraszt — érthető módon — egyáltalán nem akarta egy egész évi munkáját olyan papírdarabért elcserélni, amelyért még egy köpenyt sem tudott volna venni.

És amíg a földművelőnek értéktelen papírfecnit kínálnak — legyen az akár assignáta akár „munkaelismervény” —, ugyanaz fog történni: az élelmiszer a faluban marad, a város pedig nem jut hozzá, még ha ismét a guillotine-hoz vagy gyerekek és nők tömeges vízbefojtásához folyamodnának is.

A parasztnak nem papírt kell adni, hanem azt az árut, amire közvetlenül szüksége van. Azt az eszközt, amelynek hiányát most fájdalmasan érzi; azt a ruhát, ruhadarabot, amely megvédi az időjárástól. A lámpát és a petróleumot, amely lecseréli a kis faggyúlámpását; az ásót, a gereblyét, az ekét. Röviden: mindazt, amit a paraszt ma kénytelen nélkülözni — nem mintha nem volna rá szüksége, hanem mert nyomorúságos, kimerítő munkával teli életében ezer hasznos tárgy marad számára elérhetetlen, magas áruk miatt.

A városnak tehát haladéktalanul arra kell törekednie, hogy ezeket az eszközöket és árukat termelje meg a paraszt számára, ahelyett, hogy úriasszonyok díszítésére készít cicomákat. Párizs varrógépei ne kelengyéket és menyasszonyi ruhákat gyártsanak, hanem munkaruhát és ünneplőt a falusiaknak. A gyárak ne várják, hogy az angolok küldjenek nekünk mezőgazdasági gépeket borért cserébe: maguk készítsenek ekéket, ásókat és gereblyéket!

A város a falvakba pedig ne biztosokat küldjön ki, vörös vagy tarka szalagokkal az oldalukon, akik parancsolóan hirdetik ki a rendeleteket, hogy „ide meg ide kell szállítani a terményt”. Hanem menjenek az emberek barátként, testvérként, akik azt mondják: „Hozzátok el nekünk a terményeiteket, és válogassatok kedvetekre a boltjainkban mindabból, amit mi a városban készítettünk.” Akkor az élelmiszer mindenünnen áramlani fog. A paraszt megtartja, ami saját megélhetéséhez kell, de a többit elküldi a város munkásainak, akiket — a történelemben először — testvéreknek fog látni, nem kizsákmányolóknak.

Azt mondják majd talán, hogy ez teljes átalakítást kíván az iparban? — Igen, bizonyos ágazatokban. De ezernyi más terület könnyen átalakítható úgy, hogy a paraszt számára biztosítsa a ruhát, az órát, a bútort, a szerszámokat és az egyszerű gépeket, amelyekért most olyan súlyos árat kell fizetnie a város számára. Szövők, szabók, cipészek, vas- és fémművesek, asztalosok és sokan mások semmilyen nehézséget nem fognak látni abban, hogy a luxusmunkát feladják a hasznos termelésért. Csak jól meg kell érteni ennek az átalakításnak a szükségességét, és úgy kell tekinteni rá, mint igazságos és haladó lépésre. Nem szabad magunkat többé abba az illúzióba ringatni — amely oly kedves a teoretikusoknak —, hogy a forradalom kimerül abban, hogy kisajátítjuk az „értéktöbbletet”, miközben a termelés és a kereskedelem változatlan maradhat, ahogy ma van.

Íme, szerintünk ebben áll az egész kérdés. A parasztnak nem papírfecnit kell adni terményeiért, bármi is álljon ráírva, hanem magukat a munkaszerszámokat és fogyasztási cikkeket, amelyekre szüksége van. Ha mindez megtörténik, a termények önzölni fognak a városokba. Ha nem, akkor éhínség lesz a városokban, s vele együtt reakció és kétségbeesés.

VII

Minden nagyváros — mondtuk már — nemcsak a megyékből, hanem a határokon túlról is vásárolja a gabonát, a lisztet, a húst. Külföld szállítja Párizsnak a fűszereket, a halat, a luxuscikkeket, és jelentős mennyiségű gabonát és húst.

De forradalom idején nem lehet többé számítani a külföldre, vagy csak a lehető legkevesebbre. Ha ma az orosz búza, az olasz és indiai rizs, valamint a spanyol és magyar bor csak úgy özönlik Nyugat-Európa piacaira, az nem azért van, mintha a küldő országok bővében volnának e javaknak, vagy mert ezek a termények maguktól nőnének, mint a pitypang a mezőkön. Oroszországban például a paraszt naponta tizenhat órát dolgozik, és évente három-hat hónapot éheznek, csak hogy exportálhassa a búzát, amellyel a földesurának és az államnak tesz szolgálatot. A zsandárok már az aratás után megjelennek az orosz falvakban, és elárverezik a gazda utolsó tehenét, utolsó lovát a földesuraknak járó adó- és járadékhatárlékról való lemondásért cserébe, ha a paraszt nem hajlandó önként eladni a búzáját az exportőröknek. Így aztán csak kilenc hónapra elegendő gabonát tarthat meg magának, a többit eladja, hogy a tehenek ne keljen el mindössze tizenöt frankért. A következő aratásig való megélhetéshez — három hónapig, ha jó év volt, hatig, ha rossz — nyírfakéreggel vagy libatopmaggal keveri lisztjét, miközben Londonban az ő búzájából készült kekszet fogyasztják.

De amint eljön a forradalom, az orosz paraszt magának és gyermekeinek fogja megtartani a kenyeret. Az olasz és magyar paraszt ugyanígy tesz majd; reméljük, a hindu is követi e jó példájukat, valamint az amerikai „bonanza-farmok” munkásai, hacsak e nagybirtokokat addigra már meg nem rázza a válság. Nem lehet tehát többé számítani a külföldről érkező gabona- és kukoricabehozatalra.

Mivel egész burzsoá civilizációnk azon alapszik, hogy az iparilag elmaradott országokat és az úgynevezett „alsóbbrendű fajokat” kizsákmányolja, a forradalom első nagy jótéteménye már önmagában a tény lesz, hogy ezt a „civilizációt” fenyegeti — azáltal, hogy lehetővé teszi ezeknek a népeknek a felszabadulását. De ez a hatalmas jótétemény együtt fog járni azzal is, hogy a nyugati nagyvárosokba áramló termények mennyisége bizonyosan és számottevően csökken.

Ami a belföldi helyzetet illeti, sokkal nehezebb előre látni az események menetét.

Egyfelől a földműves bizonyosan ki fogja használni a Forradalmat arra, hogy kiegyenesítse a hátát, amely eddig a föld felé görnyedt. Ahelyett, hogy naponta tizennégy-tizenhat órát dolgozna, joggal fogja beérni a felével. Ennek viszont az lehet a következménye, hogy a főbb termények, a gabona és a hús termelése csökkenni fog.

Másfelől azonban a termelés növekedni is fog, amint a földművesnek többé nem kell eltartania a naplopókat. Új földterületeket fognak feltörni, tökéletesebb gépeket fognak használni. „Soha nem volt olyan szenvedélyes a szántás, mint 1792-ben” — mondja Michelet a Nagy Forradalomról — „amikor a paraszt visszaszerezte a földet a földesuraktól, amelyre már oly régóta vágyott.”

Rövid időn belül az intenzív mezőgazdaság minden földműves számára elérhetővé válik, amint a tökéletesített gépeket és a vegyi, valamint más trágyázási eszközöket a közösség rendelkezésére bocsátják. Minden jel azonban arra mutat, hogy a kezdetekben Franciaországban — éppúgy, mint másutt — a mezőgazdasági termelés visszaesése várható.

A legbölcsebb tehát minden esetben az lenne, ha úgy számolnánk, hogy a terménybehozatal csökkenni fog — akár belföldről, akár külföldről.

Hogyan pótoljuk ezt az űrt?

Az Ég szerelmére! Bele kell vágni és magunknak kell betölteni ezt az űrt. Nem kell a lehetetlent keresni, amikor a megoldás egyszerű.

A nagyvárosoknak ugyanúgy földet kell művelniük, mint a falvaknak. Vissza kell térni ahhoz, amit a biológia „a funkciók integrációjának” nevez. A[z évezredes] munkamegosztás után sorra kerül az „integráció” — ez a természet egyszesülésének útja.

Egyébként — filozófiát félretéve — a dolgok ereje fogja mindezt kikényszeríteni. Ha Párizs észreveszi, hogy nyolc hónapon belül kifogy a gabonából, akkor Párizs maga fogja termelni azt.

A föld? Hiszen abból nincs hiány. Elsősorban éppen a nagyvárosok körül — különösen Párizs környékén — terülnek el az urak parkjai és gyepei, azok a milliányi hektárok, amelyek csak az értelmes munkás kezére várnak, hogy Párizst sokkal termékenyebb és bővebben termő síkságok vegyék körül, mint a napszáritotta, viszont humuszban gazdag orosz sztyeppék a délen.

A kezek? Mire is fordítsák Párizs kétmillió lakójának munkáját, amikor többé nem lesz dolguk az orosz hercegek, a román bojárok és a berlini pénzarisztokrácia hölgyeinek öltöztetésével és mulattatásával?

Hiszen rendelkezésre áll a kor teljes gépi felszereltsége; a munkás értelme és technikai tudása, aki hozzászokott a tökéletesített eszközökhöz; szolgálatukban állnak a feltalálók, a vegyészek és botanikusok, a Jardin des Plantes [párizsi fűvészkert] professzorai, a gennevilliers-i kertészek, valamint minden szükséges eszköz új gépek készítésére és kipróbálására. És végül ott van a párizsi nép szervezőkészsége, vidámsága, lelkes lendülete. Az anarchista párizsi Kommün mezőgazdasága egészen más lesz, mint mondjuk az ardennekbeli.

A gőz, a villamosság, a nap melege és a szél ereje hamarosan munkába lesz állítva. A gőzzel hajtott ásó- és kötőrőgépek hamar elvégeznék az előkészítés nehéz munkáit, és a fellazított, trágyával gazdagított föld már csak az ember — és főképp az asszony — értelmes gondozására várna, hogy évről évre háromszor-négyszer is újraéledő, gondosan nevelt növények borítsák be.

A kertészkedést a mesterektől tanulva; a kijelölt földdarabokon ezerféle termesztési módszert kipróbálva; egymással versengve a legjobb termés eléréséért; a fizikai munka örömet megtalálva, kimerülés és túlmunka nélkül — férfiak, nők és gyerekek örömmel végeznék ezt a mezőgazdasági munkát, amely nem lenne többé rabszolgamunka, hanem öröm, ünnep és az emberi lény megújulása.

„Nincs terméketlen föld! A föld annyit ér, amennyit az ember!” – ez a modern mezőgazdaság utolsó szava. A föld mindent megad, amit kérnek tőle: csupán okosan kell kérni tőle.

Egy terület, még ha csak olyan kicsi is, mint a Szajna és a Szajna- és Oise-megye együttes területe, és ha egy nagyvárost, például Párizst kellene ellátnia, gyakorlatilag elegendő lenne arra, hogy betöltse a forradalom okozta hiányokat.

Az ipar és a mezőgazdaság kombinációja, ahol minden ember egyszerre földműves és ipari munkás lesz, – ehhez vezet majd szükségképpen a kommunista Kommün, ha határozottan megindul a kisajátítás útján.

Ha csak ránézünk erre a jövőre: nem az éhség fogja elpusztítani! A veszély nem ott van: a veszély a gyávaságban, az előítéletekben, a féligazságokban rejlik.

A veszély pontosan abban rejlik, amit Danton látott, amikor így kiáltott Franciaországhoz: „Bátorság, bátorság és még egyszer bátorság!” – különösen az intellektuális bátorságban, amelyet az akarat bátorsága követ.

6. fejezet: Lakhatás

I

Azok, akik figyelemmel kísérték a munkások körében felnövekvő eszmei mozgalmat, bizonyára észrevették, hogy lassanként egyhangú egyetértés alakul ki egy fontos kérdésben: nevezetesen a lakhatás kérdésében. Van egy biztos tény: Franciaország nagyvárosaiban, sőt sok kisebb városában is, a munkások fokozatosan arra a következtetésre jutnak, hogy az általuk lakott házak semmiképpen sem azoknak a tulajdonát képezik, akiket az állam hivatalosan tulajdonosuknak ismer el.

Ez egy fejlődés a szellem szempontjából, éppen ennél fogva már nem lehet a néppel újra elhitetni, hogy a házakra vonatkozó tulajdonjog igazságos lenne.

A házat nem a tulajdonos építette; azt száz meg száz munkás építette, díszítette, kárpitozta, akiket az éhség hajtott az építkezésekre, akiket a megélhetés kényszere szorított rá, hogy elfogadják a megnyirbált bérüket.

Az a pénz pedig, amelyet az úgynevezett tulajdonos költött, nem a saját munkájának terméke volt. Mint minden gazdagságot, úgy ezt is úgy halmozta fel, hogy a munkásoknak csupán a kétharmadát vagy felét fizette ki abból, ami nekik valóban járt volna.

Végül — és itt válik igazán szembetűnővé a dolog súlyossága — a ház jelenlegi értékét annak a haszonnak köszönheti, amelyet a tulajdonos majd húzni tud belőle. Csakhogy ez a haszon annak a körülménynek köszönhető, hogy a ház egy kikövezett, gázlámpákkal megvilágított városban áll, amely más városokkal rendszeres összeköttetésben van, s amelyben ipari, kereskedelmi, tudományos és művészeti intézmények működnek; hogy ez a város hidakkal, rakpartokkal, építészeti műemlékekkel van tele, s az ott lakónak ezernyi kényelmet és élvezetet kínál, amelyekről falusi ember mit sem tud; hogy húsz-harminc generáció dolgozott azon, hogy lakhatóbbá, tisztábbá és szebbé tegye.

Egyes párizsi negyedekben egy ház értéke eléri az egymillió frankot — nem azért, mert a falai között egymillió frank értékű munka tárgyasul, hanem mert Párizsban van; mert évszázadok óta munkások, művészek, gondolkodók, tudósok és írók tucatjai mind hozzájárultak ahhoz, hogy Párizs azzá legyen, ami ma: ipari, kereskedelmi, politikai, művészeti és tudományos központtá. Mert van múltja; mert utcáit — az irodalom révén — ismerik vidéken és külföldön egyaránt; mert a város tizennyolc évszázad, az egész francia nemzet ötven nemzedékének munkája.

Kinek van tehát joga arra, hogy e hely legkisebb részét vagy legjelentéktelenebb épületét kisajátítsa anélkül, hogy nyilvánvaló igazságtalanságot követne el? Kinek van joga arra, hogy eladja bárkinek a közös birtoknak akárcsak legkisebb darabját is?

Ebben a kérdésben — mint mondtunk — a munkások között már kialakulóban van az egyetértés. Az „ingyenes lakhatás” gondolata világosan megmutatkozott Párizs ostroma idején, amikor a bérlők a háztulajdonosok által követelt lakbér teljes elengedését követelték. Ugyanez az eszme újra felszínre került az 1871-es Kommün idején, amikor a párizsi munkások határozott döntést vártak a Kommün Tanácsától a lakbér eltörléséről. Ez pedig ismét a szegények első gondja lesz, amikor a forradalom ki fog törni.

Forradalom ide vagy oda — a munkásnak szüksége van a fedélre a feje fölé, lakásra. Csakhogy bármilyen rossz vagy egészségtelen is legyen, még ott is mindig akad egy tulajdonos, aki kiűzheti onnan. Igaz, forradalom idején a tulajdonos aligha talál majd végrehajtót vagy rendőrt, aki kidobja a rongyait az utcára. De ki tudja, nem állítja-e helyre már másnap az új kormány — bármennyire forradalminak nevezi is magát — a hatalmat, és nem uszítja-e őrá a rendőrséget? Hiszen láttuk már, hogy a Kommün

is kihirdette ugyan az összes lakbérbefizetési határidő elengedését április 11-ig — de csak április 1-ig visszamenőleg! Ezután már fizetni kellett volna, még akkor is, ha Párizs teljes felfordulásban volt, az ipar leállt, és az egyszerű forradalmárnak mindössze harminc sou maradt a zsebében.

A munkásnak azonban tudnia kell, hogy amikor nem fizet a tulajdonosnak, nem pusztán a hatalom átmeneti összeomlásából húz hasznot. Tudnia kell, hogy az ingyenes lakhatás elve elismert, sőt, úgyszólván a nép beleegyezése által már jóváhagyott elv; hogy az ingyenes lakhatás jog — a nép által nyíltan kikiáltott jog.

Nos, vajon várjunk-e addig, amíg ezt az intézkedést — amely oly tökéletesen megfelel minden becsületes ember igazságérzetének — végrehajtják majd azok a szocialisták, akik a polgárokkal együtt egy ideiglenes kormányban fognak helyet foglalni? Hosszú ideig várhatnánk — egészen addig, amíg vissza nem tér a reakció!

Éppen ezért a becsületes forradalmárok — elutasítva a szalagot és a sapkát, a parancsuralom és az alávetettség jelvényeit — a nép között maradnak, és a néppel együtt fognak dolgozni azon, hogy a házak kisajátítása valósággá váljon. Az eszmék ilyen irányú áramlását fogják előmozdítani; azon fognak ügyködni, hogy ezek az eszmék gyakorlatba ültethetők legyenek; és amikor megérték, a nép maga fogja végrehajtani a házak kisajátítását — nem hallgatva majd azokra az elméletekre, amelyek szerint kártérítést kellene fizetni a tulajdonosoknak, vagy más efféle badarságokra.

Amikor a házak kisajátítása végbement, a kizsákmányolt, a munkás megérti majd, hogy új korszak kezdődött; hogy többé nem kell meggörnyednie a gazdagok és hatalmasok előtt; hogy az Egyenlőség végre nyíltan kimondatott; hogy a Forradalom valósággá lett, és ez nem olyan pusztá színjáték lesz, amelyet már annyiszor láttunk.

II

Ha a kisajátítás eszméje népszerűvé válik, a végrehajtása nem fog azokba a leküzdhetetlennek kikiáltott akadályokba ütközni, amelyekkel minket riogatni szoktak.

Persze, az egyenruhás urak, akik a minisztériumok és a Városháza megüresedett székeibe telepednek, azonnal akadályokat fognak gyártani. Kártalanításokról fognak beszélni, statisztikákat fognak készíteni, és véget nem érő jelentéseket írnak majd — olyan hosszúakat, hogy mire végeznének velük, a nép — ami a munkanélküliség és a nyomor terhe alatt kínlódik — belefáradna a várakozásba, elveszítené hitét a forradalomban, s átengedné a terepet a reakciónak. Így tennék gyűlöletessé a bürokratikus kisajátítást mindenki előtt.

És valóban — ez a zátony mindent elsüllyeszthet. De ha a nép nem hagyja magát elvakítani ezekkel az álnok érvekkel; ha megérti, hogy egy új élet új módszereket kíván; ha maga veszi kezébe a dolgokat — akkor a kisajátítás végbemehet, anélkül, hogy komoly akadályokba ütközne.

„De mégis hogyan? Hogyan valósítható ez meg?“ — kérdezik minket. El fogjuk mondani, de egy óvatos kikötéssel. Idegenkedünk attól, hogy minden apró részletre kiterjedő kisajátítási tervet készítsünk. Előre tudjuk, hogy minden, amit ma egy személy vagy egy csoport javasolhat, túlhaladottá válik az emberi élet mozgalmassága által. Az élő emberiség maga — ahogy már mondtuk — jobban és egyszerűbben cselekszik majd, mint bármi, amit előre diktálni lehetne neki.

Ezért — amikor vázoljuk azokat az eljárásokat, amelyekkel a kisajátítás és az elkobzott javak elosztása kormányzati beavatkozás nélkül megvalósulhat — csupán azoknak akarunk válaszolni, akik a lehetetlenségét hirdetik. Ugyanakkor hangsúlyozzuk: semmiképpen sem kívánunk egyetlen, előírt szerveződési módot is propagálni. Számunkra csupán az a fontos, hogy bizonyítsuk: a kisajátítás igenis megvalósítható népi kezdeményezésből, és másképpen nem is valósítható meg.

Várható, hogy a kisajátítások első aktusaitól kezdve jóakarató polgárok [citoyens de bonne volonté] csoportjai jelennek meg a környéken, az utcán, a háztömbben, akik felajánlják szolgálataikat, hogy érdeklődjenek az üres lakások, a nagycsaládosok által zsúfolt lakások, az egészségtelen lakások és a lakóik számára túl tágas házak száma felől, amelyeket azok foglalhatnak el, akiknek nincs levegőjük

a viskóikban. Néhány napon belül ezek az önkéntesek teljes listákat készítenek az utcára, környékre vonatkozóan az összes lakásról, egészséges és egészségtelen, szűk és tágas, piszkos és fényűző lakásokról.

Szabadon megosztják majd a listáikat, és néhány napon belül teljes statisztikáik lesznek. Hamis statisztikákat lehet gyártani az irodákban; igazi, pontos statisztikák csak az egyéntől származhatnak, az egyszerűtől a bonyolult felé haladva. Aztán, anélkül, hogy bárkitől bármit is várnának, ezek a polgárok valószínűleg megkeresik a nyomornegyedekben élő elvtársaikat, és egyszerűen azt mondják nekik: „Ezúttal, elvtársak, ez egy igazi forradalom. Gyertek ma este ide és ide a helyre. Az egész környék ott lesz, és felosztjuk a lakásokat. Ha nem kell a viskó, választhattok egyet a rendelkezésre álló ötszobás lakások közül. És ha beköltöztetek, akkor minden eldőlt. A a felfegyverzett nép beszélni fog azzal, aki jönni akar, és kilakoltatna benneteket!”

„De mindenki húszszobás lakásokat akar majd!” – fogják nekünk mondani.

Nos, nem, ez egyszerűen nem igaz! A nép soha nem akarta „[vítükörből] kimerni a Holdat”. Ellenkezőleg: valahányszor az egyenlőknek igazságtalanságot kellett helyrehozniuk, mindig megdöbbenett bennünket a tömeg józan esze, az igazság iránti ösztönös érzéke. Láttá-e valaha bárki, hogy lehetetlent követeltek volna? Láttá-e valaha, hogy a párizsi nép verekedett volna, amikor a két ostrom idején a kenyér- vagy a faadagját vette át? Sorba álltak — méltósággal, szinte áhítatos türelemmel, amit a külföldi újságírók nem győztek csodálni; jól tudva közben, hogy akik a sor végén vannak, azok azon a napon kenyér és fűtés nélkül maradnak.

Kétségtelen, egyéni önzés bőven akad társadalmunk elszigetelt emberei között — ezt jól tudjuk. De azt is tudjuk, hogy e rossz ösztönöket a legbiztosabban az ébresztené fel, ha a lakáskérdést valamiféle hivatalra bíznanék. Akkor valóban minden alantas szenvedély előtörne: mindenki azon fáradozna, hogy nagy befolyása legyen a hivatalban; a legkisebb egyenlőtlenség felháborodást szülne, a legapróbb előny a megvesztegetés gyanúját — s nem is alaptalanul!

De ha maga a nép — utcák, negyedek, kerületek szerint összegyűlve — vállalja, hogy a nyomornegyedek lakóit beköltöztesse a polgárok túl tágas lakásaiba, akkor az apró kellemetlenségek, az igazságtalanságok csekélyégei könnyen el fognak tűnni. A tömegek jó ösztöneihez ritkán fordult bárki is. De amikor a forradalmak idején mégis megszólították őket — amikor a süllyedő hajót kellett megmenteni —, soha nem csalódtak bennük. A munkás ember mindig válaszolt a hívásra: hatalmas elszántsággal és önfeláldozással.

Nem lesz ez másként a következő forradalom idején sem.

Mindennek ellenére valószínűleg lesznek igazságtalanságok. Nem tudjuk elkerülni őket. Vannak olyan emberek a társadalmunkban, akiket semmilyen nagy esemény nem képes kirángatni az önző posványukból. De a kérdés nem az, hogy lesznek-e igazságtalanságok vagy sem. Az a kérdés, hogyan tudjuk levinni a számukat.

Nos, az egész történelem, az egész emberi tapasztalat, valamint a társadalmak pszichológiája is azt mondja, hogy a legigazságosabb út az, ha a dolgokat az érintettekre bizzuk. Csak ők lesznek képesek figyelembe venni és megoldani az ezernyi részletet, amelyek szükségszerűen elkerülnek minden bürokratikus újraelosztás figyelmét.

III

Ráadásul szó sincs arról, hogy a lakások teljesen egyenlően oszlanának meg; de a még fennálló kellemetlenségek könnyen orvosolhatók egy kisajátítást elismerő társadalomban.

Ha a kőművesek, a kőfaragók — röviden: az építőipar munkásai — biztosak lehetnek megélhetésükben, szívesen visszaveszik napi néhány órára azt a munkaidőt, amelyhez korábban hozzá voltak szokva. Másképp alakítják át a nagy, korábban egész szolgahadsereget igénylő szobákat. És néhány hónap alatt sokkal egészségesebb, élhetőbb házak fognak előtűnni. Aki pedig mégsem tudott megfelelően beköltözni, annak az anarchista Kommün ezt mondhatja:

„Türelem, elvtársak! Egészséges, kényelmes, szép paloták fognak fölépülni a szabad város talaján — jobbak, mint amit a tőkés építők valaha alkottak. Ezek azokéi lesznek, akiknek a legnagyobb szükségük van rá. Az anarchista Kommün nem a jövedelem szempontja alapján épít; a kollektív szellemiség által létrehozott műemlékek az egész emberiség példája lesznek — és a tiétek lesznek!”

Ha a lázadó nép kisajátítja a házakat, és kihirdeti az ingyenes lakhatást, a lakások közös ellenőrzését és minden család jogát az egészséges otthonhoz, a forradalom kezdettől fogva kommunista jelleget ölt, és egy olyan útra lép, amelyről egyhamar lehetetlen lesz visszafordulni. Halálos csapást mér az egyéni tulajdonra [propriété individuelle].

A házak kisajátítása tehát az egész társadalmi forradalom csíráit hordozza magában. Az események jellege attól függ, hogyan hajtják végre. Vagy széles, nagy utat nyitunk az anarchokommunizmus felé, vagy továbbra is az autoriter individualizmus saráiban fogunk botladozni. Könnyű előre látni az ezernyi ellenvetést, amelyet ellenünk fognak felhozni, némelyek elméleti, mások tisztán gyakorlati jellegűek.

Mivel a cél mindenáron az igazságtalanság fenntartása lesz, bizonyára épp az igazságosság nevében fognak szólni: — „Nem szörnyű-e — kiáltják majd — hogy a párizsiak magukhoz ragadják a szép házakat, a kunyhókat pedig a parasztnak hagyják?” De ne tévedjünk. Az igazság ezen heves szószólói sajátosan tévednek: megfélelkeznek arról az ordító egyenlőtlenségről, amit ők védelmeznek.

Megfélelkeznek róla, hogy a munkás még Párizsban is csak fulladozik egy nyomorult lyukban — feleségével és gyermekeivel együtt — miközben az ablakból a gazdag palotáját látja. Megfélelkeznek róla, hogy egész nemzedékek pusztulnak el a zsúfolt negyedekben levegő és napfény híján, és hogy ennek az igazságtalanságnak az orvoslása kellene legyen a Forradalom első kötelessége.

Ne dőlünk be ezeknek az önérdékű felháborodásoknak. Tudjuk, hogy a párizsi és vidéki egyenlőtlenség, amely bizonyára még megmarad majd, azok közé az egyenlőtlenségek közé tartozik, amelyek napról napra csökkenni fognak; a vidék is könnyen biztosít majd magának egészségesebb lakhatást, amint a paraszt többé nem lesz a gazda, az iparos, az uzsorás és az állam igáslova. Vajon ideiglenes, orvosolható igazságtalanság helyett érdemes-e fenntartani azt a sok évszázados igazságtalanságot?

Az úgynevezett gyakorlati kifogások sem valami erősek.

„Tegyük fel,” — mondják majd — „hogy egy szegény ember sokat spórolt, lemondások árán vett egy elég nagy házat, hogy családjával beköltözzön. Végre tényleg boldog — aztán kidobnátok őt is az utcára, mi?”

Természetesen nem! Ha a háza pont a családja méretére van szabva, hát lakja csak, az ég szerelmére! Művelje a kertet az ablakai alatt! A mieink, ha kell, segítenek neki. De ha a házában van egy lakás, amelyet bérbe ad, a nép odamegy majd a bérlelőhöz, és így szól: „Tudod, elvtárs, többé nem tartozol már senkinek. Maradj csak a lakásodban, és ne fizess semmit: mostantól nincs több végrehajtás és kilakoltatás, ilyen a szocialista kommün [la Sociale]!”

Ha pedig a tulajdonos egyedül húsz szobát foglal el, míg a környéken él egy anya öt gyerekkel egyetlen szobában, hát a nép meg fogja nézni, nincs-e a húsz szoba között néhány, amelyek kis javítással jó, tisztességes otthont adhatnának az anyának és öt gyermekének. Nem volna-e ez igazságosabb, mint hagyni az anyát és öt gyereket a putriban, míg a jóllakott úr a kastélyában fekszik a díványon? Ráadásul az úr hamar megszokja majd az új helyzetet: amikor már nem lesznek szobalányai, akik rendben tartanának húsz szobát, a felesége is örömmel szabadul meg lakása felétől.

— „De ez teljes felfordulás lesz!” — kiáltanak majd a rend védelmezői. „Vég nélküli költözések! Ugyan, inkább dobjunk ki mindenkit az utcára, és sorsoljuk ki a lakásokat!” — Nos, mi meg vagyunk győződve róla, hogy ha semmiféle kormány nem keveredik bele, és ha az átalakítást teljes egészében az erre spontán létrejövő csoportokra bízák, a kevesebb kiköltözés lesz, mint amennyi egy év alatt megtörténik ma a tulajdonosok kapzsisága miatt.

Először is, minden jelentősebb városban annyi üres lakás található, hogy ezek szinte elegendők lennének a nyomornegyedben élők többségének elhelyezésére. Ami a palotákat és fényűző lakásokat illeti, sok munkáscsalád még csak nem is akarná azokat: mivelhogy ha nincs ezekhez nagy létszámú személyzet, nem lehet rendesen használni őket. Azok, akik megszokták az ilyen luxuskiszolgálást, hamar rákényszerülnének, hogy kevésbé fényűző otthonokat keressenek, ahol a bankárok asszonyai maguk főzik az ételt.

És fokozatosan, anélkül hogy egy bankárt fegyveres kísérettel vinnének a padlásra, és a padláslakót a bankár palotájába, a lakosság békésen elosztaná a meglévő lakásokat, a lehető legkevesebb zűrzavarral. Nem látjuk-e, hogy a mezőgazdasági közösségek is felosztják a földeket úgy, hogy a parcellatulajdonosokat alig zavarják, csupán a józan ész és a közösség leleményessége érvényesül? Bizonyított, kutatásokkal alátámasztott, hogy orosz kommuna kevesebb költözködést produkál egyik földterületről a másikra, mint az egyéni tulajdon pereskedéseivel a bíróságokon. És még azt akarják elhitetni velünk, hogy egy európai nagyváros lakói butábbak vagy kevésbé szervezettek lennének, mint orosz vagy indiai parasztlakók!

Másrészt, minden forradalom bizonyos mértékű mindennapi életbeli felfordulással jár, és azok, akik azt remélik, hogy át tudnak jutni egy nagy válságon anélkül, hogy a burzsoát zavarná az étel, csalódní fognak. Kormányt lehet váltani anélkül, hogy a jó polgár kihagyná a vacsoráját; de így nem lehet jóvátenni azt a bűnt, amit a társadalom a táplálói ellen elkövetett.

Biztosan lesz felfordulás. Csak az a lényeg, hogy ez a felfordulás ne legyen teljesen haszontalan és hogy minimálisra csökkentsük. És még egyszer — ne fáradjunk el ezt ismételni — a résztvevőkkel, az érintettekkel, nem pedig hivatalokkal, lehet elérni, hogy a kellemetlenségek mindenkinek a lehető legkisebbek legyenek.

A nép hibát hibára szokott halmozni, amikor az urnáknál azok közül kell választania, akik a meg-tiszteltetésért versengenek, hogy képviseljék őt, és mindent elvégeznek, mindent tudnak, mindent meg-szerveznek helyette. De amikor olyasmit kell megszerveznie, amit ismer, ami közvetlenül érinti, jobban csinálja, mint bármely hivatal. Nem láttuk-e ezt a Kommünnél? És az utolsó londoni sztrájknál? Nem látjuk-e ezt nap mint nap minden mezőgazdasági közösségben [commune agraire]?

7. fejezet: Ruházat

I

Ha a házakat már a város közös birtokának tekintjük, és ha bevezettük az élelmiszerjegy-rendszert, kénytelenek leszünk egy lépéssel továbbmenni. Szükségszerűen a ruházat kérdéséhez érkezünk; és az egyetlen lehetséges megoldás továbbra is az lesz, hogy a nép nevében lefoglaljuk az összes ruhaboltot és ruhagyárat, és megnyitjuk kapuikat mindenki előtt, hogy mindenki elvihesse, amire szüksége van.

A ruházat kommunizálása, és mindenkinek a joga, hogy elvigye azt, amire szüksége van a közösségi raktárakból, vagy elkérje a ruhagyáraktól, ez a megoldás akkor lép életbe, amint a kommunista elveket a lakhatásra és az élelmezésre is alkalmazták.

Nyilvánvaló, hogy ehhez nem kell minden polgárt megfosztanunk a kabátjától, hogy az összes ruhát egy közös halomba dobjuk, hogy utána kisorsoljuk őket, ahogy azt rendkívül „szellemes” és „leleményes” kritikásaink állítják. Tartsa csak meg mindenki a kabátját – ha van neki; sőt, valószínű, hogy ha tíz is lenne neki, senki sem fogja azt követelni, hogy elvegyék ezeket tőle. Az emberek inkább akarnak majd új kabátot, mint olyat, amelyet más már viselt, és elegendő új ruha lesz ahhoz is, hogy elkerüljük mások korábbi ruhatárainak elkobzását.

Ha statisztikát készítenénk a nagyvárosok üzleteiben felhalmozott ruhadarabokról, valószínűleg azt látnánk, hogy Párizsban, Lyonban, Bordeaux-ban és Marseille-ben elegendő ruha van ahhoz, hogy a Kommun minden polgárának tudjon egy-egy ruhadarabot kínálni. Sőt, ha nem is mindenki talált volna kedvére valót, a kommunális műhelyek hamarosan betöltenék az űrt. Tudjuk, milyen gyorsan működnek ma ruhagyáraink, kifinomult gépekkel felszerelve és nagyüzemi termelésre szervezve.

„De hát mindenki cobolyprém-kabátot akar majd, és minden nő bársonyruhát fog követelni!” — kiáltják máris ellenfeleink.

Őszintén szólva, mi nem hisszük ezt. Nem minden nő rajong a bársonyért, és nem mindenki álmodik cobolyprémkabátokról. Ha ma felajánlanák a párizsi nőknek, hogy válasszanak maguknak ruhát, volna köztük nem is kevés, aki egy egyszerű öltözetet részesítene előnyben az összes divathóborttal díszített gönc helyett.

Az ízlés korszakonként változik, és a forradalom idején bizonyára az egyszerűség ízlése fog felülkerekedni. A társadalomnak, akárcsak az embernek, megvannak a maga gyenge pillanatai; ugyanakkor megvannak a hősi pillanatai is. Akármilyen nyomorultnak tűnik is most, mikor mocsárba süllyedve, kicsinyes és önző érdekek hajszolásában vergődik, nagy korszakok idején más arcát mutatja. Ilyenkor nemesebb lesz, lendületesebb. A szív emberei kerülnek előtérbe — azok, akik ma még a spekulánsok és kufárok mögé szorulnak. A nagylelkűség, az önfeláldozás kilép a fényre, a példák ragadósak lesznek, még az önzők is szégyellik magukat, hogy lemaradnak, és akarva-akaratlan csatlakoznak majd a bátrak és nagylelkűek kórusához.

Az 1793-as nagy forradalom bővelkedik az ilyen példákban. És épp a lelki megújulás ezekben a korszakaiban — amelyek éppoly természetesek a társadalmak életében, mint az egyénében — születnek meg azok a magasztos fellángolások, amelyek révén az emberiség képes lesz egy lépéssel előre jutni.

Nem akarjuk eltúlozni ezeknek a nemes érzelmeknek a lehetséges szerepét, és nem is ezekre alapozzuk a társadalom eszményét. De nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy ezek segítenek majd átjutni a kezdet legnehezebb óráin. A mindennapok során nem támaszkodhatunk tartósan az önfeláldozásra, de a kezdetekben igen — és ez elég is. Mert épp amikor el kell takarítani a terepet, fel kell számolni a századok óta felgyülemlett rabság és elnyomás trágyadombját, az anarchista társadalomnak szüksége

lesz ezekre a testvéries fellángolásokra. Később már nem lesz szüksége az áldozathozatalra: hiszen megszünteti magát az elnyomást, és ezzel egy új, szolidaritásra nyitott társadalmat hoz létre.

Ha pedig a forradalom abban a szellemben zajlik, amelyről beszélünk, az egyének szabad kezdeményezése tág teret talál majd a cselekvésre, s ezzel elkerülhetők lesznek az önzők civódásai. Minden utcában, minden negyedben létrejöhetnek csoportok, amelyek a ruházkodás ügyét veszik kézbe. Felméri majd, mit birtokol a felkelő város, és hozzávetőlegesen megismerik, milyen erőforrások állnak rendelkezésre. Valószínű, hogy a ruházat terén is ugyanazt az elvet fogják követni, mint az élelmi szereknél: „ami bőségesen van, abból mindenki kaphasson szabadon! Ami pedig mértékre szorul, azt korlátozzák!”

Mivel nem lehet minden községpolgárnak nyestprémkabátot, és minden községpolgárnőnek bársonyruhát adni, a közösség valószínűleg különbséget tesz majd a szükséges és a fölösleges között. És – legalább ideiglenesen – a bársonyruhát meg a prémkabátot a fölösleges javak közé sorolja, hogy később majd újra megvizsgálja: ami ma luxus, nem válhat-e holnap közkinccsé. Miközben mindenki számára biztosítja a szükségést, a közösség meghagyhat némi teret a magántevékenységnek is, hogy a gyengébbeknek, betegeknek megadja azt, ami átmenetileg még a mindennapi szükségleten túl esik.

— „De hiszen ez egyenlősdi jelent! A szürke szerzetesi csuhát!” — fogják mondani. — „A művészet pusztulását, mindannak az eltűnését, ami megszépíti az életet!”

— Semmiképpen sem! És most, a már meglévő valóságra támaszkodva, mindjárt megmutatjuk, miként elégíthetné ki egy anarchista társadalom polgárainak [citoyens] legfinomabb művészi igényeit anélkül, hogy milliós vagyonokat kellene osztogatnia hozzá.

8. fejezet: Módszerek és eszközök

I

Ha egy társadalom, város vagy terület biztosítani akarja minden lakosának a legszükségesebb javakat (és látni fogjuk, miként terjeszthető ki ezeknek a fogalma a luxusjavakra), kénytelen lesz mindent birtokba venni, ami a termeléshez elengedhetetlen, azaz a földet, a gépeket, a gyárakat, a közlekedési eszközöket stb. Nem fogja elmulasztani a tőke jelenlegi birtokosainak kisajátítását sem, hogy a tőkét visszaadja a közösségnek.

Valójában a burzsoá szerveződésnek nemcsak az a szégyene, hogy abban a kapitalista minden egyes ipari és kereskedelmi vállalkozás profitjának nagy részét elsajátítja mások elől, lehetővé téve számára, hogy munka nélkül éljen; a fő baj, amint már mondtuk, az, hogy az egész termelés abszolút rossz irányt vett, mivel nem azért van, hogy biztosítsa mindenki jólétét: ebben áll az ítéletünk.

És mi több, lehetetlen, hogy árutermelés lebonyolításán keresztül biztosítsuk a jólétet mindenkinek. Ezt akarni annyit jelentene, mintha a kapitalistától azt várnánk, hogy lépjen ki a hatásköréből, és töltsön be egy olyan funkciót, amelyet nem tud betölteni anélkül, hogy megszűnne az lenni, ami: magánvállalkozó, aki a saját gazdagságát hajszolja. A kapitalista szerveződés, amely minden egyes vállalkozó személyes érdekén alapul, bár megosztva, mindent megadott a társadalomnak, amit remélni lehetett: növelte a munkás termelőerejét. Kihasználva az iparban a gőz által előidézett forradalmat, a kémia és a mechanika hirtelen fejlődését, valamint a század találmányait, a kapitalista saját érdekében az emberi munkaerő termelékenységének kiaknázásának szentelte magát, és nagyon nagy mértékben sikerrel is járt. De teljesen ésszerűtlen lenne más küldetést adni neki. Azt akarni, például, hogy ezt a kiemelkedő munkatermelékenységet az egész társadalom érdekében használja fel, annyi lenne, mint filantrópiát, jótékonykodást kérni tőle, és egy kapitalista vállalkozás nem alapulhat jótékonykodáson.

Most a társadalom feladata, hogy általánosítsa [généraliser] azt a magasabb termelékenységet, amely jelenleg bizonyos iparágakra korlátozódik, és mindenki érdekében alkalmazza. De nyilvánvaló, hogy ahhoz, hogy biztosíthassa a jólétet mindenkinek, a társadalomnak vissza kell szereznie az összes termelési eszköz feletti tulajdonjogot.

A közgazdászok kétségtelenül emlékeztetni fognak arra, – és a közgazdászok szeretnek erre emlékeztetni – hogy egy bizonyos típusú, fiatal, erős munkás jóléte, aki bizonyos speciális iparágakban jártas, rugalmas és viszonylagos. Mindig ezt a kisebbséget emelik ki büszkén. De vajon ez a jólét – egy kisebbség privilégiuma – tartósan biztosított akárcsak az ő számukra? Holnap talán gazdáik gondatlansága, előrelátás hiánya vagy kapzsisága fogja ezeket a kiváltságos embereket az utcára taszítani, és akkor hónapokig és évekig tartó nehézségekkel vagy nyomorúsággal fognak fizetni a régi szép időkért. Hány jelentős iparágban (szövet-, vas-, cukor- stb.), nem is beszélve az időleges iparágakról, nem láttunk munkanélküliséget és sorvadást, akár a spekuláció, akár a munkaerő természetes elvándorlása, vagy a verseny révén, amelyet maguk a kapitalisták idéztek elő! A szövet- és gépipar egésze ment át újabban ezen a válságon, mit mondjuk hát akkor azokról a területekről ahol a munka periodicitása meghatározó vonás?

Mit lehet még mondani arról az árról, amelyen néhány munkáskategória relatív jólétét megvásárolják? Mert valóban a mezőgazdaság tönkretételével, a parasztok szégyentelen kizsákmányolásával és a tömegek nyomorával érhető el ez az ár. Ehhez a maroknyi munkáshoz képest, akik bizonyos kényelmet élveznek, hány millió ember él napról napra garantált bér nélkül, készen arra, hogy bárhová menjenek; hány paraszt hajlandó napi tizennégy órát dolgozni közepes fizetésért! A tőke elnépteleníti a vidéket,

kizsákmányolja a gyarmatokat és azokat az országokat, amelyek ipara fejletlen; a munkások túlnyomó többségét pedig arra kárhoztatja, hogy műszaki képzettség nélkül, magukban a szakmájukban is középszerűek maradjanak. Egy iparág virágzását folyamatosan tíz másik hanyatlásával vásárolják meg.

Ez pedig nem véletlen; ez a kapitalizmus szükségszerű következménye. Ahhoz, hogy bizonyos munkakategóriákat fizetni tudjanak, a parasztnak ma a társadalom igavonó állatának kell lennie; a vidéket csoportosan el kell hagyni a városért; a kisiparoknak a nagyvárosok mocskos külvárosaiban kell csoportosulniuk, és szinte ingyen kell gyártaniuk azt az ezernyi csekély értékű tárgyat, hogy nagyüzemi ipari termékeket az alulfizetett emberek számára is elérhetővé tegyenek; hogy a silány minőségű ruhát alulfizetett munkások számára értékesíthessék, a szabónak meg kell elégednie az éhbérrel! A keleti elmaradott országokat a nyugati országoknak ki kell zsákmányolnia, hogy néhány kiváltságos iparágban a munkásnak a kapitalizmus alatt egyfajta korlátolt jóléte lehessen.

A jelenlegi berendezkedés hibája tehát nem abban rejlik, hogy az értéktöbblet a tőkésnek jut — ahogy azt Rodbertus és Marx állította, így leegyszerűsítve a szocializmus fogalmát és a kapitalista rendszerről való általános szemléletet — maga az értéktöbblet is csak egy következménye a mélyebb okoknak. A hiba abban rejlik, hogy létezhet bármiféle „értéktöbblet” a szimpla generációl által elfogyasztatlan többlet helyett; mert ahhoz, hogy az értéktöbblet létezhesen férfiak, nők és gyerekek tömegeinek kell az éhségtől hajtva eladni a munkaerejüket, hogy egy minimális részt kaphassanak abból, amit az összmunkaerő létrehoz vagy egyáltalán már csak abból is, amit a saját munkaerejük létrehoz.

De ez a hiba mindaddig fennáll, amíg a termeléshez szükséges dolgok csak kevesek tulajdonában maradnak. Amíg az emberek kénytelenek adót fizetni a földtulajdonosnak a föld megművelésének vagy a gépek üzemeltetésének jogáért, és amíg a tulajdonos szabadon termelheti azt, ami a legnagyobb hasznot ígéri neki, ahelyett, hogy a létfenntartáshoz szükséges dolgok legnagyobb mennyiségét kínálná, a jólét csak átmenetileg biztosítható nagyon kevesek számára, és minden alkalommal a társadalom egy részének nyomorúságán keresztül vásárolható meg. Valójában nem elég egyenlően elosztani az iparág által termelt profitot, ha ugyanakkor több ezer más munkást is ki kell zsákmányolni. A cél az, hogy a lehető legkisebb emberi munkaerő-veszteséggel a lehető legnagyobb mennyiségű, mindenki jólétéhez leginkább szükséges összterméket állítsák elő.

Ez az átfogó vízió nem lehet egy magántulajdonos felségterülete. Ezért pedig a társadalom egésze, ideáljául fogadva el, kénytelen lesz kisajátítani mindent, ami a jóléthez hozzájárul a vagyontermelés révén. Le kell foglalnia a földet, a gyárat, a bányákat, a kommunikációs eszközöket stb., és ezen felül tanulmányoznia kell, hogy mit kellene termelni mindenki érdekében, valamint a termelési módszereket és eszközöket.

II

Hány órát kell egy embernek naponta dolgoznia ahhoz, hogy családját elegendő élelemmel, kényelmes otthonnal és a szükséges ruházattal lássa el? Ez a kérdés gyakran foglalkoztatja a szocialistákat, és általában elismerik, hogy napi négy-öt óra elegendő lenne – feltéve persze, hogy mindenki dolgozik. A múlt század végén Benjamin Franklin megállt az ötórás korlátnál; és bár a kényelem iránti igény azóta megnőtt, a termelőkapacitás is megnőtt.

Egy másik fejezetben, a mezőgazdaságról szólva, látni fogjuk, hogy mit tud adni a föld annak, aki bölcsen műveli, ahelyett, hogy a ma szokásos rosszul megművelt talajra szórná a magot. Az amerikai Nyugat nagy gazdaságain, amelyek több tucat négyzetmérföldet foglalnak el, de amelyek talaja sokkal szegényebb, mint a civilizált országok javított talaja, hektáronként mindössze 12-18 hektoliter terményt termelnek – vagyis az európai és az Egyesült Államok keleti részén található gazdaságok hozamának felét. Mégis, azoknak a gépeknek köszönhetően, amelyek lehetővé teszik, hogy két ember naponta két és fél hektárt szántson fel, száz ember egy év alatt annyit tud termelni, hogy tízezer ember otthonába szállítson kenyeret egy egész éven át.

Így elegendő volna egy embernek, ha ugyanilyen feltételek mellett harminc órát dolgozna — vagyis hat fél-napot [demi-journées], napi öt órás munkával —, hogy egész évre elegendő kenyeret biztosítson magának; és harminc fél-napnyi munkával egy ötfős család számára is megteremthetné ugyanezt.

Azt is be fogjuk bizonyítani, a jelenlegi gyakorlatból vett adatok alapján, hogy ha intenzív mezőgazdasági művelést alkalmaznánk, akkor hatvan fél-napnál kevesebb munka is elegendő volna ahhoz, hogy egy család számára kenyeret, húst, zöldséget, sőt még luxusgyümölcsöket is biztosítson.

Másfelől, ha megvizsgáljuk, mennyibe kerülnek ma a nagyvárosokban az ipari munkások számára épített házak, kiderül, hogy ahhoz, hogy valaki egy angol nagyvárosban olyan különálló kis házhoz jusson, amilyeneket munkások számára építenek, mindössze 1400–1800 ötórás munkanapra volna szükség. És mivel egy ilyen ház legalább ötven évig tart, ebből az következik, hogy évente 28–36 fél napnyi munkával a család higiénikus, meglehetősen csinos és minden szükséges kényelmet biztosító lakáshoz juthatna, míg ha ugyanezt a lakást bérli a munkaadótól, akkor évente 75–100 munkanapot fizet érte.

Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a számok a lehető legmagasabb költséget képviselik, amelyet ma Angliában a lakás előállítása igényel — tekintettel társadalmunk hibás berendezkedésére. Belgiumban sokkal olcsóbban építettek munkástelepeket [cités ouvrières]. Mindent összevetve tehát kijelenthetjük, hogy egy jól szervezett társadalomban évente harminc–negyven fél-napnyi munka is elegendő volna egy teljesen kényelmes lakás biztosításához.

Ami a ruházkodást illeti, itt a számítás szinte lehetetlen, mert a közvetítők egész serege által a fogyasztói árakhoz hozzáadott nyereségek felbecsülhetetlenek. Vegyük például a posztót: ha összeadjuk mindazt, amit a legelő tulajdonosa, a juhok birtokosa, a gyapjúkereskedő, valamint az ő közvetítőik, továbbá a vasúttársaságok, a fonók és szövők, a ruhakészítők, az eladók és a bizományosok mind-mind elvonnak, akkor képet kaphatunk arról, hogy milyen sok polgár zsebét tömi meg minden egyes ruhadarab, amit megvásárolunk.

Ezért teljesen lehetetlen megmondani, hány munkanapot képvisel egy olyan felöltő, amelyért Párizsban egy nagyáruházban száz frankot fizetünk.

Ami viszont biztos, az az, hogy a mai gépekkel valóban hihetetlen mennyiségű szövetet lehet előállítani.

Néhány példa is elegendő lesz. Így az Egyesült Államokban, 751 pamutgyárban (fonást és szövést együttvéve) 175 000 munkás és munkásnő dolgozik, és 1 939 400 000 méternyi pamutszövetet állítanak elő, ezenfelül még igen nagy mennyiségű fonalat is. Már a pamutszövet önmagában is azt jelenti, hogy 300 munkanap alatt, napi kilenc és fél órás munkával, egy munkás több mint 11 000 métert termel — vagyis tíz óra alatt 40 métert.

Ha feltételezzük, hogy egy család évente 200 métert használ el — ami bőséges mennyiség —, ez ötven óra munkának felel meg, azaz tíz ötórás fél-napnak. És mindehhez még hozzájön a fonál is, vagyis a varrófonal, valamint az a fonal, amellyel gyapjuszövetet és pamuttal kevert anyagokat lehet szőni.

Ami magát a szövés eredményeit illeti, az Egyesült Államok hivatalos statisztikája arról tanúskodik, hogy míg 1870-ben egy munkás, aki naponta 13–14 órát dolgozott, évente 9500 méter fehér pamutszövetet készített, tizenhárom évvel később (1886) már 27 000 métert szőtt évente, pedig heti mindössze 55 órát dolgozott. Még a nyomott pamutszöveteknél is — a szövést és a nyomást együtt számítva — 29 150 métert állítottak elő évi 2669 munkaóra alatt, ami körülbelül óránként 11 métert jelent. Így tehát ahhoz, hogy valaki 200 méter fehér és nyomott pamutszövethez jusson, évente kevesebb mint húsz órát kellene dolgoznia.

Meg kell jegyezni, hogy a nyersanyag ezekbe a gyárakba csaknem ugyanúgy kerül be, ahogy a földeken megterem, és hogy a feldolgozási folyamatok egész sora, amelyen az anyag átesik, amíg szövetté válik, mindössze e húsz óra alatt be is fejeződik. Ám ahhoz, hogy ugyanezt a 200 méternyi szövetet a kereskedelemben megvásárolja, még egy jól fizetett munkásnak is legalább 10–15 tízórás munkanapot (vagyis 100–150 órát) kellene dolgoznia. Egy angol parasztembernek pedig egy hónapot vagy valamivel többet kellene gürcölnie, hogy megszerezze ezt a luxust.

E példából máris látható, hogy évente ötven fél-munkanappal egy jól szervezett társadalomban az ember jobban fel tudna öltözni, mint ahogy ma a kispolgárok öltözködnek.

Mindemellett azonban mindössze hatvan fél-napnyi, napi ötórás munkával tudtuk megszerezni a föld terményeit, negyven fél-nappal a lakást, és ötven fél-nappal a ruházatot — ami még mindig csak az év felét teszi ki, hiszen az ünnepnapokat levonva az év háromszáz munkanapot jelent.

Még mindig marad százötven fél-munkanap, amelyet az élet egyéb szükségleteire lehetne fordítani: borra, cukorra, kávéra vagy teára, bútorra, szállításra, stb.

Nyilvánvaló, hogy ezek a számítások csak hozzávetőlegesek, de más módon is megerősíthetők. Ha ugyanis a művelt nemzetekben megszámláljuk mindazokat, akik semmit sem termelnek, akik olyan káros iparágakban dolgoznak, amelyek eltűnésre vannak ítélve, valamint azokat is, akik haszontalan közvetítőként helyezkednek el, azt tapasztaljuk, hogy minden nemzetben a tényleges termelők száma megkétszerezhető volna. És ha tíz ember helyett húsz foglalkozna a szükséges javak előállításával, valamint a társadalom jobban ügyelne az emberi erők takarékos felhasználására, akkor ennek a húsz embernek naponta mindössze öt órát kellene dolgoznia anélkül, hogy ez bármilyen csökkenést okozna a termelésben. Elég volna csupán megszüntetni az emberi munkaerő pazarlását a gazdag családok szolgálatában, vagy azt az adminisztrációt, amelyben minden tizedik lakos hivatalnok, és e munkaerőt a nemzet termelőképességének növelésére fordítani: így a napi munkaidő négy, sőt akár három órára is korlátozható volna — feltéve, hogy megelégszünk a jelenlegi termelés szintjével.

Ezért tehát, az imént közösen megvizsgált szempontokra támaszkodva, levonhatjuk a következő következtetést:

Tegyük fel, hogy létezik egy társadalom, amely több millió lakosból áll, akik mezőgazdasággal és számos különböző iparággal foglalkoznak — például Párizs és a Seine- és Oise megye. Tegyük fel továbbá, hogy ebben a társadalomban minden gyermek megtanul dolgozni a kezével éppúgy, mint az agyával. Végül tegyük fel, hogy minden felnőtt — kivéve azokat a nőket, akik a gyermekneveléssel vannak elfoglalva — vállalja, hogy húsz vagy huszonkét éves korától negyvenöt-ötven éves koráig naponta öt órát dolgozik, mégpedig tetszése szerinti munkát végez valamely olyan területen, amelyet az emberi tevékenységek közül szükségesnek tartanak. Egy ilyen társadalom cserébe minden tagjának biztosíthatná a jólétet — vagyis egy sokkal valóságosabb bőséget, mint amelyet ma a tőkésosztály élvez. E társadalom minden dolgozója emellett naponta legalább öt óra olyan fajta szabadidővel rendelkezne, amelyet a tudománynak, a művészetnek vagy olyan személyes igényeinek szentelhetne, amelyek még nem tartoznak a létfontosságú szükségletei közé — kivéve, ha az emberi termelőképesség növekedésével idővel ezek is átkerülnének abba a kategóriába, amelybe ma még a luxus vagy az elérhetetlen dolgok közé tartoznak.

9. fejezet: Luxusigények

I

Az ember azonban mégsem olyan lény, akinek az élete kizárólag abból kellene álljon, hogy egyen, igyon és fedelet találjon a feje fölé. Mihelyt kielégítette anyagi szükségleteit, azonnal felébrednek benne azok az igények is, amelyeknek már művészi jelleget tulajdoníthatunk – s e vágyak annál hevesebbek, minél inkább kielégítette a pusztán testi szükségleteket. Ahány ember, annyi vágy; és minél fejlettebb a társadalom, minél gazdagabban kibontakozik az egyéniség, annál sokfélebbé válnak ezek a vágyak.

Már ma is látjuk, hogy férfiak és nők lemondanak a legszükségesebből is, csak hogy megszerezzenek valami apróságot [bagatelle], hogy megengedhessenek maguknak egy kis örömet, egy szellemi vagy anyagi élvezetet. Egy keresztény vagy egy aszkéta talán elítéli ezeket a fényűző vágyakat; valójában azonban éppen ezek az „apróságot” törik meg a lét egyhangúságát, s ezek teszik az életet elviselhetőbbé, sőt kellemesebbé.

Vajon megérné-e az élet a fáradságot – minden elkerülhetetlen bánatával együtt –, ha az ember sohasem tudna, a mindennapi roboton kívül, egyetlen kis örömet sem szerezni a maga ízlése kielégítésére?

Ha szociális forradalmat akarunk, az elsősorban azért van, hogy mindenki számára biztosítsuk a kenyeret; hogy átalakítsuk ezt a gyűlöletes társadalmat, ahol nap mint nap látjuk: tetterős munkások tétlenül kóborolnak, mert még a kizsákmányolásukra sem akad munkaadó; ahol asszonyok és gyermekek éjszaka fedél nélkül bolyonganak; ahol egész családok tengődnek száraz kenyéren; ahol gyermekek, férfiak és asszonyok halnak meg gondoskodás, sőt, táplálék híján. Azért lázadunk, hogy véget vessünk ezeknek az igazságtalanságoknak.

De mi valami mást is várunk a Forradalomtól. Látjuk, hogy a munkás, aki kénytelen keserves küzdelmet folytatni pusztá megélhetéséért, soha nem juthat el a magasabbrendű élvezetekhez — a legmagasabbakhoz, amelyek az ember számára elérhetők —, a tudomány és különösen a felfedezés, a művészet és kiváltképp az alkotás öröméhez.

Azért akarjuk, hogy a Forradalom mindenki számára biztosítsa a mindennapi kenyeret, hogy mindenkinek megadhassa a szabadidőt, a lehetőséget szellemi képességei kibontakoztatására, és hogy hozzáférhetővé tegye mindazokat az örömöket, amelyek ma csupán a kevesek kiváltságai. A szabadidő — a kenyér után — a legfőbb cél.

Kétségtelen, hogy ma, amikor emberek százazrei nélkülözik a kenyeret, a szentet, a ruhát és a hajlékot, a fényűzés bűn: mert ha valaki ennek hódol, a munkás gyermeke éhezni fog! Ám egy olyan társadalomban, ahol mindenki jóllakhat, azok az igények, amelyeket ma luxusnak nevezünk, még élénkebben fognak jelentkezni.

S mivel minden ember különböző, és nem is szabad, hogy egyformák legyenek (mert az ízlések és szükségletek sokfélesége az emberi haladás egyik fő biztosítója), mindig lesznek — és kíváncsok is, hogy legyenek — férfiak és nők, akiknek vágyai valamilyen irányban eltérnek a megszokottól.

Nem mindenkinek van szüksége távcsőre; hiszen még ha az oktatás általánossá is válna, akkor is lennének, akik inkább a mikroszkóp fölé hajolnának, mint hogy az ég csillagait kémleljék. Vannak, akik a szobrokat szeretik, mások a mesterek vásznait; az egyiknek a legfőbb vágya, hogy legyen egy kitűnő zongorája, míg a másiknak egy egyszerű harmonika is elég. A paraszt Épinal-képpel¹ díszíti a szobáját, s ha ízlése jobb lenne, bizonyára egy szép metszetre vágná.

¹ Épinal-kép (image d'Épinal) a XIX. századi lakberendezésben tömegesen népszerűvé vált képzőművészeti stílus, ami a stílus úttörőjének számító Jean-Charles Pellerin festő szülővárosáról, Épinalról kapta a nevét. Jellemzik a rikító színek és a

Ma azonban, akinek művészi igényei vannak, csak akkor elégítheti ki őket, ha nagy örökséghez jutott; de „kemény munkával” és kellő szellemi tőke felhalmozásával, amely lehetővé teszi számára, hogy szabad foglalkozást válasszon, még mindig remélheti, hogy egyszer, előbb vagy utóbb, kielégítheti ízlését.

Éppen ezért vetik szemünkre rendszerint, hogy az általunk elképzelt kommunista társadalmak egyetlen célja az egyének anyagi jóléte: „Lehet, hogy mindenki számára lesz kenyerek,” – mondják – „de a közösségi raktárakban nem lesznek szép festmények, optikai műszerek, díszes bútorok, ékszerek – egyszóval mindaz a sok ezer apróság, amely az emberi ízlések végtelen változatosságát szolgálja. Ezzel pedig ti magatok zárjátok ki annak lehetőségét, hogy valaki bármihez hozzájuthasson azon túl, amit a Kommün mindenkinek nyújtani képes: kenyeret, húst és egy darab szürke vásznat, amelyből minden polgártársnőt egyformán öltöztettek.”

Ez az ellenvetés, amelyet minden kommunista rendszerrel szemben tesznek — s amelyet azok az úttörők, akik az amerikai pusztákon új kommunista közösségeket próbáltak alapítani, soha nem értettek meg. Azt hitték, ha a közösségnek sikerül elég posztót szereznie minden tag öltözetére, ha van egy hangversenyterme, ahol a „testvérek” eljátszhatnak egy-egy zeneművet, vagy időnként előadhatnak egy darabot — akkor már mindent elértek. Elfelejték azonban, hogy a művészi érzék éppúgy él a földművesben, mint a burzsoában; és hogy bár az érzés formái a műveltség különbsége szerint változnak, a lényegük ugyanaz marad.

Hiába biztosította hát a közösség a mindennapi pot-au-feu²; hiába irtotta ki a nevelésből mindazt, ami az egyéniséget fejleszthette volna; hiába tette kötelező olvasmánnyá egyedül a Bibliát — az egyéni ízlések így is utat törtek, és a növekvő elégedetlenséggel együtt a kis civódások is előbújtak: vajon zongorát vegyenek-e, vagy fizikai műszereket? Így apadt el lassan minden haladás forrása: a társadalom csak úgy maradhatott fenn, ha megölt minden egyéni érzést, minden művészi hajlamot, minden fejlődést.

Az anarchista Kommün vajon ugyanebbe a hibába esne?

— Nyilvánvalóan nem! Feltéve, hogy megérti, és igyekszik kielégíteni az emberi szellem minden megnyilvánulását — ugyanakkor biztosítva mindazt, ami az anyagi élethez szükséges.

II

Őszintén bevalljuk, hogy amikor a körülöttünk tátongó nyomor és szenvedés legmélyebb bugyraira gondolunk; amikor halljuk az utcákat járó, munkáért könyörgő munkások megrendítő szólamait, visszatszó számunkra egyáltalán felvetni a kérdést: miként fogunk egy olyan társadalomban, ahol mindenki jóllakott, eleget tenni annak az igénynek, hogy valaki sèvres-i porcelánt vagy bársonykabátot óhajt birtokolni?

Első válaszként legszívesebben azt mondanánk: előbb biztosítsuk a kenyeret. A porcelánnal és a bársonnyal majd később foglalkozunk.

De mivel be kell látnunk, hogy az embernek az élelmen kívül más szükségletei is vannak; és mivel az Anarchia ereje éppen abban áll, hogy minden emberi képességet és szenvedélyt számba vesz, és egyet sem hagy figyelmen kívül, néhány szóban elmondjuk, miként lehetne gondoskodni az ember szellemi és művészi igényeinek kielégítéséről.

Amint mondtuk, ha az ember naponta öt, sőt négy órát dolgozna egészen 45–50 éves koráig, könnyedén megtermelhetne mindent, ami a társadalom jólétének biztosításához szükséges.

De a munkához szokott ember napja, aki géphez van kötve, nem öt óra: tíz óra, évi háromszáz napon át, s egész életén keresztül. Így romlik meg az egészség, és így tompul el az értelem. Pedig ha valaki változtathat a foglalatosságain, különösen ha a kézi munkát szellemi munkával váltogatja, akkor könnyedén, sőt szívesen foglalatatosodik tíz vagy tizenkét órát is, anélkül hogy elfáradna. Ez természetes.

hétköznapi, de nyugodt, semleges témák. Francia nyelvben a naív, pozitív, tradicionalista ábrázolásokat (vesd össze a német és magyar Biedermeier-stílussal) értik alatta.

² Pot-au-feu (magyaros kiejtése kb. „potofő”) egy tradicionális francia egytálétel, amelyet marhahúsból és zöldségekből főznek húsleves-szerűen.

Az embernek, miután elvégezte azt a napi négy-öt óra szükséges kézi munkát, amely a megélhetéséhez kell, még mindig rendelkezésére állhat öt vagy hat óra, amelyet ízlése szerint tölt majd meg. És ez az öt-hat óra naponta teljes mértékben lehetővé teszi számára, hogy másokkal társulva bármit megszerezzen magának, ami a mindenki számára biztosított szükségleteket meghaladja.

Mindenekelőtt persze le fogja róni a társadalom felé azt a munkát — akár a földeken, akár az üzemekben — amely a közös termeléshez való hozzájárulásaként rá esik. A napja, hete vagy éve másik felét pedig művészi és tudományos igényei kielégítésére fordíthatja.

Ezerféle társulás fog keletkezni, minden ízlésnek és minden elképzelhető kívánságnak megfelelően.

Lesznek például olyanok, akik szabad óráikat az irodalomnak szentelik. Akkor majd olyan csoportokba tömörülnek, amelyek írókat, betűszedőket, nyomdászokat, rézmetszőket és műszaki rajzolókat foglalnak magukba, mindnyájan közös célt követve: annak a szellemiségnek a terjesztését, amely a legkedvesebb nekik.

Ma az író tudja, hogy van egy igavonó állat, a munkás, akire rábízhatja könyveinek kinyomtatását napi három-négy frankért, de aligha törődik azzal, mi is valójában a nyomda. Ha a betűszedőt megmérgezi az ólompor, és ha a gépet kezelő gyermek vérszegénységben hal meg, nos — nincsenek-e mindig más szerencsétlenek, akiket a helyükbe lehet állítani?

De amikor többé nem lesznek éhenkórászok, akik készséggel eladják karjuk erejét egy sovány falatért; amikor a tegnapi kizsákmányolt megkapta a műveltséget, és neki is lesznek gondolatai, amelyeket papírra akar vetni és másokkal közölni, akkor bizony az íróknak és tudósoknak egymással kell majd társulniuk, hogy kinyomtassák a maguk prózáját vagy verseit.

Amíg az író a kötenyt és a kézi munkát az alacsonyabbrendűség jelének tekinti, addig megdöbbenőnek fogja tartani, hogy egy szerző saját kezűleg szedje olombetűkbe a könyvét. Hiszen ott van neki a sport vagy a dominó a kikapcsolódásra, nem igaz? De amikor eltűnik a megvetés, amely a kézi munkához tapad; amikor mindenki kénytelen lesz saját kezeit használni, mert többé nem lesz, akire ráróhatná a munkát, nos, akkor az írók — és rajongóik, férfiak és nők egyaránt — hamar megtanulják majd a betűszedés vagy a szedővas kezelésének mesterségét; megismerik azt az örömet, hogy mind együtt, mindannyian az éppen készülő mű értői, maguk szedik, látják összeállni, s látják először előbukkanni a rotációs sajtóból, szűzen, tisztán, a saját kezük munkáját.

Ezek a pompás gépek — amelyek ma reggeltől estig kínzóeszközei a gyermekmunkásnak — élvezet forrásává válnak majd mindazoknak, akik kedvenc szerzőjük gondolatainak hangot adni használják őket.

Veszít-e bármit is ettől az irodalom? Kevésbé lesz-e költő a költő attól, hogy dolgozott a földeken, vagy hogy saját kezével vett részt műve sokszorosításában? A regényíró kevesebbet fog-e tudni az emberi lélekről, miután együtt dolgozott az emberrel a gyárban, az erdőben, egy út nyomvonalán vagy a műhelyben? E kérdéseket feltenni annyi, mint megválaszolni.

Lehet, hogy egyes könyvek kevésbé lesznek terjedelmesek; de a kevesebb oldalon is több mondanivaló jut majd kifejezésre. Talán kevesebb makulatúra fog megjelenni; de amit kinyomtatnak, azt jobban fogják olvasni és jobban meg is becsülik. A könyv szélesebb, képzetesebb, illetékesebb olvasóközönséghez szól majd.

Egyébként a nyomdászat művészete, amely Gutenberg óta oly keveset haladt előre, még mindig gyerekcipőben jár. Ma is két óra kell ahhoz, hogy mozgatható betűkkel kiszedjük azt, amit tíz perc alatt írunk le, és már most is keresik a gondolat sokszorosításának gyorsabb módjait. Meg is fogják találni.

Ó, ha minden írónak magának is ki kellett volna vennie a részét könyvei kinyomtatásából, hol tartanánk ma a nyomdászatban! Régen túlléptünk volna a tizenhetedik századi mozgatható betűk színvonalán.

Ábránd-e mindez? Nos, azok számára semmiképp, akik figyelnek és gondolkodnak. Már most is maga az élet sodor minket ebbe az irányba.

III

Ábránd-e olyan társadalmat elképzelni, ahol mindenki termelővé válik, mindenki olyan műveltséget kap, amely lehetővé teszi számára a tudományok vagy a művészetek művelését, és mindenki rendelkezik a szabadidővel, hogy ezt meg is tegye; s ahol mindnyájan társulnak egymással, hogy műveiket együtt adják ki, hozzájárulva a kézi munka rájuk eső részével?

Már most is ezerszáma léteznek tudományos, irodalmi és másféle társaságok. Ezek a társaságok mind önkéntes csoportosulások olyan emberek között, akik az adott tudományág iránt érdeklődnek, és azért társulnak, hogy közösen publikálják munkáikat. A tudományos publikációkban közreműködő szerzők nem kapnak fizetséget. A kiadványokat nem árulják: ingyen küldik őket a világ minden tájára, más társaságoknak, amelyek ugyanazokat a tudományágakat művelik. Egyes tagok egyoldalas jegyzetet közölnek, amelyben összefoglalnak egy megfigyelést; mások hosszabb lélegzetvételű tanulmányokat tesznek közzé, amelyek hosszú évek munkájának gyümölcsei; míg megint mások csupán kiindulópontként használják ezeket újabb kutatásaikhoz. Ezek pontosan olyan társulások, ahol szerzők és olvasók együtt vesznek részt olyan munkák előállításában, amelyek mindenki számára fontosak.

Való igaz, hogy a tudományos társaság éppúgy, mint egy bankár naplója, ahhoz a kiadóhoz kerül, aki munkásokat alkalmaz a nyomdai munka elvégzésére. A szabadfoglalkozású emberek lenéznek a kézi munkát, amelyet valóban teljesen eltompító körülmények között végeznek ma. De egy olyan társadalom, amely minden tagjának széles körű, filozófiai és tudományos műveltséget ad, képes lesz a fizikai munkát úgy megszervezni, hogy az az emberiség büszkeségévé váljon; és a tudományos társaság kutatók, amatőrök és munkások szövetségévé alakul, akik mind értenek valamilyen kétféle mesterséghez, és mind érdeklődnek a tudomány iránt.

Ha például a geológia foglalkoztatja őket, mindannyian hozzájárulnak majd a földkéreg rétegeinek feltáráshoz; mindannyian kivesszük részüket a kutatásból. Tízezer megfigyelő száz helyett egy év alatt többet ér el, mint amennyit ma húsz év alatt összehoznak. És amikor a különféle munkák kiadásáról lesz szó, tízezer férfi és nő, akik különböző mesterségekben jártasak, ott lesznek, hogy térképeket készítsenek, rajzokat metsszenek, megszerkesszék és kinyomtassák a szöveget. Örömmel szentelik majd együtt a szabadidejüket: nyáron a kutatásnak, télen a műhelymunkának. És amikor munkáik megjelennek, nem csupán száz olvasójuk lesz, hanem tízezer, mindnyájan érdekeltek a közös műben.

A haladás menete különben is ezt az utat mutatja számunkra.

Már ma is, amikor Anglia nagy egynyelvű szótárt akart készíteni, nem várta meg, hogy szülessen egy újabb Littré³, aki egész életét ennek a munkának szenteli. Önkénteseket hívtak, és ezren jelentkeztek spontán és ingyen, hogy átkutassák a könyvtárakat, és néhány év alatt befejezzenek egy olyan munkát, amelyre egy ember egész élete sem lett volna elegendő. A szellemi tevékenység minden ágazatában ugyanaz az elv bontakozik ki; elég kevéssé kell ismerni az emberiséget ahhoz, hogy valaki ne lássa meg e kollektív munkakísérletekben a jövő ígérését, amely az egyéni munkát váltja fel.

Hogy ez a munka valóban kollektív legyen, úgy kellett volna megszervezni, hogy ötezer önkéntes, szerzők, nyomdászok és korrektúrázók dolgozzanak együtt. Ezt az előrelépést azonban megtették, köszönhetően a szocialista sajtó kezdeményezésének, amely már példákat nyújt a kétféle és szellemi munka egyesítésére. Gyakran előfordul, hogy egy cikk szerzője maga nyomtatja ki az írását a harcos lapok számára. Ez a kísérlet még csekély, mikroszkopikus, ha úgy tetszik, de megmutatja az utat, amelyen a jövő haladni fog.

Ez a szabadság útja. A jövőben, amikor valakinek valami hasznosat kell mondania, egy gondolatot, amely túlmutat saját kora eszméin, nem olyan kiadót fog keresni, aki előlegezi a szükséges tőkét. Olyan munkatársakat fog keresni, akik értenek a mesterséghez, és felfogják az új mű jelentőségét. És együtt fogják kiadni a könyvet vagy az újságot.

³ Littré, Émile Maximilien Paul (1801–1881) francia filológus, filozófus és enciklopédista. A hivatkozott műve: *Dictionnaire de la langue française* (1863 és 1872 között sorozatban jelent meg).

Az irodalom és az újságírás akkor megszűnne a meggazdagodás eszköze és mások nyakán élősködés módja lenni. Van-e olyan ember, aki ismeri az irodalmat és az újságírást, és ne várná azt a kort, amikor az irodalom végre megszabadulhat azoktól, akik hajdanán pártfogolták, azoktól, akik most kizsákmányolják, és a tömegetől, amely — néhány kivételtől eltekintve — a műveket közvetlenül azok banalitása és annak arányában fizeti meg, milyen könnyen idomulnak a nagyközönség rossz ízléséhez?

Az irodalom és a tudomány csak akkor foglalja el méltó helyét az emberi fejlődés művében, amikor megszabadul minden bérabszolgaságtól, és kizárólag azok művelik, akik szeretik őket, és azok számára, akik szeretik őket.

IV

Az irodalmat, a tudományt és a művészetet önkénteseknek kell szolgálniuk. Csak így tudnak felszabadulni az állam, a tőke és a kispolgári középszer igája alól, amely fojtogatja őket.

Milyen eszközei vannak ma egy tudósnek arra, hogy a számára fontos kutatásokat elvégezze? Az állam támogatását kell kérnie, amelyet száz jelentkező közül jó, ha egy megkap, és senki sem jut hozzá, ha nem kötelezi el magát nyíltan amellett, hogy a kitaposott ösvényeken járjon és a régi kerékvágásokban haladjon tovább. Jussom eszünkbe a Francia Akadémia, amely elítélte Darwint, a pétervári Akadémia, amely visszautasította Mengyelejevét, és a Londoni Royal Society, amely „nem elég tudományosnak” minősítve megtagadta Joule azon dolgozatának közlését, amelyben meghatározta a hő mechanikai egyenértékét.

Ezért van az, hogy minden nagy kutatás, minden felfedezés, amely felforgatta a tudományt, az Akadémiákon és az Egyetemeken kívül született. Vagy olyan emberek által, akik elég gazdagok voltak ahhoz, hogy függetlenek maradjanak, mint Darwin és Lyell⁴, vagy pedig olyanok által, akik egészségüket rombolták, szűkösségekben és gyakran nyomorban dolgozva, laboratórium nélkül, végtelen időt elvesztelve, és képtelenül beszerezni a szükséges műszereket vagy könyveket, hogy folytassák kutatásaikat, de minden remény ellenére kitartva, sőt gyakran a belehalva a fáradozásaikba. „Légió a nevük.”

Ráadásul az állami támogatások rendszere annyira rossz, hogy a tudomány mindig is igyekezett megszabadulni tőle. Éppen ezért van tele Európa és Amerika tudományos társaságok ezreivel, amelyeket önkéntesek szerveznek és tartanak fenn. Néhányuk olyan óriásira nőtt, hogy a támogatott testületek minden forrása és a bankárok minden gazdagsága sem lenne elég kincseik megszerzéséhez. Nincs egyetlen állami intézmény sem, amely olyan gazdag lenne, mint a Londoni Zoológiai Társaság, amelyet kizárólag önkéntesek hozzájárulásaiból tartanak fenn.

Nem kell megvásárolniuk azokat az állatokat, amelyek ezrével népesítik be kertjeit: más társaságok és a világ minden tájáról érkező gyűjtők küldik őket. Egy nap egy elefánt érkezik, a bombayi zoológiai társaság ajándéka; másnap egy víziló és egy orrszarvú, amelyeket egyiptomi természettudósok ajánlanak fel, és ezek a pompás adományok nap mint nap megújulnak, szüntelenül érkezik a földkerekség minden pontjáról: madarak, hüllők, rovargyűjtemények stb. E küldemények között gyakran olyan állatok vannak, amelyeket nem lehetne megvásárolni semmi pénzért: egyiküket például életét kockáztató utazó fogta be, aki úgy ragaszkodik hozzá, mint egy gyermekhez, és azért adja a Társaságnak, mert biztos benne, hogy ott majd jól gondoskodnak róla. A látogatók — és azok számtalanul vannak — által fizetett belépődíj elegendő a hatalmas állatkert fenntartására.

Az egyetlen ami hiányzik a londoni állatkertből és más hasonló társaságokból, az az, hogy a hozzájárulásokat nem válthatják ki önkéntes munkával; hogy az örök és az intézmény igen népes személyzete nincs elismerve a társaság rendes tagjaként; és hogy némelyeknek semmi más indítékuk nincs a belépés-

⁴ Lyell, Charles (1797–1875) skót geológus. 1833-as *Principles of Geology* című műve, James Hutton 1785-ös *Theory of the Earth*-je után, a modern geológia egyik első műve, amelyben lefektették a mai természettudományos geológia módszertani és felfogásbeli alapjait. Vessd össze Darwinnal és két nagy művével (*A fajok eredete*, *Az ember származása*) vagy az öt megelőző, úgynevezett „transzmutacionista” iskolával a biológiában. Majdnem mindnyájan módos családba született szenvedélyes természetbúvárokként kezdtek.

re, mint hogy felvëshessék kártyáikra a rejtélyes betűket: F. Z. S. (Fellow of the Zoological Society; a Zoológiai Társaság tagja). Egy szóval: ami hiányzik, az a testvériség és a szolidaritás szelleme.

A feltalálóról ugyanaz mondható el, mint amit a tudósokról mondtunk. Ki ne tudná, milyen szenvedések árán került napvilágra szinte valamennyi nagy találmány! Álmatlan éjszakák, kenyérhiány a családban, eszközök és nyersanyagok hiánya a kísérletekhez – ez szinte mindenki története, aki iparunkat mindazzal gazdagította, ami civilizációnk egyetlen jogos büszkesége.

De mit kell tenni, hogy kilábaljunk ezekből az állapotokból, amelyeket mindenki egyöntetűen rossznak tart? Kipróbáltuk a szabadságot, és ismerjük az eredményeit. Az éhező feltaláló néhány frankért eladja, és az, aki csak a tőkét kölcsönözte, zsebre teszi a találmány gyakran óriási hasznát. Ráadásul a szabadság elszigeteli a feltalálót. Kutatásainak titokban tartására kényszeríti, amelyek gyakran késői kudarcba fulladnak; pedig sokszor egyetlen, mástól jövő egyszerű ötlet – egy olyan esztől, amelyet kevésbé köt le a főgondolat – elég lenne ahhoz, hogy termékennyé tegye a találmányt és gyakorlativá tegye. Mint minden tekintély, a szabadság is csak akadályozza az ipar fejlődését.

A szabadság elméletben kirívó igazságtalanság, hiszen a gondolatot nem lehet levédeni. Gyakorlati eredményként viszont a szabadság a találmányok gyors fejlődésének egyik fő akadály.

Ami a felfedezés zsenialitását előmozdítja, az mindenekelőtt a gondolkodás felrázása; az a merészség a képzelőerőben, amelyet egész nevelésünk inkább eltompít; azon tudás bőkezű szétárasztása, amely megszázaszorozza a kutatók számát; végül pedig az a meggyőződés, hogy az emberiség egy lépéssel előrébb jut. Mert a nagy jótevőket többnyire a lelkesedés vagy néha a jóba vetett hit ihlette.

Ezt az ösztönzést a gondolathoz, ezt a merészséget, ezt a tudást és ezt a meggyőződést, hogy az ember mindenkiért dolgozik, egyedül a szociális forradalom képes megadni.

Akkor majd hatalmas üzemeket látunk, amelyek tele vannak energiával és mindenféle géppel, óriási ipari laboratóriumokat, amelyek minden kutató számára nyitva állnak. Ott fognak dolgozni az álmaikon, miután teljesítették kötelességüket a társadalom felé; ott töltik majd öt-hat órányi „luxus” szabadidejüket; ott végzik kísérleteiket; ott találhatnak társakat, akik más ágazatok szakértői, és ők is valamely nehéz problémát tanulmányoznak. Kölcsönösen segíthetik egymást, megvilágíthatják egymás gondolatait, és az eszmék és tapasztalatok összeütközése végre ki fogja adni a keresett megoldást.

És még egyszer: mindez nem ábránd! Pétervárott a Szolanoj Gorodok részben már megvalósították ezt a technikai értelemben. Ez egy kiválóan felszerelt üzem, amely mindenki előtt nyitva áll: az eszközök és a hajtóerő ingyen használhatók; csak a fa és a fém önköltséges. De a munkások csak este jöhetnek, tíz óra gyári robot után kimerülve. És találmányaikat gondosan rejtegetik minden tekintet elől, mert a szabadság és a kapitalizmus — a jelen társadalom átka, az értelmi és erkölcsi haladás útjának botrányköve — erre kényszeríti őket.

V

De mi a helyzet a művészettel? Minden oldalról panaszok érkeznek a művészet dekadenciájáról. Tényleg messze vagyunk a reneszánsz nagy mestereitől. A művészeti technikák az utóbbi időben óriási fejlődésen mentek keresztül; több ezer, bizonyos tehetséggel megáldott ember műveli mindegyik ágát, de úgy tűnik, a művészet menekül a civilizált világból! A technika fejlődik, de az ihlet, az inspiráció, soha nem járja be az alkotóműhelyeket olyan mértékben, mint egykor.

De honnan is jöhetne ez az ihlet? Csak egy nagy eszme képes a művészetet inspirálni. A Művészet ideálunkban a teremtés szinonimája: tekintetével előre kell vetítenie a jövőt; de a szakmájában alkotó művész, leszámítva néhány nagyon ritka kivételt, túl tudatlan, túl burzsoá ahhoz, hogy az új horizontokat megláthassa.

Ez az inspiráció ráadásul nem származhat a könyvekből: a való életből kell meríteni, és a jelenlegi társadalom ezt nem tudja megadni.

Raffaello és Murillo olyan korban festett, amikor az új eszmék keresése még összeegyeztethető volt a régi vallási hagyományokkal. Nagy templomokat díszítettek, amelyek maguk is több generáció áldozatos

munkáját képviselték. A bazilika misztikus megjelenése, nagysága, amely a város életéhez kötötte, inspirálhatta a festőt. Ő a nép számára dolgozott; a közönséghez szólt, és cserébe ihletet kapott. Ugyanúgy szólt hozzá a templom hossza, oszlopai, festett üvegablakai, szobrai és díszes kapui, ahogy ő maga üzent művével.

Ma a legnagyobb megtiszteltetés, amelyre a festő vágyhat, az, hogy vásznát aranykeretbe foglalva egy múzeumba akasszák — egyfajta régiségbolt-szerű térbe [boutique de bric-à-brac], ahol, mint a Prado-ban, Murillo „Mennybemenetele” Velázquez „Koldusa” és II. Fülöp „Kutyái” mellett függ majd. Szegény Velázquez, szegény Murillo! Szegény görög szobrok, amelyek egykor városuk akropoliszain éltek, ma pedig a Louvre vörös drapériái alatt fulladoznak!

Amikor egy görög szobrász márványt faragott, arra törekedett, hogy a város szellemét és szívét adja vissza. Minden szenvedélyét, minden dicsőséghez fűződő hagyományát újra akarta élesztetni művében. Ma azonban a város megszűnt létezni. Nincs eszmék közössége. A város csak alkalmi összesereglett emberek halmaza, akik nem ismerik egymást, és nincs közös érdeklődésük, kivéve, hogy egymás kárára gazdagodjanak; a haza nem létezik. Milyen közös hazája lehet az internacionalista bankárnak és a rongyszedőnek?

Csak akkor, amikor egy város, egy vidék, egy nemzet vagy nemzetek egy csoportja visszanyeri egységét a társadalmi életben, akkor merítheti majd a művészet az ihletét a közös város vagy szövetség eszméjéből. Akkor az építész meg fogja alkotni a város emlékművét, amely már nem lesz sem templom, sem börtön, sem erődítmény. Akkor a festő, a szobrász, a fémmetsző, a díszítőművész stb. tudni fogják, hová helyezték képeiket, szobraikat és díszítéseiket, mindnyájan ugyanabból az életerőből merítve, és együtt haladva dicsőségesen a jövő felé.

De addig a művészet csak vegetálni fog.

A modern festők legjobb vásznai még mindig azok, amelyek a természetet, a falut, a völgyet, a tengert veszélyeivel, a hegyet fenségével ábrázolják. De hogyan tudná a festő visszaadni a földművelés költészetét, ha csak szemlélte vagy elképzelte, de soha nem ízlelte meg? Ha úgy ismeri, mint a vándormadár azt a tájat, amely fölött átrepül? Ha élete legszebb fiatalságában nem kísérté hajnaltól fogva az ekét, ha nem élte át a kasza széles suhintásának örömét erős szénagyűjtők mellett, versengve az erőben nevetgélő lányokkal, akik énekeikkel töltik meg a levegőt? A föld és mindaz, ami rajta terem, nem tanulmányok révén szerethető meg; csak úgy, ha szolgálod. Ha tehát nem szereted, hogyan festened meg? Ezért van az, hogy amit a legjobb festők is létrehoztak ezen a téren, még mindig tökéletlen, nagyon gyakran hamis: szinte mindig szentimentális. Hiányzik az erő.

Látni kell a naplementét munka után hazatérve. A paraszttal együtt kell parasztnak lenni, hogy az ember megőrizze a szemében a szépségét.

A halással kell lenni a tengeren, a nap bármely órájában; magadnak kell halásznod, küzdened a hullámokkal, szembeszállnod a viharral, és a kemény munka után átélni a nehéz háló kiemelésének örömét vagy a zsákmány nélküli visszatérés csalódását, hogy megértsd a halászat költészetét. Ott kell lenni a gyárban, ismerni kell a fáradtságot, a szenvedést, de a teremtő munka örömeit is; kovácsolni a fémeket a nagyolvasztó villámló fényében; érezni kell a gép életét, hogy tudd, mi az emberi erő, és át tudd ültetni egy műalkotásba.

Végül: el kell merülni a nép életében, ha az ember egyáltalán vissza akarja adni azt.

Azoknak a jövőbeli művészeknek a művei, akik a nép életét élik majd, akárcsak a múlt nagy művészei, nem eladásra készülnek. Élő egység szerves részei lesznek, amely nélkülük nem létezne, ahogyan ők sem létezhetnének nélküle. Az emberek elmennek szemlélni őket, és büszke, nyugodt szépségük jótékony hatást gyakorol majd a szívre és az értelemre.

A művészet csak úgy fejlődhet, ha ezernyi közbülső fokon át kapcsolódik az iparhoz, oly módon, hogy szinte összefolyjanak, ahogyan azt Ruskin⁵ és a nagy szocialista költő, Morris⁶ olyan jól és olyan

⁵ Ruskin, John (1819–1900) angol művészeti író, festő és esztéta.

⁶ Morris, William (1834–1896) angol festő, iparművész, író, költő, szocialista aktivista.

sokszor bizonyította: mindennek, ami körülveszi az embert, otthon, az utcán, a középületek belsejében és külsején, tisztán művészi formájúnak kell lennie.

De ez csak olyan társadalomban valósulhat meg, ahol mindenki jólétben és sok szabadidővel él. Akkor majd felbukkannak művészeti társulások, ahol mindenki megmutathatja képességeit, mert a művészet nem nélkülözheti a végtelen sok kétkézi és technikai mellékmunkát. Ezek a művészeti társulások gondoskodni fognak tagjaik otthonának szépítéséről, ahogy tették azok a kedves fiatal önkéntes edinburgh-i festők is, akik a város nagy szegénykórházának falait és mennyezeteit díszítették.

Az a festő vagy szobrász, aki személyes érzéseiből fakadó, bensőséges művet alkot, azt felajánlja majd annak a nőnek, akit szeret, vagy egy barátnak. És vajon az ilyen szeretettel készült mű alacsonyabb rendű lenne-e azoknál, amelyek ma a burzsujok és bankárok hiúságát elégítik ki pusztán azért, mert sok pénzbe kerültek?

Ugyanez lesz minden olyan örömforrás esetében is, amely meghaladja a szükségést. Aki egy koncertzongorát akar, belép a hangszergyártók társulásába. Ha szabadidejéből fél-napokat rááldoz, hamarosan meglesz álmai zongorája. Ha az illetőt az asztronómiai tanulmányok ragadják meg, csatlakozik a csillagászok társulásához, filozófusaival, megfigyelőivel, számítóiival, csillagászati műszerek mestereivel, tudósaival és amatőrreivel együtt, és megkapja a kívánt távcsövet, miután munkájával hozzájárult a közös vállalkozáshoz. Hiszen egy csillagvizsgáló főleg durvább munkát igényel: kőművesét, ácsét, öntőét, gépészét, a végső finom munkát pedig a precíziós műszereket kezelő mester végzi el.

Egy szóval: az a napi öt-hét óra, amellyel mindenki rendelkezni fog, miután néhány órát a szükséges javak előállítására fordított, bőségesen elegendő lesz arra, hogy az összes, végtelenül változatos luxusigényt is kielégítse. Több ezer társulás vállalná ezeknek a kielégítését. Ami ma egy elenyészően kis kisebbség kiváltsága, mindenki számára hozzáférhetővé válna. A luxus, miután megszűnt a burzsujok ostoba és rikító díszlete lenni, és művészi örömforrássá változna.

Mindenki csak boldogabb lenne. A közös munkában, amelyet jókedvvel végeznek egy kívánt cél érdekében — legyen az könyv, műalkotás vagy luxustárgy — mindenki megtalálná azt a serkentést és felüdülést, amely elengedhetetlen az élet kellemesebbé tételéhez.

Amikor azon dolgozunk, hogy megszüntessük az urak és szolgák közti megkülönböztetést, egyúttal mindkét fél boldogságáért, az emberiség boldogságáért dolgozunk.

10. fejezet: A kellemes munka

I

Amikor a szocialisták azt állítják, hogy egy tőke alól felszabadított társadalom kellemessé tudná tenni a munkát, és megszüntetné minden visszataszító és egészségtelen robotolás természetét, kinevetik őket. Pedig már ma is látni lehet a föltűnő előrehaladást ezen az úton, és ahol ezeket az eredményeket elérték, a munkaadók csak örülhettek az így szerzett erőmegtakarításoknak.

Nyilvánvaló, hogy a gyárat éppoly egészséges és kellemes helyé lehetne tenni, mint egy tudományos laboratóriumot. Nem kevésbé nyilvánvaló az is, hogy ez minden szempontból előnyös volna. Egy tágas, jól szellőző gyárban a munka jobb; könnyen alkalmazhatók azok a kis javítások, amelyek mindegyike időt és munkaerőt takarít meg. Ha pedig a legtöbb gyár mégis az a fertőző, egészségtelen kóceráj marad, amelynek ismerjük, az csak azért van, mert a munkásnak semmi szava nincsen az üzemek megszervezésében, és mert a meghatározó vonásuk az emberi erőforrások leghajmeresztőbb pazarlása.

Mindazonáltal itt-ott már most is akadnak, nagyon ritka kivételként, olyan gyárak, amelyek olyanira jól vannak berendezve, hogy valódi öröm volna bennük dolgozni, feltéve persze, hogy a munka nem tartana tovább négy-öt óránál naponta, és mindenki kedve szerint váltogathatná feladatait.

Vegyünk egy gyárat, amelyet sajnos hadieszközök gyártására szenteltek, de amely egészséges és intelligens szervezés tekintetében nem hagy maga után semmi kívánnivalót. Húsz hektárnyi területet foglal el, amelyből tizenöt üveggel fedett. A tűzálló téglából rakott padló olyan tiszta, mint egy bányászlakásé, az üvegtetőt pedig egy munkásosztag gondosan takarítja, amely semmi mást nem csinál. A gyárban akár húsz tonnát nyomó acéltömböket is kovácsolnak, és amikor az ember harminc lépésnyire áll egy hatalmas kemencétől, amelynek lángjai több mint ezer fokos hőmérsékletűek, jelenlétét csak akkor sejtí, amikor a kemence óriási torka kienged magából egy acélszörnyet. És ezt a szörnyet mindössze három-négy munkás kezeli, akik hol itt, hol ott egy csapat nyitnak meg, hogy a csövekben áramló víz nyomása hatalmas emelőket mozgasson.

Belép az ember, felkészülve a kalapácsütések fülsiketítő zajára, és kiderül, hogy nincs is semmiféle kalapács: a száz tonnás óriási ágyúcsöveket és a transzatlanti gőzshajók tengelyeit hidraulikus sajtóval kovácsolják, és a munkásnak mindössze annyi a dolga, hogy egy csapat elfordítson, hogy összenyomják az acélt a közvetlen kovácsolás helyett. Ez pedig sokkal homogénebb, törésmentes fémet ad, bármilyen vastagságú darabok esetében.

Azt hinné az ember, hogy pokoli csikorgás hallatszik majd, és ehelyett olyan gépeket lát, amelyek tíz méter hosszú acéltömböket vagdosnak, alig nagyobb zajjal, mint amekkora egy darab sajt felvágásához kell. Amikor pedig kifejeztük csodálatunkat a minket kísérő mérnöknek, így felelt:

„Ez pusztán gazdaságosság kérdése! Ez a (fém)gyalugép már negyvenkét éve szolgál minket. Tíz évet sem bírt volna ki, ha a rosszul illesztett vagy túl gyenge alkatrészei minden egyes gyalulásnál egymásnak ütköztek, csikorogtak vagy zajt csaptak volna!”

„A nagyolvasztók? Felesleges pazarlás volna hagyni, hogy a hő elszökjön ahelyett, hogy felhasználnánk: miért perzselnénk [griller] a kohászokat, amivel a sugárzás útján elvesző hő a szén tonnaszámmra való elpazarlását jelentené?”

„Azok a gőzkalapácsok, amelyek ötmérföldes körzetben megrengették az épületeket, szintén csak pazarlást jelentettek! Nyomással jobban lehet kovácsolni, mint ütéssel, és ez kevesebbe is kerül; kisebb a veszteség.”

„Az egyes munkasztaloknak biztosított tér, az üzem világossága, tisztasága: mindez szintén pusztán gazdaságosság kérdése. Az ember jobban dolgozik, ha jól lát, és nem kell könnyökkel lökdösődnie.”

„Igaz – tette hozzá –, hogy mielőtt ide [vidékre] költöztünk volna, nagyon szűkösen fértünk csak el. De csak azért, mert a nagyvárosok környékén a föld elképesztően drága: a földbirtokosok rettentően kapzsik!”

Ugyanez áll a bányákra is. Már csak Zola vagy az újságok révén is tudjuk, milyen a mai bánya. A jövő bányája viszont jól szellőztetett lesz, olyan pontosan szabályozott hőmérséklettel, mint egy dolgozószobáé; nem lesznek lovak, amelyeket a föld alatt pusztulásra ítélnék; a föld alatti vontatást a tárna szájánál működtetett önműködő kábelpálya [câble automateur] végzi majd; a ventilátorok állandóan működésben lesznek, és soha nem történnek robbanások. És ez a bánya nem álom: Angliában már látni ilyet, mi magunk is meglátogattunk egyet. Itt is pusztán gazdaságossági kérdésről van szó. Az a bánya, amelyről beszélünk, óriási, 430 méteres mélysége ellenére naponta ezer tonna szén termel mindössze 200 munkással, vagyis munkásonként napi öt tonnát, miközben Anglia kétezzer bányájának átlaga alig éri el az évi 300 tonnát munkásonként.

Ha kellene, megsokszorozhatnánk a példákat, amelyek azt bizonyítják, hogy az anyagi szervezés terén Fourier álma egyáltalán nem volt utópia.

De ezt a témát a szocialista lapok már gyakran tárgyalták, és a közvélemény e téren azóta szintén finomodott. A manufaktúra, a gyár, a bánya lehet ugyanolyan egészséges és ugyanolyan pompás, mint a modern egyetemek legjobb laboratóriumai; és minél jobban vannak ebből a szempontból megszervezve, annál termékenyebb lesz az emberi munka.

Nos, lehet-e kételkedni abban, hogy az egyenlők társadalmában, ahol a „kezek” nem lesznek kénytelenek bármilyen feltételek mellett eladni magukat, a munka valóban örömmé, felüdüléssé válik? Az undorító vagy egészségtelen munka el kell hogy tűnjön, hiszen nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között az egész társadalom számára káros. Rabszolgák végezhetnék; a szabad ember új feltételeit teremti meg az élvezetes és végtelenül termékenyebb munkának. A ma kivételei lesznek a holnap szabályai.

Ugyanez fog történni a házimunkával is, amely alól a társadalom úgy menti fel magát, hogy az Emberiség bántalmazottjára [souffre-douleur] – a nőre — hárítja.

II

Egy, a Forradalom által megújított társadalom képes lesz eltüntetni a háztartási rabszolgaságot, azaz a rabszolgaság e legutolsó formáját – ami talán a legmakacsabb, mert egyben a legrégebbi is. Csakhogy ezt se nem a falanszteristák által megálmodott módon, se nem úgy fogja végrehajtani, ahogyan azt az autoriter kommunisták gyakran elképzelték.

A falanszter emberek milliói számára taszító. A legkevésbé kifelé forduló ember is bizonyosan érzi az igényt arra, hogy embertársaival közösen dolgozzon, s ez a munka annál vonzóbbá válik számára, minél inkább benne érzi saját részét az óriási egészből. A pihenésre és az intimitásra fenntartott szabad órákban azonban már nem ez a helyzet. A falanszter nem – és még a familiszter sem – vesz erről tudomást; vagy pedig mesterséges csoportosításokkal próbál megfelelni ennek az igénynek.

A falanszter, amely valójában nem más, mint egy hatalmas szálló, tetszhet egyeseknek, sőt akár mindenkinek életük bizonyos szakaszaiban, ám a nagy többség a családi életet részesíti előnyben (természetesen a jövő családjáról van szó). Inkább az elkülönült lakást választja, s a normannok és az angolszászok odáig mennek, hogy a 4, 6 vagy 8 szobás kis házat részesítik előnyben, amelyben a család – vagy barátok együttese – egymástól elkülönülten élhet.

A falanszternek olykor megvan a maga létjogosultsága – ám gyűlöletessé válna, ha általános szabállyá tennék. Az elkülönülés, amely váltakozik a társas együttléttel töltött órákkal, az emberi természet törvénye. Ezért a börtön egyik legnagyobb kínzása az elszigetelődés lehetetlensége, ahogyan az egycellás magánzárka is kínzássá válik, ha nem váltakozik a társas élet óráival.

Ami pedig azokat a gazdasági megfontolásokat illeti, amelyeket néha a falanszter mellett szoktak felhozni, ez kispolgári, boltos-szintű takarékoskodás. A legnagyobb gazdaságosság, az egyetlen ésszerűség, az, hogy mindenki számára kellemes legyen az élet, mert az életével elégedett ember végtelenül többet termel, mint az, aki csak átkozza közvetlen környezetét.

[Kropotkin jegyzete: Úgy tűnik, hogy a Jeune Icarie — Ifjú Ikária — kommunistái megértették a szabad választás fontosságát a munkán kívüli mindennapi érintkezésekben. A vallásos kommunisták eszménye mindig is a közös étkezés volt; az első korszak keresztényei a közös étkezés révén fejezték ki a kereszténységhez való tartozásukat. Az úrvacsora ennek még ma is az utolsó maradványa. Az ifjú ikáriusok szakítottak ezzel a vallási hagyománnyal. Egy közös étkezésben ebédelnek, de kis, elkülönített asztaloknál, ahová az adott pillanat vonzalmai szerint ülnek le. Az amanoi kommunistáknak mindenkinnek saját háza van, és otthon étkeznek, miközben ellátmányukat tetszés szerint a Kommün üzleteiből veszik.]

Más szocialisták elutasítják a falansztert. Amikor azonban megkérdezik tőlük, miként lehetne megszervezni a házimunkát, azt felelik: mindenki elvégzi majd „a maga dolgát”. „Az én feleségem rendben ellátja a háztartást: a polgárasszonyok is megteszik majd ugyanezt.” És ha egy burzsoá szocialista beszél, akkor kedves mosollyal odaszól a feleségének: „Ugye, édesem, te is meg tudnál lenni cseléd nélkül egy szocialista társadalomban? Te is úgy csinálnád, ugye, mint derék barátunk, Paul felesége, vagy mint Jeané, az asztalosé, akit ismersz?”

Erre az asszony keserű mosollyal azt feleli: „Hát persze, drágám”, miközben hálát ad magában, hogy ilyesmi belátható időn belül sosem fog bekövetkezni.

Cselédként vagy feleségként: mindig és mindenkor a nőre számít a férfi, hogy megszabaduljon a háztartási munkáktól.

Ám a nő is követeli – végre – a maga részét az emberiség felszabadításából. Nem akar többé a ház igásállata lenni. Elég az, hogy életének oly sok évét kénytelen gyermekeinek felnevelésére fordítani. Nem akar többé a háztartás szakácsnője, stoppolója, sepregetője lenni! És az amerikai nők, élen járva a követelésben, általános panaszt váltottak ki az Egyesült Államokban a házimunkára hajlandó nők hiánya miatt. Az asszony inkább a művészetet, a politikát, az irodalmat vagy a játéktermet választja; a munkásnő is így tesz, és többé nem találni cselédeket. Ritkák az Egyesült Államokban azok a lányok és asszonyok, akik hajlandók elfogadni a kötényt rabszolgaságát [l’esclavage du tablier].

A megoldás pedig magából az életből fakad, és nyilvánvalóan nagyon egyszerű. A házimunka háromnegyedét a gépi berendezés veszi át.

Cipőt pucolni mindenki tud, és azt is tudja, mennyire nevetséges ez a munka. Húsz- vagy harmincszor végigdörzsölni egy cipőt kefével – lehet-e ennél ostobább tevékenység? A lakosság egytizedének kell Európában eladnia magát egy priccért és elégtelen élelemért, hogy ezt az elbutító szolgáltatást végezze; a nőnek önmagát kell rabszolgának tekintenie ahhoz, hogy egy efféle művelet minden reggel továbbra is sok tízmillió kéz által ismétlődjék.

Pedig a borbélyoknak már régóta vannak gépeik a sima és a göndör haj kefélésére; nem lett volna magától értetődő ugyanezt az elvet alkalmazni a test másik végén is? – Meg is tették. – Ma a cipőtisztító gép általánosan elterjedt a nagy amerikai és európai szállodákban. A szállodákon kívül is terjed. Anglia nagy iskoláiban, amelyek külön részlegekre tagolódnak, s amelyekben egyenként 50-től 200 tanulóig terjed a bentlakók száma, egyszerűbbnek találták egyetlen létesítményt fenntartani, amely minden reggel géppel keféli ki az ezer pár cipőt; így nem kell száz, kifejezetten erre az ostoba műveletre beosztott cselédet eltartani. Az intézmény este összegyűjti a cipőket, és reggel géppel kifényesítve visszajuttatja őket a lakóhelyükre.

Mosogatás! Hol találni olyan háziasszonyt, aki ne utálná ezt a munkát? Hosszadalmas és egyben piszkos feladat, amelyet még ma is többnyire kézzel végeznek, kizárólag azért, mert a házi rabszolga munkája nem számít.

Amerikában jobb megoldást találtak. Már most is van számos város, ahol a meleg vizet ugyanúgy házhoz vezetik, mint nálunk a hideg vizet. Ilyen körülmények között a probléma rendkívül egyszerűvé

vált, és egy asszony, Mrs. Cochrane¹, meg is oldotta. Gépe húsz tucat tányért vagy tálat kevesebb mint három perc alatt elmos, letöröl és megszárit. Egy illinois-i gyár állítja elő ezeket a gépeket, amelyeket a közepes jövedelmű háztartások számára is megfizethető áron árusítanak. Ami pedig a kisebb háztartásokat illeti, azok majd az edényüket is elküldik az üzembe, éppúgy, mint a cipőiket. Sőt az is valószínű, hogy a két funkciót – a cipőpucolást és a mosogatást – ugyanaz a vállalkozás végzi majd.

A kések tisztítása; a bőr felsértése és a kezek kicsavarása a mosott ruhák kinyomásakor; a padlók söprése vagy a szőnyegek kefézése úgy, hogy közben porfelhők szállnak fel, amelyeket aztán nagy nehézségek árán kell eltávolítani azokról a helyekről, ahová lerakódnak – mindez még ma is azért történik, mert a nő továbbra is rabszolga. Ám mindez kezd eltűnni, hiszen ezeket a feladatokat a gép összehasonlíthatatlanul jobban végzi; és a legkülönbébb gépek akkor fognak bevonulni a háztartásba, amikor az otthoni energiaelosztás lehetővé teszi, hogy mindegyiket működtessék, a legcsekélyebb izomerő-ráfordítás nélkül.

A gépek nagyon kevesbe kerülnek, és ha ma mégis igen drágán fizetünk értük, az azért van, mert nem általános a használatuk, és mindenekelőtt azért, mert egy elképesztően magas, 75%-os sarcot szednek le mindjárt az elején azok az urak, akik spekuláltak a földdel, a nyersanyaggal, a gyártással, az értékesítéssel, az iparengedéllyel, az adóval és így tovább, s akik mind ragaszkodnak ahhoz, hogy konflison járjanak.

De az otthoni kis gép nem az utolsó szó a házimunka felszabadításában. A háztartás kilép jelenlegi elszigeteltségéből; más háztartásokkal társul, hogy közösen végezze el azt, amit ma még külön-külön csinálnak.

Valójában a jövő nem az, hogy minden egyes háztartásnak legyen egy gépe a szőnyegkiporolásra, egy másik a mosogatásra, egy harmadik a mosásra, és így tovább. A jövő a közös fűtőberendezés, amely egy egész városrész minden szobájába eljuttatja a meleget, és fölöslegessé teszi a tüzek gyújtását. Ez már ma is megvalósul néhány amerikai városban. Egy nagy központi kazán forró vizet küld minden házba, minden szobába. A víz csövekben kering, és a hőmérséklet szabályozásához elég egy csapot elfordítani. És ha ezen felül ragaszkodunk ahhoz, hogy valamelyik szobában lobogó tűz is égjen, akkor meg lehet gyújtani a központi tartályból érkező, külön erre szolgáló fűtőgázt. A kémények tisztításának és a tüzek fenntartásának ez az egész hatalmas szolgálata – amelyről a nő pontosan tudja, mennyi időt emészt fel – éppen eltűnőben van.

A gyertya, az olajlámpa, sőt még a gáz is leáldozóban van. Vannak egész városok, ahol elég megnyomni egy gombot, és a fény előtör; és végső soron csupán gazdaságosság és tudás kérdése, hogy megengedjük magunknak a villanylámpa luxusát.

Végül már most is szó van róla – ismét csak Amerikában –, hogy társaságokat hozzanak létre a házimunka csaknem teljes megszüntetésére: elegendő volna minden háztömb számára háztartási szolgáltatásokat szervezni. Egy kocsí járná végig a lakásokat, összegyűjtené a kifényesítendő cipők kosarait, a tisztítandó edényeket, a mosandó fehérneműt, az apró javítanivalókat (amennyiben az megéri), a kiporolandó szőnyegeket, és másnap reggel visszahozná a rábízott munkát, elvégezve, mégpedig jól elvégezve. – Néhány órával később pedig a forró kávé és a kellően megfőtt tojás megjelenne az emberek asztalán.

Valójában dél és két óra között bizonyosan több mint húszmillió amerikai és ugyanannyi angol eszik marha- vagy birkasültet, főtt sertéshúst, főtt burgonyát és szezonális zöldségeket. Ez pedig, konzervatív becsléssel is, nyolcmillió tűzhelyet jelent, amelyek két-három órán át égnek e húsok megsütéséhez és a zöldségek megfőzéséhez; nyolcmillió nőt, akik idejüket egy olyan étel elkészítésére fordítják, amely talán legeslegfeljebb tíz különféle fogásból áll.

„Ötven tűzhely – írta nemrég egy amerikai nő –, ott, ahol egy is elég volna!” Egyenek az asztaluknál, családi körben, gyermekeikkel, ha úgy tetszik; de könyörgöm, miért pazarol ötven nő délelőttiüket néhány csésze kávé elkészítésére és egy ilyen egyszerű ebéd előkészítésére! Miért kell ötven tűzhely, amikor két ember és egyetlen tűzhely is elegendő volna az összes hús és zöldség elkészítéséhez? Válassza ki maga a marha- vagy birkasültet, ha ínyenc. Fűszerezze a zöldségeket ízlése szerint, ha egyik vagy másik mártást

¹ Cochrane, Josephine (született Garis) (1839–1913) amerikai feltalálónő. 1886-ban feltalálta az egyik első mosogatógépet.

kedveli! Azonban legyen a konyha csak egy, de az olyan tágas és olyan jól felszerelt, amelyet álmában is alig tudna elképzelni!

Miért nem számított soha semmit a nő munkája, miért kell minden családban az anyának – gyakran három-négy cseléddel együtt – minden idejét a konyhai teendőknek szentelnie? Azért, mert még azok sem álmodták bele a nőt az emberiség felszabadításáról szőtt álmukba, akik maguk is az emberi nem felszabadítását akarják, és férfias méltóságukhoz méltatlannak tartották, hogy „ezekkel a konyhai ügyekkel” foglalkozzanak, amelyeket a nagy bántalmazott [souffre-doleur] – a nő – vállára raktak.

A nő felszabadítása nem azt jelenti, hogy megnyitjuk előtte az egyetem, az ügyvédi pálya vagy a parlament kapuit. Mert az így „felszabadult” nő a házimunkát mindig csak egy másik nőre hárítja. A nő felszabadítása azt jelenti, hogy megszabadítjuk őt a konyha és a mosókonyha elbutító munkájától; hogy úgy szervezzük meg az életet, hogy – ha akarja – táplálhassa és nevelhesse gyermekeit, miközben elegendő szabadideje marad arra, hogy részt vegyen a társadalmi életben.

Ez meg fog történni, sőt, mint már mondtuk, el is kezdődött. Véssük jól észbe: egy forradalom, amely a Szabadság, az Egyenlőség és a Szolidaritás legszebb szavaiban gyönyörködik, miközben fenntartja a küszöbön belüli rabszolgaságot, nem forradalom. Az emberiség azon fele, amely a konyha küszöbén belüli rabszolgaságot nyögi, még mindig kénytelen volna fellázadni a másik fele ellen.

11. fejezet: A szabad társulás

I

Örökletes előítéleteinknek köszönhetően, valamint a teljesen hazug oktatásból és nevelésből kifolyólag el sem tudjuk képzelni, hogy működhetne bármi is kormány, törvényhozó és igazságszolgáltató testületek nélkül, továbbá hajlamossá válunk elhinni, hogy az emberek vadállatok módjára tépnék szét egymást már aznap, amikor a rendőrbiztos levonná róluk árgus tekintetét; hogy káosz következne be, ha a tekintély összeomlására valamilyen kataklizma miatt sor kerülne. Közben pedig érdektelenül megyünk el ezer és ezer olyan emberi csoportosulás mellett, amelyek teljesen szabadon, a törvény bármiféle beavatkozása nélkül szerveződnek meg, és amelyek képesek olyan dolgokat véghez vinni, amelyek végtelenül felülmúlják mindazt, ami kormányzati gyámság alatt jön létre.

Csak üssünk fel egy napilapot. Oldalai teljes egészében a kormányok cselekedeteinek, a politikai fondorlatainak vannak szentelve. Ha egy kínai ezt olvassa, azt hihetné, hogy Európában semmi sem történik valamilyen úr parancsa nélkül. Keressünk benne bármit is azokról az intézményekről, amelyek miniszteri előírások nélkül születnek, növekednek és fejlődnek. Semmit, vagy csaknem semmit sem találunk. Ha egyáltalán van „vegyes hírek” [« Faits divers »] rovat, az is csak azért, mert a rendőrséghez kapcsolódik. Családi drámáról, vagy lázadózásról csak akkor esik szó, ha a rendőrök már megjelentek.

Háromszázötvenmillió európai szeret vagy gyűlöl, dolgozik vagy él járadékból, bánatos vagy boldog. De életük, cselekedeteik (az irodalmat, a színházat és a sportot leszámítva) teljesen ismeretlenek maradnak az újságok számára, ha a kormányok valamilyen módon közbe nem avatkoztak.

Ugyanez a helyzet a történelemmel is. Ismerjük egy király vagy egy parlament életének legapróbb részleteit; megőrizték számunkra az összes beszédet, jókat és rosszakat egyaránt, amelyeket azon üres fecsegések [parlottes] során mondtak el, „amelyek soha egyetlen képviselő szavazatára sem voltak még hatással”, ahogy egy öreg parlamenters mondta. A királyok látogatásai, a politikus jó vagy rossz hangulata, szóviccei és intrikái mind gondosan el vannak téve az utókor számára. Ezzel szemben óriási nehézségekbe ütközünk, amikor egy középkori város életét próbáljuk rekonstruálni, amikor meg akarjuk érteni azt a hatalmas cserekereskedelmi mechanizmust, amely a Hanza-városok között zajlott, vagy amikor tudni szeretnénk, miként építette fel Rouen városa a katedrálisát. Ha egy tudós egész életét ennek tanulmányozására szentelte is, művei ismeretlenek maradnak, miközben a „parlament történetek” [„histoire parlementaire”; egy sajátos műfaj neve is franciául], vagyis a hamis történetek, mivel a társadalmak életének csak egyetlen oldaláról beszélnek, szaporodnak, terjednek, és az iskolákban tanítják őket.

Közben észre sem vesszük azt az óriási munkát, amelyet az emberek spontán csoportosulása nap mint nap elvégez, és amely századunk legfőbb alkotását jelenti.

Ezért azt tűzzük ki célul, hogy ezek közül a legszembevetőbb megnyilvánulások közül néhányat számba vegyünk, és megmutassuk: az emberek, amint érdekeik nem abszolút ellentétesek, kiválóan meg tudnak egyezni a közös cselekvésben még igen bonyolult kérdésekben is.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a mai társadalomban, amely az egyéni tulajdonon, vagyis a kifosztáson és a szűklátókörű, következképpen ostoba individualizmuson alapul, az efféle jelenségek szükségképpen korlátozottak; a társulás nem mindig tökéletesen szabad, és gyakran jelentéktelen, ha nem éppen visszataszító célokat szolgál.

De ami számunkra fontos, az nem az, hogy vakon utánozandó példákat találjunk, amelyeket a mai társadalom egyébként sem tudna szolgáltatni. Azt kell megmutatnunk, hogy az autoriter individua-

lizmus ellenére, amely megfojt bennünket, életünk egészében mindig van egy igen tág terület, ahol kizárólag szabad társulás alapján cselekszünk; és hogy a kormányzat nélkülözése sokkal könnyebb, mint ahogyan azt általában gondolják.

Téziseink alátámasztásakor már hivatkoztunk a vasútra, és most ismét visszatérünk rá.

Ismeretes, hogy Európa 280 000 kilométernyi vasúthálózattal rendelkezik, és ezen a hálózaton ma már lehet közlekedni északról délre, nyugatról keletre, Madridtól Pétervárig és Calais-tól Konstantinápolyig, megállás nélkül, sőt még a vasúti kocsi cseréje nélkül is (ha expresszvonattal utazik az ember). Sőt, még ennél is többről van szó: egy csomagot, amelyet egy pályaudvaron feladnak, a címzettje bárhol megkap, akár Törökországban, akár Közép-Ázsiában van, anélkül, hogy a feladónak bármi más dolga volna, mint egy darab papírra felírni a csomagja rendeltetési helyet.

Ezt az eredményt kétféleképpen lehetett volna elérni. Vagy egy Napóleon, egy Bismarck, vagy bármely más hatalmasság meghódítja Európát, és Párizsból, Berlinből vagy Rómából felrajzolja a térképre a vasútvonalak irányát, valamint szabályozza a vonatok közlekedését. A koronás idióta, I. Miklós valóban erről álmodozott. Amikor elé terjesztették a Moszkva és Pétervár közötti vasút terveit, elővette a vonalzóját, és egyenes vonalat húzott Oroszország térképén a két főváros között, mondván: „Ez lesz az útvonal!” És a vasút valóban egyenes vonalban épült meg, mély szakadékokat feltöltve, szédítő hidakat emelve, amelyeket néhány év múlva fel kellett adni, és kilométerenként átlagosan két-három millióba kerülve.

Ez volt az egyik módszer. De máshol másképp jártak el. A vasutakat szakaszonként építették meg; a szakaszokat összekapcsolták; majd az a száz különböző társaság, amelyhez ezek a szakaszok tartoztak, igyekezett megegyezni abban, hogy a vonatok érkezése és indulása összhangban legyen, és hogy a különböző vasúthálózatokról származó vagonok akadálytalanul közlekedhessenek a síneken anélkül, hogy az egyik hálózatról a másikra át kellene rakodni az árut.

Mindez szabad társulás keretei között zajlott le: levelek váltásával és javaslatok tételével, kongresszusok révén, ahol a küldöttek egy-egy konkrét kérdést vitattak meg, nem törvényhozás céljából; és a kongresszusok után a küldöttek nem törvénnyel tértek vissza társaságaikhoz, hanem egy szerződés-tervezettel, amelyet el lehetett fogadni vagy vissza lehetett utasítani.

Kétségtelen, voltak súrlódások. Kétségtelen, akadtak makacs emberek, akiket nem lehetett meggyőzni. De a közös érdek végül mindenkit összhangba hozott anélkül, hogy a vonakodók ellen hadseregeket kellett volna mozgósítani.

Ez az egymással összekapcsolt, hatalmas vasúthálózat és az a rendkívüli forgalom, amelyet lehetővé tesz, kétségkívül századunk legszembetűnőbb jelenségei közé tartozik, és mindez a szabad társulás eredménye. Ha valaki ezt ötven évvel ezelőtt előre látta és elmondta volna, nagyapáink bolondnak vagy ostobának tartották volna. Felkiáltottak volna: „soha nem fogtok ti száz részvénytársaságot észérvekkel meggyőzni! Amit mondotok, utópia, tündérmese. Egy központi kormány, egy erős kezű vezetővel, talán képes volna ezt rákényszeríteni mindenkire.”

Nos, ebben a szervezetben az a legérdekesebb, hogy nincs európai központi vasúti kormányzat. Semiféle. Nincs vasúti miniszter, nincs diktátor, még csak egy kontinentális parlament sincs, sőt még irányító bizottság sincs. Minden szerződések útján történik.

Ezek után megkérdezzük az etatistát, aki azt állítja, hogy „központi kormányzat nélkül soha nem lehet meglenni, legalábbis a forgalom szabályozásához szükséges!”, megkérdezzük tőle:

„De hát hogyan tudnak az európai vasutak meglenni nélküle? Hogyan képesek utasok millióit és áruk halmait végigszállítani egy egész kontinensen? Ha a vasúttársaságok tulajdonosai képesek voltak megegyezni, miért ne tudnának ugyanígy megegyezni a munkások, amikor birtokba veszik a vasútvonalakat? És ha a Pétervár–Varsó és a Párizs–Belfort társaság képes együttműködni anélkül, hogy közös vezetőt tartana fenn, akkor társadalmainkban, amelyek mindegyike szabad munkások csoportjaiból áll, miért volna szükség kormányra?”

II

Amikor példákkal próbáljuk bizonyítani, hogy már ma is, a jelenlegi társadalmi rendet átható igazságtalanság ellenére, az emberek képesek egymással megegyezni a hatalom beavatkozása nélkül, feltéve hogy érdekeik nem állnak egymással homlokegyenest szemben, nem ringatjuk magunkat abba az illúzióba, hogy ne ismernénk azokat az ellenvetéseket, amelyeket majd felhoznak ellenünk.

Ezeknek a példának megvan a maguk fogyatékosága, hiszen lehetetlen egyetlen olyan szervezetet is felmutatni, amely mentes volna a gyengék erősek általi, a szegények gazdagok általi kizsákmányolásától. Éppen ezért az etatisták biztosan nem mulasztják el, hogy a rájuk jellemző logikával ezt mondják: „Látják, éppen ezért szükséges az állam beavatkozása, hogy véget vessen ennek a kizsákmányolásnak!”

Csak hogy, megelégedve a történelem tanulságairól, nem fogják elmondani, milyen mértékben járult hozzá maga az állam e helyzet súlyosbodásához, amikor megteremtette a proletariátust, és kiszolgáltatotta a kizsákmányolóknak. És arról is megelégednek majd, hogy vajon lehetséges-e megszüntetni a kizsákmányolást mindaddig, amíg annak elsődleges okai, az egyéni tőke és a nyomor, amelyet kétharmadrészt mesterségesen maga az állam hozott létre, továbbra is fennállnak.

A vasúti társaságok közötti teljes egyetértés kapcsán előre látható, hogy azt mondják majd nekünk: „Hát nem látják, hogyan zsigerelik ki és bánnak durván a vasúttársaságok az alkalmazottaikkal és az utasokkal? Az államnak muszáj közbelépnie, hogy megvédje a közt [le public]!”

De nem mondtuk-e, és nem ismételtük-e el számtalanszor, hogy amíg kapitalisták léteznek, ezek a hatalommal való visszaélések is fennmaradnak? Éppen az állam, ez az állítólagos jótévő, adta a társaságok kezébe azt az iszonyú hatalmat, amellyel ma rendelkeznek. Nem ő hozta-e létre a koncessziókat, a garanciákat? Nem küldte-e katonáit a sztrájkoló vasutasok ellen? És kezdetben, ahogy ez Oroszországban még ma is látható, nem terjesztette-e ki a kiváltságot odáig, hogy megtiltotta a sajtónak a vasúti balesetek említését, nehogy csökkenjen azoknak a részvényeknek az értéke, amelyekért maga vállalt garanciát? Nem ő volt-e az, aki elősegítette azt a monopóliumot, amely Vanderbiltéket éppúgy, mint Poljakovot¹, a P. L. M.² és a Gotthard³ igazgatóit „a korszak királyává” [les Rois de l'époque] avatta?

Ha tehát példaként hozzuk fel a vasúttársaságok között hallgatólagosan kialakult együttműködést, nem azért tesszük, mert azt gazdasági eszménynek, sőt akár technikai szervezési ideálnak tekintenénk. Azért tesszük, hogy megmutassuk: ha kapitalisták, akiknek egyetlen céljuk jövedelmük növelése mindenki más rovására, képesek voltak a vasutakat úgy működtetni, hogy ehhez nem hoztak létre nemzetközi hivatalt, akkor a munkások társulásai is képesek lesznek erre, mégpedig jobban, anélkül hogy európai vasúti minisztériumot csinálnának.

Egy másik ellenvetés is felmerül, amely első pillantásra komolyabbnak tűnik. Azt mondhatnák nekünk, hogy az a társulás, amelyről beszélünk, nem egészen szabad: a nagy társaságok diktálnak a kicsiknek. Felhozhatnák például, hogy egy-egy gazdag társaság arra kényszeríti a Berlinből Bázélbe utazókat, hogy Kölnön és Frankfurton át menjenek Lipcse helyett; egy másik az árukat száz–kétszáz kilométeres kerülőutakra kényszeríti (hosszú útvonalakon), hogy befolyásos részvényesek érdekeit szolgálja; egy harmadik pedig tönkreteszi a mellékvonalakat. Az Egyesült Államokban az utasokat és az árukat olykor egészen képtelen útvonalakra terelik, csak hogy a dollárok egy Vanderbilt zsebébe vándoroljanak.

Válaszunk ugyanaz marad. Amíg a tőke létezik, a nagy tőke mindig képes lesz elnyomni a kicsit. De az elnyomás nem pusztán a tőkéből fakad. Elsősorban az állam támogatásának, az állam által javukra létrehozott monopóliumnak köszönhető, hogy egyes nagy társaságok elnyomják a kisebbeket.

¹ Poljakov, Szamuil Szolomonovics (1837–1888) zsidó származású orosz üzletember, befolyásos „vasútibáró”.

² Az 1857-ben alapított Chemins de fer de Paris à Lyon et à la Méditerranée (magyar nyelven: Párizs-Lyon és a Földközi-tenger közötti vasúttársaság), más néven a Párizs-Lyon-Méditerranée vagy egyszerűen csak PLM, 1938-ig Franciaország egyik fő vasúttársasága volt.

³ Gotthard Vasúttársaság (Gotthardbahn-Gesellschaft) fontos svájci vasútvonalat birtokló társaság 1871 és 1909 között. A kor leghosszabb vasúti alagútját, a Gotthárd-alagutat ezen az útvonalon ásták meg. Jelenleg (2026) szintén ezen az útvonalon fekszik a leghosszabb vasúti alagút.

Marx világosan megmutatta, miként tett meg az angol törvényhozás mindent azért, hogy tönkretegye a kisipart, nyomorba döntse a parasztot, és mezítlábasok tömegeit szolgáltatssa ki a nagyiparosoknak, akiket bármilyen bérért munkára lehetett kényszeríteni. Pontosan ugyanez érvényes a vasutakra vonatkozó jogszabályokra is. Stratégiai vonalak, támogatott vonalak, a nemzetközi postamonopóliummal felruházott vonalak: mindent a pénzügyi nagykutya érdekében mozgósítanak. Amikor Rothschild, valamennyi európai állam hitelezője, tőkét fektet be egy adott vasútba, hűséges alattvalói, a miniszterek gondoskodnak róla, hogy még többet nyerjen.

Az Egyesült Államokban, ebben a demokráciában, amelyet az autoriter gondolkodók olykor eszményként állítanak elének, a legarcátlanabb csalások fonódtak össze mindazzal, ami a vasutakkal kapcsolatos. Ha egy társaság rendkívül alacsony tarifákkal tönkreteszti versenytársait, azt azért teheti, mert máshol kárpótolja magát, mégpedig azokon a földeken, amelyeket az állam kenőpénzek fejében juttatott neki. Az amerikai búzakereskedelemtől nemrég közzétett dokumentumok világosan megmutatták az állam szerepét a gyengék erősek általi kizsákmányolásában.

III

Hányszor olvastunk már az államszocialisták írásaiban efféle felkiáltásokat: „És ugyan ki fogja a jövő társadalmában szabályozni a forgalmat a csatornákon? Ha valamelyik anarchista »elvtársatoknak« eszébe jutna keresztbe állítani a csónakját egy csatornán, és eltorlaszolni az utat hajók ezrei előtt, ugyan ki térítené észhez?”

Ismerjük el, a feltevés kissé fantáziadús. De hozzá lehetne tenni: „És ha például valamelyik község vagy csoport a saját csónakjait akarná előre juttatni a többiek rovására, eltorlaszolná a csatornát, mondjuk követet szállítva, miközben egy másik községnek szánt gabona vesztelne. Ki szabályozná akkor a hajók közlekedését, ha nem a kormány?”

Nos, a való élet itt is, mint annyi más területen, megmutatta, hogy kormányzat nélkül is nagyon jól meg lehet lenni. A szabad társulás, a szabad szerveződés kiváltja ezt a drága és káros gépezetet, és még jobban is működik.

Tudjuk, mit jelentenek Hollandiának a csatornák: az útjait. Azt is tudjuk, milyen forgalom zajlik ezeken a csatornákon. Amit nálunk kövezett vagy vasúti úton szállítanak, azt Hollandiában a csatornákon viszik. Itt akadunk rá tehát arra a terepre, ahol egymásnak eshetnének az emberek, hogy hajóik előbb jussanak tovább. Itt kellene a kormánynak közbelépnie, hogy rendet tegyen a forgalomban.

Nos, nem így történt. A gyakorlatiasabb hollandok már régen más megoldást találtak: afféle céheket, hajós-szindikátusokat hoztak létre. Ezek szabad társulások voltak, amelyek magából a hajózás szükségleteiből nőttek ki. A hajók áthaladása meghatározott bejegyzési sorrend szerint történt; mindenki sorban következett. Senki sem előzhette meg a többieket anélkül, hogy ki ne zárták volna a szindikátusból. Senki sem vesztelhetett bizonyos számú napnál tovább a rakodó kikötőkben; és ha ez idő alatt nem talált szállítandó árut, hát pechje volt: üresen indult tovább, de átadta a helyet az újonnan érkezőknek. Így elkerülték a torlódást, még akkor is, amikor a vállalkozók közötti verseny – az egyéni tulajdon következményeként – érintetlen maradt. Ha ezt megszüntetnék, a társulás még barátságosabb, még igazságosabb volna mindenki számára.

Magától értetődik, hogy minden hajó tulajdonosa szabadon dönthetett arról, csatlakozik-e a szindikátushoz vagy sem. Ez az ő dolga volt, de a többség inkább belépett. A szindikátusok egyébként olyan nagy előnyöket kínáltak, hogy elterjedtek a Rajnán, a Weseren, az Oderán, egészen Berlinig. A hajósok nem várták meg, hogy a „nagy” Bismarck annektálja Hollandiát Németországhoz, és kinevezzen egy „Ober-Haupt-General-Staats-Canal-Navigations-Rath”-ot [kb. „Legfelsőbb Általános Állami Csatornahajózási Főtanács”-ot], a cím hosszával arányos számú zsinórral és rangjelzéssel. Inkább nemzetközileg egyeztek meg egymással. Sőt, számos vitorlás is, amelyek a német kikötők és Skandinávia, valamint Oroszország kikötői között közlekedtek, csatlakozott ezekhez a szindikátusokhoz, hogy szabályozzák a

balti forgalmat, és bizonyos összhangot teremtsenek a hajók ide-oda mozgásában. Ezek a szabadon létrejött, önkéntes tagokat toborzó társulások semmiféle kapcsolatban nem álltak a kormányokkal.

Lehetséges, sőt nagyon is valószínű, hogy a nagy tőke itt is elnyomja a kicsit. Az is lehetséges, hogy a szindikátus hajlik a monopóliummá válás felé – különösen az állam „értékes” pártfogásával, amely aligha mulasztja el, hogy be ne avatkozzék. Csakhogy ne felejtjük el: ezek a szindikátusok olyan társulást képviselnek, amelynek tagjait kizárólag személyes érdekeik kötik össze. Ha azonban minden hajótulajdonos a termelés, a fogyasztás és a csere szocializálása révén kénytelen volna egyidejűleg még száz más, szükségletei kielégítéséhez elengedhetetlen társulás tagja is lenni, a helyzet egészen másképp festene. A vízen erős hajós-csoport a szárazföldön gyengének éreznék magát, visszafogná igényeit, és megegyezésre törekedne a vasutakkal, a gyárakkal és minden más csoportosulással.

Akárhogy is, a jövőtől most eltekintve: itt van egy újabb spontánul létrejött társulás, amely képes volt meglenni kormány nélkül. Térjünk át más példákra.

Ha már hajókról és csónakokról beszélünk, említsük meg századunk egyik legszebb szervezetét, olyat, amelyre joggal lehetünk büszkék: az angol Mentőcsónak-egyesületet (Lifeboat Association).

Ismeretes, hogy évente több mint ezer hajó fut zátonyra Anglia partjainál. A nyílt tengeren egy jó hajó ritkán fél a vihartól. A veszélyek a partok közelében leselkednek rá. A hullámozó tenger, amely szétzúzza a tatját; a széllekedések, amelyek letörlik árbocait és letépik vitorláit; az áramlatok, amelyek irányíthatatlanná teszik; a sziklák és homokpadok, amelyekre kifut.

Még akkor is, amikor hajdan a part menti lakosok tüzeket gyújtottak, hogy a hajókat a szirtek felé csalják és a szokásjog szerint megszerezzék a rakományt, mindent megtettek a legénység megmentéséért. Ha bajba jutott hajót pillantottak meg, csónakjaikat vízre bocsátották, és a hajótöröttek segítségére siettek, gyakran úgy, hogy maguk is a hullámokban lelték halálukat. Minden tengerparti falu őriz legendákat a hősiességről, amelyet nők és férfiak egyaránt tanúsítottak a veszedelmes helyzetbe került legénységek megmentéséért.

Az állam és a tudomány tett ugyan valamit a hajótörések számának csökkentéséért. A világítótornyok, jelzések, térképek, meteorológiai figyelmeztetések kétségtelenül sokat javítottak a helyzeten. De így is minden évben marad mintegy ezer hajó és több ezer emberi élet, amelyet meg kell menteni.

Ezért néhány jó szándékú ember munkához látott. Maguk is tapasztalt tengerészek voltak, és olyan mentőcsónakokat terveztek, amelyek képesek szembeszállni a viharral anélkül, hogy felborulnának vagy elsüllyednének. Kampányt indítottak, hogy megnyerjék a közvéleményt az ügynek, előteremtsék a szükséges pénzt, megépítsék a hajókat, és elhelyezzék őket a partok mentén ott, ahol mások hasznára válhatnak.

Ezek az emberek, mivel nem voltak jakobinusok, nem a kormányhoz fordultak. Megértették, hogy vállalkozásuk sikeréhez a tengerészek együttműködésére, lelkesedésére, helyismeretére és mindenekelőtt odaadására van szükség. Mert ahhoz, hogy olyan embereket találjanak, akik az első jelre, éjszaka is, belevetik magukat a hullámok káoszába, nem riadnak vissza sem a sötétségtől, sem a tajtékzó zátonyoktól, és öt, hat, tíz órán át küzdenek a tengerrel, míg eléri a bajba jutott hajót, olyanokat, akik készek életüket kockáztatni mások megmentéséért, olyan szolidaritásra és áldozatkésziségre van szükség, amelyet nem lehet rangjelzésekkel megvásárolni.

Ez tehát teljesen spontán mozgalom volt, amely a szabad társulásból és az egyéni kezdeményezésből született. Helyi csoportok százai jöttek létre a partok mentén. A kezdeményezőknek volt annyi eszük, hogy ne tegyék magukat vezérré: a halászfalvakban keresték a tapasztalatot és a jó tanácsot. Ha egy lord 25 000 frankot küldött egy parti falunak egy mentőcsónak építésére, az adományt elfogadták, de a csónak elhelyezését a helyi halászokra és tengerészekre bízták.

Az új csónakok terveit nem a Haditengerészeti Hivatalnál készítették. „Mivel fontos – olvashatjuk az Egyesület [Association] jelentésében –, hogy a mentők teljes bizalommal legyenek az iránt a csónak iránt, amelyre felszállnak, a Bizottság [Comité] elsősorban azt tekinti feladatának, hogy a hajók formáját és felszerelését maguknak a mentőknek a kívánságai szerint alakítsa ki.” Ezért hoz minden esztendő újabb tökéletesítést.

Mindezt önkéntesek révén, helyi bizottságokba vagy csoportokba szerveződve. Minden a kölcsönös segítség és a társulás alapján. Az istenverte kis anarchisták! Az adófizetőktől pedig nem kérnek semmit: a múlt évben 1 millió 76 ezer franknyi önkéntes hozzájárulás folyt be hozzájuk.

Ami az eredményeket illeti, nézzük:

Az Egyesület 1891-ben 293 mentőcsónakkal rendelkezett. Ugyanebben az évben 601 hajótöröttet és 33 hajót mentett meg; megalapítása óta összesen 32 671 emberi lény életét mentette meg.

1886-ban három mentőcsónak teljes legénységével együtt odaveszett a hullámokban. Ennek hatására több száz új önkéntes jelentkezett, helyi csoportok alakultak, és ez a mozgalom mintegy húsz új mentőcsónak megépítését eredményezte.

Mellékesen jegyezzük meg, hogy az Egyesület minden évben kiváló barométereket küld a halászoknak és tengerészeknek, a valódi értékükhöz képest háromszor olcsóbb áron. Terjeszti a meteorológiai ismereteket, és folyamatosan tájékoztatja az érintetteket a tudósok által előre jelzett hirtelen időjárás-változásokról.

Ismételjük meg: a több száz kisebb bizottság vagy helyi csoport nem-hierarchikusan szervezett és kizárólag önkéntes mentőkből, valamint az ügy iránt érdeklődő emberekből áll. A központi bizottság, amely inkább egy levelezési központként működik, semmilyen módon nem avatkozik be.

Igaz, amikor a kantonban oktatási vagy helyi adóügyekről kell szavazni, ezek a bizottságok mint ilyenek nem vesznek részt a tanácskozásokban – olyan szerénységgel, amelyet a városi tanácsok választott tagjai sajnos nem utánoznak. Másfelől azonban ezek a derék emberek nem tűrik el, hogy olyanok hozzanak törvényeket a mentésről, akik soha nem szálltak szembe a viharral. Az első vészjelzésre odasietnek, tanácskoznak, és előrenyomulnak. Nincsenek rangjelzések, annál több a jóakarát.

Vegyünk egy másik, hasonló jellegű társaságot: a Vöröskeresztet. A neve most mellékes; nézzük, micsoda valójában.

Képzeljük el, hogy valaki huszonöt évvel ezelőtt ezt mondta volna: „Az állam, bármilyen ügyes is abban, hogy egyetlen nap alatt húszezer embert lemészároltasson és ötvenezeret megsebesíttessen, képtelen arra, hogy saját áldozatain segítsen. Ezért – amíg háború létezik – szükséges, hogy a magánkezdeményezés közbelépjen, és a jó szándékú emberek nemzetközileg szerveződjenek e humanitárius feladatra.”

Micsoda gúnyáradat zúdult volna arra, aki ilyeneket mert volna mondani! Először utópistának bélyegezték volna, majd – ha egyáltalán válasza méltatták volna – azt felelték volna: „Épp ott fognak hiányozni az önkéntesek, ahol a legnagyobb szükség lenne rájuk. Az ilyen szervezet szabad kórházai mind biztonságos helyeken fognak összpontosulni, miközben a tábori gyengélkedők nélkülözni fognak mindent. A nemzeti rivalizálás miatt a szegény katonák ellátás nélkül fognak meghalni.” Annyi beszélő fej, annyi lehangoló okoskodás. Ki ne hallott volna ilyen hangvételi értekezést?

Nos, tudjuk, mi történt valójában. A Vöröskereszt társaságai szabadon szerveződtek meg, minden országban, helyek ezrein, és amikor az 1870–71-es háború kitört, az önkéntesek munkához láttak. Férfiak és nők ajánlották fel szolgálataikat. Kórházak és gyengélkedők ezrei jöttek létre; vonatokat indítottak, amelyek sebesültek számára felszerelést gyengélkedő-szobákba, élelmet, fehérneműt, gyógyszereket szállítottak. Az angol bizottságok egész szerelvényeket küldtek élelmiszerrel, ruházattal, szerszámokkal, vetőmaggal, igásállatokkal, sőt gőzekéssel és kezelőikkel együtt, hogy a háború által feldúlt megyék művelését segítsék. Elég fellapozni Gustave Moynier *A Vöröskereszt* [La Croix Rouge] című művét, és az ember valóban megdöbben az elvégzett munka hatalmas mennyiségén.

A próféták közül pedig, akik mindig készek másoktól megtagadni a bátorságot, a józan ész és az értelmet, és akik egyedül hiszik magukat alkalmasnak arra, hogy pálcával vezessék a világot, egyetlen jóslata sem vált valóra.

A Vöröskereszt önkénteseinek odaadása minden dicséretet felülmúlt. Csak a legveszélyesebb hadállásokat keresték; és miközben az állam által fizetett orvosok vezérkarukkal együtt menekültek a poroszok közeledtekor, a Vöröskereszt önkéntesei a golyók között is folytatták munkájukat, eltűrték a bismarcki és napóleoni tisztek brutalitását, és ugyanazt az ellátást nyújtották minden nemzet sebesültjének. Hollandok és olaszok, svédek és belgák – sőt japánok és kínaiak is – kitűnően megértették egymást.

Kórházaikat és gyengélkedőiket az aktuális szükségletek szerint osztották el; leginkább pedig kórházaik higiénijában versengtek. És hány francia beszél még ma is mély hálával arról a gyengéd gondoskodásról, amelyet egy-egy holland vagy német önkéntes nő nyújtott neki a Vöröskereszt gyengélkedőin!

De mit számít ez az autoriternek? Az ő eszménye az ezred felcsere, az állam fizetett alkalmazottja. A pokolba tehát a Vöröskereszttel és higiénikus kórházaival, ha az ápolók nem állami hivatalnokok!

Íme tehát egy szervezet, amely csak tegnap született, és ma már százezres nagyságrendben számolja a tagjait; amely gyengélkedőkkel, kórházakkal, vonatokkal rendelkezik, új eljárásokat dolgoz ki a sebesülések kezelésében, és amely néhány jószívű ember spontán kezdeményezésének köszönheti létét.

Talán azt mondják majd nekünk, hogy az államoknak is volt szerepük ebben a szervezetben? — Igen, az államok valóban belenyúltak, hogy kisajátítsák maguknak [s'en emparer]. Az irányító bizottságok élén olyanok állnak, akiket a lakájok „vérmecénásoknak” [princes du sang] neveznek. Császárok és királynők bőkezű pártfogásban részesítik a nemzeti bizottságokat. De nem ennek a pártfogásnak köszönhető a szervezet sikere. Hanem az egyes nemzetek ezernyi helyi bizottságának, az egyének tevékenységének, mindazok odaadásának, akik a háború áldozatain igyekeznek segíteni. Ez az odaadás pedig még sokkal nagyobb lenne, ha az államok egyáltalán nem avatkoznának közbe!

Mindenesetre az angolok és a japánok, a svédek és a kínaiak nem egy nemzetközi vezetőbizottság parancsára siettek, hogy segítséget küldjenek az 1871-es sebesülteknek. Nem egy nemzetközi minisztérium utasítására emelkedtek kórházak a megszállt területeken, és nem annak parancsára vonultak ki a gyengélkedőkkel a csataterekre. Mindez az egyes országok önkénteseinek kezdeményezéséből történt. Amikor pedig a helyszínre értek, nem kaptak egymással hajba, ahogyan azt a jakobinusok jóslták: minden nemzetiségi különbség nélkül munkához láttak.

Sajnálhatjuk, hogy ekkora erőfeszítések ilyen rettenetes ügy szolgálatába álltak, és feltehetjük a kérdést, mint a gyermeki költő: „Miért sebesítik meg őket, ha utána meggyógyítják?” Amikor a Nagytőke erejének és a burzsoázia hatalmának lerombolásán dolgozunk, azon munkálkodunk, hogy véget vessünk a mézárásoknak, és sokkal inkább szeretnénk, ha a Vöröskereszt önkéntesei velünk együtt azon fáradoznának, hogy magát a háborút számoljuk fel.

De mégis meg kellett említenünk ezt a hatalmas szervezetet, mint a szabad társulás és a kölcsönös segítség által létrehozott termékeny eredmények újabb bizonyítékát.

Ha tovább akarnánk szaporítani az emberirtás művészetéből vett példákat, soha nem jutnánk a végére.

Elég, ha csupán megemlíjtük azt a megszámlálhatatlanul sok egyesületet, amelyeknek a német hadsereg erejét köszönheti, amely egyáltalán nem pusztán fegyelméből fakad, ahogyan azt általában hiszik. Ezek az egyesületek Németországban tömegesen léteznek, és céluk a katonai ismeretek terjesztése. A Német Harcos Szövetség (Kriegerbund) egyik legutóbbi kongresszusán 2452 egyesület küldöttei jelentek meg, összesen 151 712 taggal, valamennyien egymással föderációba tömörülve.

Lövészegyletek, katonai játékokat űző társaságok, stratégiai játékokkal foglalkozó körök, topográfiai tanulmányi egyesületek: ezek azok a műhelyek, ahol a német hadsereg technikai tudása formálódik, nem pedig az ezredeknél működő iskolákban. Ez a katonákból és civilekből, geológusokból és atlétákból, vadászokból és technikusokból álló, mindenféle társaságot felölelő hatalmas hálózat spontán módon jön létre, megszerveződik, szövetségeket alkot, vitázik, és kivonul a vidékre felderítésekre. Ezek az önkéntes és szabad társulások adják a német hadsereg valódi erejét.

Céljuk visszataszító: a birodalom fenntartása. De ami számunkra fontos, az az, hogy az állam — „rendkívül magasztos” feladata, a katonai szervezés ellenére — megértette: ennek fejlődése annál biztosabb, minél inkább a csoportok szabad társulására és az egyének szabad kezdeményezésére bízják.

Még a háború területén is a szabad társuláshoz fordulnak ma már, és állításunk bizonyítására elég megemlíteni a háromszázezer angol önkéntest, az Angol Nemzeti Tüzérségi Egyesületet [National Artillery Association], valamint az Anglia partvidékének védelmére szerveződő társaságot, amely — ha valóban létrejön — bizonyosan sokkal tevékenyebb lesz, mint a haditengerészeti minisztérium a felrobbanó páncélhajóival és az ólomként meghajló szuronyaival.

Az állam egyre jobban visszavonulni látszik, feladni szentségként kezelt funkcióit magánszemélyek javára. Mindenütt a szabad szervezkedés nyomul be az ő felségterületére. De mindazok a tények, amelyeket felsoroltunk, még csak sejtetik, mit tartogat számunkra a szabad társulás a jövőben, amikor már nem lesz állam.

12. fejezet: Ellenvetések

I

Vizsgáljuk meg most a kommunizmussal szembeni legfőbb ellenvetéseket. Ezeknek többsége egyértelműen egyszerű félreértésből fakad, azonban akad néhány ami fontos kérdéseket feszeget és ezért megérdemli a figyelmünket.

Nincs dolgunk az autoriter kommunizmussal szemben felhozott ellenvetések cáfolatával: arról mi magunk is levontuk már a következtetéseket. A civilizált nemzetek túlságosan sokat szenvedtek abban a küzdelemben, amely az egyén felszabadításához vezetett, ahhoz hogy megtagadják múltjukat és eltűnjenek egy olyan kormányzatot, amely az állampolgár életének legapróbb részleteibe is beavatkozna, még akkor is, ha e kormányzat egyetlen célja a közösség jóléte volna. Ha valaha létre is jönne egy autoriter-kommunista társadalom, nem tartana sokáig, és az általános elégedetlenség hatására hamarosan vagy felbomlana, vagy a szabadság elvei szerint lenne kénytelen újjászerveződni.

Egy anarchokommunista társadalommal fogunk tehát foglalkozni: olyan társadalommal, amely elismeri az egyén teljes és maradéktalan szabadságát, semmiféle tekintélyt nem ismer el, és semmiféle kényszert nem alkalmaz, hogy munkára bírja az embert. E vizsgálódásokban a kérdés gazdasági oldalára szorítkozva nézzük meg, vajon egy ilyen társadalomnak, ha olyan emberekből állna, amilyenek ma vannak — se nem jobbak, se nem rosszabbak, se nem szorgalmasabbak, se nem lustábbak — volna-e esélye arra, hogy sikeresen fejlődjön?

Az ellenvetés közismert. „Ha mindenki léte biztosítva van, és ha az embert nem kényszeríti a munkára a kereset megszerzésének szükségessége, akkor senki sem fog dolgozni. Mindenki a másokra hárítja majd azokat a munkákat, amelyeket nem muszáj elvégeznie.” Először is jegyezzük meg azt a hihetetlen könnyelműséget, amellyel ezt az ellenvetést előadják, anélkül hogy észrevennék: a kérdés valójában arra szűkül, hogy egyrészt valóban eléri-e a bér munka azokat az eredményeket, amelyeket tulajdonítanak neki, és másrészt hogy az önkéntes munka ma már nem termelékenyebb-e, mint a bérrel ösztönzött munka? Ez a kérdés alapos vizsgálatot igényelne. Ám míg az egzakt tudományokban végtelenül kevésbé fontos és kevésbé bonyolult tárgyokban sem mondanak ítéletet komoly kutatások, a tények gondos összegyűjtése és kapcsolataik elemzése nélkül, addig itt meglegszenek egy tetszőleges esettel — például egy amerikai kommunista társulás kudarcával — és megfellebbezhetetlenül döntenek. Úgy járnak el, mint az az ügyvéd, aki az ellenfél ügyvédjében nem egy ügy vagy egy vele ellentétes vélemény képviselőjét látja, hanem pusztán vitapartnert egy szónoki párbajban; és aki, ha elég szerencsés a megfelelő riposzt megtalálásához, különösebben nem is törődik azzal, hogy igaza van-e. Ezért nem halad előre a politikai gazdaságtan egészének alapját képező kérdés vizsgálata — annak tanulmányozása, hogy mely feltételek a legkedvezőbbek ahhoz, hogy a társadalom a lehető legnagyobb mennyiségű hasznos terméket állítsa elő a lehető legkisebb emberi erővesztéssel. Közhelyeket ismételgetnek, vagy hallgatnak.

Ez a könnyelműség annál feltűnőbb, mert még a kapitalista politikai gazdaságtanban is akad már néhány író, akiket a körülmények ereje arra készítetett, hogy kétségbe vonják tudományuk megalapítóinak azt az axiómáját, miszerint az éhségtől való fenyegetettség érzése volna az ember legjobb ösztönzője a termelő munkának. Kezdi észrevenni, hogy a termelésben jelen van egy bizonyos kollektív elem, amelyet mindeddig túlságosan elhanyagoltak, és amely talán fontosabb is lehet, mint a személyes nyereség kilátása. A bér munka silány minősége, az emberi erők ijesztő pazarlása a modern mezőgazdasági és ipari munkában, a ma mind nagyobb számban megjelenő élvezőhírszerek [jouisseurs] tömege, akik igyekeznek a terheket mások vállára hárítani, valamint a termelésből mindinkább hiányzó lendület — mindez már

a „klasszikus” iskola közgazdászait is nyugtalanítani kezdi. Néhányan közülük felteszik a kérdést, nem tévedtek-e, amikor egy képzeletbeli lényből indultak ki, egy torzan idealizált alakból, akit kizárólag a haszon vagy a kereset csábítása irányít? Ez az eretnokség az egyetemekre is beszivárog: óvatosan megjelenik az ortodox közgazdaságtan könyveiben. Mindez azonban nem akadályozza meg, hogy számos szocialista reformer továbbra is az egyéni javadalmasítás híve maradjon, és védelmezze a bér munka régi fellegvárát, akkor is, amikor egykori védelmezői már lépésről lépésre, tégláról téglára feladják azt az ostromló javára.

Így hát attól tartanak, hogy kényszer nélkül a tömegek nem akarnának dolgozni.

De nem hallottuk-e már életünk során ugyanezeket az aggodalmakat kétszer is megfogalmazódni: egyszer az Egyesült Államok rabszolgatartóitól a feketék felszabadítása előtt, másodszor az orosz földbirtokosoktól a jobbágyság felszabadítása előtt? „Ostor nélkül a néger nem dolgozik” — mondták a rabszolgatartók. — „A földesúr felügyelete nélkül a jobbágy parlagon hagyná a földeket” — mondták az orosz bojárok. Ugyanez volt az 1789-es francia nagyurak refrénje, a középkor refrénje, egy refrén, amely egyidős a világgal: minden alkalommal ezt halljuk, amikor az emberiségen belüli valamely igazságtalanság orvoslásáról volna szó.

És minden alkalommal a valóság cáfolja meg ezt a refrént a lehető legnyilvánvalóbban. Az 1792-ben felszabadított paraszt olyan tomboló energiával szántott, amelyet ősei nem ismertek; a felszabadított fekete többet dolgozik, mint atyái; és az orosz paraszt, miután felszabadulása mézesheteit a Nagypéntek megünnepelésével töltötte, a vásárnaphoz hasonló buzgósággal, annál nagyobb elszántsággal tért vissza a munkához, minél teljesebb volt felszabadítása. Ott, ahol a föld nem hiányzik számára, megszállott szenvedéllyel [acharnement] műveli azt — ez a megfelelő szó.

A rabszolgatartói refrénnek lehet némi értéke a rabszolgatulajdonosok fülében. Maguk a rabszolgák azonban pontosan tudják, mennyit ér: ismerik az indítékait.

Egyébként ki tanította nekünk, ha nem maguk a közgazdászok, hogy bár a bér munkás többé-kevésbé elvégzi a rábízott feladatot, valóban intenzív és termékeny munkát csak attól az embertől lehet elvárni, aki azt látja, hogy jóléte [bien-être] az erőfeszítéseivel arányosan növekszik? A tulajdon dicséretét zengő összes himnusz végső soron erre az egy axiómára vezethető vissza.

Mert — és ez figyelemre méltó — amikor a közgazdászok, a tulajdon jótéteményeit ünnepeelve, azt mutatják be, miként borítja el a gazdag termés a korábban műveletlen földet, mocsarat vagy köves talajt a paraszt-tulajdonos [paysan-proprétaire] verejtéke nyomán, ezzel egyáltalán nem bizonyítják a tulajdon melletti tételüket. Ha elfogadjuk, hogy a munka gyümölcseinek el nem rablására az egyetlen biztosíték a munkaeszköz birtoklása — ami igaz —, akkor csupán azt bizonyítják, hogy az ember valójában csak akkor termel, ha teljes szabadságban dolgozik, ha bizonyos választási lehetősége van tevékenységeiben, ha nincs fölötte felügyelő, aki akadályozza, és végül, ha azt látja, hogy munkája neki magának és másoknak is javára válik, akik hozzá hasonlóan dolgoznak, nem pedig valamely tétlen élőlétközlőnek. Ennyit lehet levonni az érvelésükből, és pontosan ezt állítjuk mi is.

A munkaeszköz birtoklásának formája pedig csak közvetve játszik szerepet érvelésükben, mégpedig annyiban, hogy biztosítsa a művelőt afelől: senki nem fosztja meg termékei és fejlesztései hasznától. Ám ha a közgazdászok valóban a tulajdon mellett akarnának érvelni minden más birtoklási formával szemben, akkor azt kellene bizonyítaniuk, hogy közösségi birtoklás esetén a föld soha nem hoz olyan gazdag termést, mint személyes birtoklás mellett. Csakhogy ez nem igaz. Épp az ellenkezőjét tapasztaljuk.

Vegyünk például egy községet Vaud kantonban, abban az időben, amikor a falu valamennyi férfija télen kivágni indul az erdőbe, amely mindannyiuk tulajdona. Nos, éppen ezekben a munkával egybekötött ünnepekben mutatkozik meg a legnagyobb munkakedv és az emberi erők legjelentősebb mozgósítása. Semmiféle bér munka, semmiféle egyéni tulajdonosi erőfeszítés nem állhatná ki az összehasonlítást.

Vagy vegyünk egy orosz falut, ahol az összes lakos közösen kaszál le egy rétet, amely a község tulajdona vagy általa bérelt terület. Itt érthetjük meg igazán, mire képes az ember, ha közös munkát végez egy közös cél érdekében. A kaszások versengenek, ki tudja a legszélesebb rendet vágni a kaszájával; a nők sietnek utánuk, nehogy lemaradjanak a kaszálóktól. Ez is a munka ünnepe, amelynek során száz

ember néhány óra alatt elvégez olyan munkát, amelyet külön-külön dolgozva napok alatt sem fejeztek volna be. Milyen szomorú kontraszt ehhez képest az elszigetelt tulajdonos munkája!

Végül ezernyi példát lehetne felhozni az amerikai úttörők, a svájci, német, orosz falvak, valamint Franciaország egyes vidékeinek gyakorlatából; az Oroszországban működő munkáscsoportokból (artelekből) — kőművesek, ácsok, hajósok, halászok —, amelyek közvetítők nélkül vállalnak el egy munkát, hogy közvetlenül osszák meg egymás között a terméket vagy akár a díjazást. Megemlíthetnénk a nomád törzsek közös vadászatait és megszámlálhatatlanul sok sikeresen végrehajtott kollektív vállalkozást is. Mindenütt vitathatatlanul megmutatkozna a közösségi munka [travail communal] fölénye a bér munkával vagy az elszigetelt tulajdonosi munkával szemben.

A jólét — vagyis a testi, művészi és erkölcsi szükségletek kielégítése, valamint e kielégítés biztonsága — mindig is a munka legerősebb ösztönzője volt. És míg a bér munkás zsoldos alig képes megtermelni a puszta létfenntartáshoz szükségeseket, addig a szabad munkás, aki azt látja, hogy kényelme és luxusa saját maga és mások számára is erőfeszítéseivel arányosan növekszik, végtelenül több energiát és értelmet mozgósít, és sokkal bőségesebb, elsőrendű termékeket hoz létre. Az egyik a nyomorhoz van láncolva, a másik remélheti a jövőben a szabadidőt és annak örömeit.

Ez az egész titok nyitja. Ezért az a társadalom, amely mindenki jólétére törekszik, és arra, hogy mindenki élvezhesse az életet annak minden manifesztációjában, olyan önkéntes munkát fog felszabadítani, amely végtelenül magasabb rendű és összehasonlíthatatlanul jelentősebb lesz annál a termelésnél, amelyet mindeddig a rabszolgaság, a jobbagység és a bér munka ösztönző erejével értek el.

II

Ma bárki, aki az élet fenntartásához szükséges munkát másokra háríthatja, igyekszik is ezt megtenni, és általánosan elfogadott, hogy ez mindig is így lesz.

Csak hogy az élethez nélkülözhetetlen munka lényegében kétkezi munka. Lehetünk bármennyire művészek vagy tudósok, egyikünk sem nélkülözheti a kétkezi munka termékeit: kenyeret, ruhát, utakat, hajókat, világítást, fűtést stb. Sőt: bármilyen magasan művésziek vagy bármilyen finoman metafizikaiak legyenek élvezeteink, nincs köztük egyetlenegy sem, amely ne a kétkezi munkán nyugalodna. És éppen ettől a munkától, az élet alapjától, igyekszik minde ember megszabadulni.

Ezt tökéletesen megértjük. Ma nem is lehetne másképp.

Mert ma kétkezi munkát végezni azt jelenti, hogy napi tíz-tizenkét órára bezárják az embert egy egészségtelen műhelybe, és tíz, harminc évig, egész életében ugyanahhoz az egyhangú munkához láncolják.

Azt jelenti, hogy nyomorúságos bérre van kárhoztatva, a holnap bizonytalanságára, munkanélküliségre, nagyon gyakran nyomorra, még gyakrabban pedig kórházi halálra, miután negyven éven át másokat táplált, ruházott, szórakoztatott és tanított, nem önmagát és nem a saját gyermekeit.

Azt jelenti, hogy egész életében magán viseli az alacsonyabbrendűség bélyegét mások szemében, és maga is tudatában van ennek az alárendeltségnek. Mert bármit is állítanak az elegáns urak, a kétkezi munkást mindig az értelmi munkás alattvalójának tekintik, és aki tíz órát robotolt a műhelyben, annak sem ideje, sem eszköze nincs arra, hogy a tudomány és a művészet magasabb élvezeteiben részesüljön, sőt még arra sem, hogy egyáltalán megtanulja értékelni azokat. Be kell érnie azzal, ami lehullik a kiváltságosak asztaláról.

Teljesen érthető tehát, hogy ilyen körülmények között a kétkezi munkát sorscsapásnak tekintik.

Érthető, hogy mindenkinek egyetlen álma van: kiszabadulni ebből az „alsóbbrendű” állapotból, vagy legalább a gyermekeit kiszabadítani belőle, „független” helyzetet teremteni magának. Vagyis mit is jelent ez valójában? Mások munkájából élni.

Amíg létezik egy kézi munkásokból álló osztály és egy úgynevezett „szellemi munkásokból” álló osztály, amíg vannak „fekete kezek” és „fehér kezek”, addig ez így is marad.

Milyen érdeke fűződhet ehhez az elbutító munkához annak a munkásnak, aki előre ismeri a sorsát, aki bölcsőtől sírig közepszerűségben, szegénységben és a holnap bizonytalanságában él majd? Ezért is megdöbbenő, amikor látjuk, hogy az emberek túlnyomó többsége minden reggel visszatér ehhez a sivár robotoláshoz. Meglep a kitartásuk, a munkához való ragaszkodásuk, az a megszokás, amely géppé teszi őket: vakon engedelmeskednek a kapott lendületnek, és remény nélkül viselik ezt a nyomorúságos életet, anélkül hogy akár halványan is felvillanna bennük a gondolat, hogy egy napon ők maguk, vagy legalább gyermekeik, részei lehetnek annak az emberiségnek, amely végre gazdag a szabad természet minden kincsével, a tudás és a tudományos-művészeti alkotás minden örömeivel, amelyek ma csak néhány kiváltságosnak jutnak.

Éppen azért akarjuk eltörölni a bér munkát, és ezért akarjuk a társadalmi forradalmat: hogy megszűnjön a szellemi munka és a kétféle munka közötti szakadék. Akkor a munka többé nem sorscsapás lesz, hanem azzá válik, aminek lennie kell: az ember minden képességének szabad kibontakoztatásává.

Ideje lenne végre komolyan megvizsgálni azt a legendát is, amely szerint a bér ostora alatt „felsőbbrendű” munkát lehet kicsikarni.

Elég nem a kivételesen jól szervezett mintagyárakat meglátogatni, hanem az üzemeket olyannak látni, amilyenek valójában, hogy felfogjuk: a mai ipar egyik alapvető vonása az emberi erők óriási pazarlása. Egy viszonylag ésszerűen szervezett gyárra jut száz másik, amely az emberi munkát, ezt az értékes erőt herdálja el pusztán azért, hogy a tulajdonos talán napi néhány fillérrel többet keressen.

Itt húsz-huszonöt éves fiatalokat látunk egész nap egy padon görnyedve, beesett mellkassal, ideges fej- és testrángással, amint bűvészgyorsasággal csomózzák össze a csipkekészítő gépekből visszamaradt hitvány pamutfonal-darabok végét. Miféle nemzedéket hagynak hátra ezek a reszkető, sorvadttestek a földön? De hát „olyan kevés helyet foglalnak a gyárban, és fejenként napi ötven centime-ot hoznak” – mondja a főnökük.

Megint másutt, egy hatalmas londoni üzemben, tizenhét évesen megkopaszodott lányokat látunk, akik egész nap gyufás tálcákat cipelnek a fejükön egyik teremből a másikba, miközben a legegyszerűbb gép is elvégezhetné ezt a munkát. De „a női munka olyan olcsó, hiszen nem igényel szakképzettséget”. Minek gép? Ha ezek kidőlnék, könnyű lesz pótolni őket. Annyi van belőlük az utcán.

Egy gazdag ház kapujában, egy fagyos éjszakán, ott találjuk a mezítlábas, elaludt gyereket, karjában az újságköteggel. A gyerekmunka olyan olcsó, hogy nyugodtan alkalmazzák: egy franknyi újságot árul, amiből két-három sou jut neki. Látjuk a természetes férfit tétlenül lődörögni, hónapokig munkanélkül, miközben a lánya a túlhevített bőr- vagy textilkészítő műhely [atelier d'apprêt] gőzében sorvad, a fia pedig cipőpasztás dobozokat tölt kézzel, vagy órákig álldogál az utcasarkon, várva, hogy valaki két sou-ért munkát adjon neki.

És ez így van mindenütt, San Franciscótól Moszkváig, Nápolytól Stockholmig. Az emberi erők pazarlása az ipar uralkodó, meghatározó vonása. És még nem is beszéltünk a kereskedelemről, ahol ez a pazarlás még sokkal kolosszálisabb méreteket ölt.

Micsoda keserű szatíra az, hogy ezt a rendszert „politikai gazdaságtannak” nevezik, vagyis az erők gazdaságosságával foglalkozó tudománynak, miközben valójában a bér munka rendszere alatti erőpazarlás tudománya!

És itt még nincs vége. Ha beszélünk egy jól szervezett gyár igazgatójával, ő őszintén elmagyarázza, milyen nehéz ma ügyes, erős, energikus munkást találni, aki lendülettel dolgozik. „Ha akad egy ilyen – mondja –, a húsz-harminc jelentkező közül, aki hétfőnként munkát kér, biztos lehet benne, hogy felvesszük, még akkor is, ha épp létszámcsökkentésen gondolkodunk. Első pillantásra felismerjük, és mindig megtartjuk, legfeljebb másnap elküldünk egy idősebb vagy kevésbé aktív munkást.” Az elküldött pedig, és mindazok, akiket holnap küldenek el, növelik a tőke hatalmas tartalékseregét, a munkanélkülieket, akiket csak csúcsidőben hívnak vissza, vagy a sztrájkolók ellen vetnek be. Vagy ez a „selejt”, a közepes munkás, csatlakozik az idősebb és gyengébb munkások szintén óriási hadához, amely folyamatosan kering a másodrendű üzemek között, azokban, amelyek alig fedezik a költségeiket, és csak fortélyokkal és csapdákkal tudnak megmaradni, főleg a távoli országok fogyasztóit becsapva.

Ha pedig magával a munkással beszélünk, megtudjuk, hogy az üzemi szabály egyszerű: a munkás soha nem adja bele minden erejét. Jaj annak, aki egy angol gyárban nem tartaná magát ehhez a tanácshoz, amelyet már az első nap megkap a társaitól.

A munkások ugyanis tudják, hogy ha egy pillanatnyi „nagylelkűségből” engednek a főnökük sürgetésének, és egy időre fokozzák a tempót, akkor ez az ideg feszített munka holnaptól kötelező normává válik a bérrendszerben. Ezért tíz gyárból kilencben inkább soha nem termelnek annyit, amennyit tudnának. Egyes iparágakban tudatosan korlátozzák a termelést az árak magasán tartása érdekében, és egyes gyárakban a munkásoktól tudjuk meg, néha micsoda jelszóvá válik az, hogy: „Rossz bérért végezz rossz munkát!”

A bér munka a legmucsibb munka [Le labeur salarié est un labeur de serf]. Nem képes, és nem is szabad, hogy megadja mindazt, amit képes lenne termelni. Ideje volna végre leszámolni azzal a legendával, amely szerint a bér a termelő munka legjobb ösztönzője. Ha ma az ipar százszor többet termel, mint nagyapáink idejében, azt a természettudományok és a kémia múlt század végi hirtelen fellendülésének köszönhetjük. Nem a kapitalista bér munkaszervezésnek, hanem annak ellenére.

III

Azok, akik komolyan tanulmányozták a kérdést, nem tagadják a kommunizmus előnyeit – feltéve természetesen, hogy az tökéletesen szabad, vagyis anarchista formájú. Elismerik, hogy a pénzben fizetett munka, még ha „elismervények” formájában is jelenik meg, állam által irányított munkásszövetkezetekben, megőrizné a bér munka jellegét, és vele együtt annak minden hátrányát is. Megállapítják, hogy az egész rendszer hamarosan megsínylené ezt, még akkor is, ha a termelési eszközök a társadalom birtokába kerülnének. És elismerik, hogy az összes gyermek számára biztosított teljes körű nevelés, a civilizált társadalmak munkaszokásai, a foglalkozások szabad megválasztásának és váltogatásának lehetősége, valamint az az ösztönző erő, amely abból fakad, hogy egyenlő emberek dolgoznak mindenki jólétéért, elegendő termelőt biztosítana egy kommunista társadalom számára; olyannyira, hogy rövid időn belül megháromszorozná, megtízszerezné a föld termékenységét, és új lendületet adnának az iparnak.

Eddig jutnak el ellenfeleink. „De – mondják – a veszély abból a kisebbségből fog fakadni, amely lusta lesz dolgozni, még a munka kellemes feltételei mellett is, vagy amely nem tanúsít majd rendszerességet és kitartást. Ma az éhezés kilátása kényszeríti a legmakacsabbakat is arra, hogy együtt haladjanak a többiekkel. Aki nem érkezik pontosan, azt hamar elbocsátják. Egyetlen rühös bárány is megfertőzheti a nyájat, és három-négy hanyag vagy ellenálló munkás is elegendő ahhoz, hogy a többieket eltérítse, és a műhelyben a rendetlenség és lázadás szellemét honosítsa meg, ami lehetetlenné teszi a munkát. Így végső soron kénytelenek leszünk visszatérni valamilyen kényszerítő rendszerhez, amely rászorítja a rendbontókat, hogy visszaálljanak a sorba. Márpedig az egyetlen rendszer, amely ezt a kényszert a munkás érzéseinek megsértése nélkül képes gyakorolni, nem éppen a munkateljesítmény szerinti javadalmazás? Hiszen minden más eszköz állandó hatósági beavatkozást feltételezne, ami rövid időn belül elviselhetetlenné válna a szabad ember számára.”

Íme – úgy véljük – az ellenvetés a maga teljes erejében.

Ez nyilvánvalóan azoknak az érveléseknek a körébe tartozik, amelyekkel az államot, a büntetőjogot, a bírót és a börtönt igyekeznek igazolni.

„Mivel vannak emberek – egy csekély kisebbség –, akik nem alkalmazkodnak a társadalmi szokásokhoz – mondják az autoriterek –, fenn kell tartani az államot, bármilyen költséges is legyen, a hatalmat, a törvényszéket és a börtönt, még akkor is, ha ezek az intézmények maguk is újabb és újabb bajok forrásává válnak.”

Válaszolhatnánk erre egyszerűen azt, amit az általános tekintéllyel kapcsolatban már annyiszor elmondtunk: „Egy lehetséges rossz elkerülése érdekében olyan eszközhöz folyamodtok, amely önmagában nagyobb rossz, és éppen azokat a visszaéléseket termeli újra, amelyek ellen küzdeni kívántok. Ne

felejtették el: a bér munka – az a kényszer, hogy az ember csak munkáereje eladásával élhet – hozta létre a mai kapitalista rendszert, amelynek bűneit most kezditek felismerni.”

Megjegyezhetnénk azt is, hogy ez az érvelés utólagos mentegetőzés, pusztán apologetika annak igazolására, ami már létezik. A mai bér munkát nem a kommunizmus állítólagos visszasságainak kivédésére vezették be. Eredete – csakúgy, mint az államé és a tulajdoné – egészen más: az erőszakkal kikényszerített rabszolgaságból és jobbágyságból származik, amelyeknek csupán modernizált változata. Ezért ez az érv sem ér többet, mint azok, amelyekkel a tulajdont és az államot szokták igazolni.

Ennek ellenére megvizsgáljuk az ellenvetést, és megnézzük, mennyi igazság rejlik benne.

Először is: nem nyilvánvaló-e, hogy ha egy, a szabad munka elvére épülő társadalmat valóban fenyegetnék a semmittevők, akkor anélkül is képes lenne megvédeni magát, hogy autoriter szervezetet hozna létre vagy a bér munkához nyúlna?

Tegyük fel, hogy önkéntesek egy csoportja egyesül egy vállalkozásban [enterprise], amelynek sikeréért mindenki lelkesedéssel dolgozik, kivéve az egyik tagot, aki gyakran mulasztja el a feladatát. Vajon emiatt fel kellene oszlatni a csoportot, elnököt kinevezni, aki bírságokat szab ki, vagy netán jelenléti zsetonokat osztogatni, mint a francia akadémián? Nyilvánvalóan nem. Egy nap egyszerűen azt mondják majd annak a társuknak, aki veszélyezteti a vállalkozást: „Barátom, szívesen dolgoznánk veled, de mivel gyakran hiányzol, vagy hanyagul végzed a munkádat, kénytelenek vagyunk megválni tőled. Keresd más társakat, akik jobban elviselik a nemtörődömségedet.”

Ez az eszköz annyira természetes, hogy ma is mindenütt alkalmazzák, minden iparágban, párhuzamosan az összes lehetséges bírságolási, bérlevonási és felügyeleti rendszerrel. A munkás beléphet a gyárba pontos időben, de ha rosszul dolgozik, ha hanyagságával vagy más hibáival akadályozza társait, ha összevesznek vele, akkor vége: el kell hagynia a műhelyt.

Általában azt állítják, hogy a mindentudó gyáros és felügyelői tartják fenn a rendet és a munka minőségét. Valójában egy kissé is összetett vállalkozásban, ahol az áru több kézen megy keresztül, mielőtt elkészülne, maga az üzem, a munkások összessége örökös a munka feltételei felett. Ezért van az, hogy a legjobb angol magánüzemekben olyan kevés a művezető – átlagosan sokkal kevesebb, mint a francia üzemekben, és összehasonlíthatatlanul kevesebb, mint az angol állami gyárakban.

Ugyanez áll a társadalom erkölcsi szintjének fenntartására is. Azt hisszük, ezt a mezőőrnek, a bírónak és a rendőrnek köszönhetjük, holott valójában ellenükre marad fenn. „Sok törvény, sok bűn” – ezt jóval előttünk mondták ki.

Nemcsak az ipari műhelyekben működik ez így: mindenütt, minden nap, olyan léptékben, amelyről csak a könyvmolyok nem vesznek tudomást.

Amikor egy vasúttársaság, más társaságokkal szövetségben, megszegi kötelezettségeit, késik a vonatokat, és az árukat vesztetgelni hagyja az állomásokon, a többi társaság a szerződések felmondásával fenyegeti, és ez rendszerint elegendő.

Általában azt tanítják – és sokan el is hiszik –, hogy a kereskedelem csak a bíróságok fenyegetése alatt tartja be ígéreteit. Ez nem igaz. Tíz esetből kilencszer az a kereskedő, aki megszegte a szavát, soha nem kerül bíróság elé. Olyan helyeken, ahol a forgalom rendkívül élénk, mint Londonban, már az is elegendő ahhoz, hogy egy kereskedő végleg elveszítse üzleti partnereit, ha egyszer perre kényszerített egy hitelezőt.

Akkor hát miért ne működhetne tehát egy önkéntes munkára épülő társadalomban is az, ami ma is működik a műhelyekben, a kereskedők és a vasúttársaságok között?

Képzeljünk el például társulást, amely a következő szerződést köti tagjaival: „Készek vagyunk biztosítani számodra házaink, üzleteink, utcáink, közlekedési eszközeink, iskoláink, múzeumaink stb. használatát, feltéve, hogy húsz és negyvenöt vagy ötven éves korod között napi négy-öt órát valamely, az élethez szükségesnek elismert munkára fordítasz. Szabadon választhatod meg, mikor melyik csoporthoz csatlakozol, vagy akár új csoportot is alapíthatsz, feltéve, hogy az vállalja a szükséges javak előállítását. A fennmaradó időben pedig azzal és azokkal foglalkozhatsz, akikkel és amivel akarsz: szórakozással, művészettel, tudománnyal.

Évi ezerkétszáz–ezerötszáz óra munka valamely olyan csoportban, amely élelmet, ruhát, lakást termel, vagy a közegészségüggyel, közlekedéssel stb. foglalkozik – ennyit kérünk tőled azért cserébe, hogy mindazt élvezhesd, amit ezek a csoportok előállítanak vagy előállítottak. De ha föderációnk több ezer csoportja közül egyik sem hajlandó befogadni – bármilyen okból –, ha teljesen képtelen vagy bármiféle hasznos munkára, vagy egyszerűen megtagadod azt, akkor élj magányosan, vagy úgy, mint a betegek. Ha elég gazdagok vagyunk ahhoz, hogy ne tagadjuk meg tőled a szükségeset, örömmel megteesszük. Ember vagy, jogod van élni. De mivel különleges feltételek közé akarod helyezni magad, és kilépsz a sorból, nagyon is valószínű, hogy ezt a mindennapi kapcsolataidban érezni fogod. Úgy tekintenek majd rád, mint a polgári társadalom kísértetére – hacsak barátaid nem fedeznek fel benned valami zsenialitást, és nem vállalják át helyetted az élethez szükséges munkát.

Végül pedig, ha mindez nem tetszik, keress máshol, a világban, más feltételeket. Vagy találj híveket, és szerveződjetek új elvek szerint. Mi a mi elveinket részesítjük előnyben.”

Így lehetne eljárni egy kommunista társadalomban, ha a semmittevők száma valóban olyan nagyra nőne, hogy védekezni kellene ellenük.

IV

De erősen kételkedünk abban, hogy egy valóban az egyén teljes szabadságára épülő társadalomban ok volna ettől az eshetőségtől tartani.

Valójában, még az egyéni tőkebirtoklás által kínált nyílt „lustasági bónusz” [prime à la fainéantise] ellenére is, az igazán lusta ember viszonylag ritka jelenség, hacsak nem beteg.

A munkások körében gyakran mondják, hogy a burzsoák lusták. Valóban akad belőlük jó néhány, de még ők is inkább kivételek. Ezzel szemben minden ipari vállalkozásban biztosan találni egy vagy több burzsoát, aki rengeteget dolgozik. Igaz, a burzsoák többsége kiváltságos helyzetét arra használja, hogy a legkevésbé megerőltető munkákat sajátítsa ki, és olyan higiénikus feltételek között dolgozzon – megfelelő táplálkozás, levegő, környezet mellett –, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy munkájukat különösebb kifáradás nélkül végezzék. Nos, pontosan ezeket a feltételeket követeljük minden munkás számára kivétel nélkül.

Azt is hozzá kell tenni, hogy kiváltságos helyzetük folytán a gazdagok gyakran teljesen haszontalan, sőt a társadalomra nézve kifejezetten káros munkát végeznek. Császárok, miniszterek, hivatali főnökök [chefs de bureaux], gyárigazgatók, kereskedők, bankárok stb. naponta néhány órát rászánnak egy többé-kevésbé unalmas munkára – miközben mindannyian a szabadidejüket részesítik előnyben e kötelező tevékenységgel szemben. És ha tízből kilenc esetben ez a munka ártalmas, attól még nem érzik kevésbé fárasztónak. De éppen azért, mert a burzsoák a legnagyobb energiával végzik a rosszat – tudatosan vagy sem – és védelmezik kiváltságos helyzetüket, győzték le a földbirtokos nemességet, és uralják ma is a néptömegeket. Ha valóban lusták lennének, már régen eltűntek volna, mint az arisztokraták.

Egy olyan társadalomban, amely naponta csupán négy-öt óra hasznos, kellemes és egészséges munkát követelne tőlük, kiválóan ellátnák feladataikat, és bizonyosan nem tűrnék reform nélkül azokat az embertelen munkakörülményeket, amelyeket ma fenntartanak. Ha egy Pasteur naponta csak öt órát töltene Párizs csatornáiban, biztos lehet benne az ember, hogy hamarosan éppoly egészségesé tenné azokat, mint a bakteriológiai laboratóriumát.

Ami pedig a munkások túlnyomó többségének állítólagos lustaságát illeti: erről csak közgazdászok és filantrópok szeretnek szónokolni.

Beszéljen erről egy értelmes iparossal, és azt fogja mondani, hogy ha a munkások valóban elhátároznák, hogy lusták lesznek, akkor be lehetne zárni az összes gyárat. Semmiféle szigor, semmiféle megfigyelési rendszer nem segítene. Elég volt látni a múlt télen az angol iparosok pánikját, amikor néhány agitátor elkezdte hirdetni a »Ca’Canny« [skót népi eredetű] szemléletmódját: „rossz bérért végezz rossz munkát; dolgozz lassan, ne törd magad, és ronts el mindent, amit csak tudsz!” „Demoralizálják a munkást, meg akarják ölni az ipart!” – kiáltották ugyanazok, akik korábban a munkás erkölcsstelenségét

és silány termékeit ostromozták. De ha a munkás valóban az volna, aminek a közgazdászok lefestik – az állandó elbocsátással fenyegetett lusta ember –, mit jelentene egyáltalán a „demoralizálás” szó?

Amikor tehát lehetséges lustaságról beszélünk, jól kell érteni: egy kisebbségről, egy egészen elenyésző kisebbségről van szó. És mielőtt törvényeket hoznánk e kisebbség ellen, nem volna-e sürgetőbb megismerni lustaságuk eredetét?

Bárki, aki értelmes szemmel figyel, pontosan tudja, hogy az iskolában lustának tartott gyermek gyakran az, aki rosszul érti azt, amit rosszul tanítanak neki. Sok esetben agyi vérszegénységről van szó, amely a szegénység és az egészségtelen nevelés következménye.

Az a fiú, aki lusta a latinra és a görögre, képes lenne emberfeletti szorgalommal dolgozni, ha bevezetnék a természettudományokba, különösen a kétkezi munka közvetítésével. Az a kislány, akit matematikából tehetségtelennek tartanak, hirtelen az osztály legjobbjává lesz, ha véletlenül találkozik valakivel, aki felismeri és elmagyarázza neki, mit nem értett az aritmetika alapjaiban. És az az ipari munkás, aki az üzemben hanyag, hajnalban már ás a kertjében a napfelkeltét nézve, és este, sötétedéskor is dolgozik, amikor a természet nyugalomra tér.

Valaki egyszer azt mondta: a por olyan anyag, amely nincs a helyén. Ugyanez a meghatározás illik azok kilenczétére, akiket lustának neveznek. Olyan emberek, akik olyan pályára tévedtek, amely nem felel meg sem alkatuknak, sem képességeiknek. A nagy emberek életrajzait olvasva feltűnő, milyen sok „lusta” akad közöttük. Lusták voltak addig, amíg meg nem találták valódi útjukat, utána viszont végtelenségig szorgalmasak. Darwin, Stephenson és sokan mások ilyen „lusták” voltak.

Gyakran a lusta ember nem más, mint valaki, aki irtózik attól, hogy egész életében egy gombostű tizennyolcad részét vagy egy óra század részét készítse, miközben hatalmas energiát érez magában, amelyet máshol szeretne felhasználni. Máskor lázadó, aki nem tudja elfogadni, hogy egész életében egy munkapadhoz lesz szegezve, azért dolgozva, hogy főnökének ezerféle élvezetet szerezzen, miközben tudja magáról, hogy nem butább nála – egyetlen „bűne”, hogy nyomornegyedben született, nem kastélyban.

Végül sok „lusta” ember egyszerűen nem érti azt a mesterséget, amelyből megélni kényszerül. Látja a kezéből kikerülő selejtes munkát, hiába próbálja javítani, és felismeri, hogy a rossz munkaszokások miatt soha nem lesz jobb. Megutálja a szakmáját, és mivel mást nem ismer, a munkát általában. Munkások és bukott művészek ezrei vannak ebben a helyzetben.

Ezzel szemben az, aki fiatalon megtanult jól zongorázni, jól bánni a gyaluval, a vésővel, az ecsettel vagy a reszelővel, úgy, hogy érzi: amit csinál, szép, soha nem hagyja el a hangszer vagy a szerszámot. Örömet leli a munkában, és az nem fárasztja ki, amíg nem hajszojják túl.

A „lustaság” egyetlen címkéje alá tehát egész sor különböző eredetű jelenséget gyűjtöttek, amelyek mindegyike akár a társadalom javának forrása is lehetne. Itt is, mint a bűnözésnél, mint minden emberi képességeket érintő kérdésben, egymással semmilyen közösséget nem mutató tényeket kevernek össze. Azt mondják: lustaság vagy bűn, anélkül hogy a kiváltó okokat elemeznék. Sietnek büntetni, anélkül hogy megkérdeznék: nem maga a büntetés tartalmaz-e bónuszt (prémiumot) a „lustaságra” vagy a „bűnre”.

Ezért egy szabad társadalom, ha a lusták száma növekedne benne, alighanem előbb az okokat kutatná fel és próbálná megszüntetni, mielőtt büntetésekhez folyamodna. Ha – mint már mondtuk – egyszerű vérszegénységről van szó: „Mielőtt tudománnyal tömnénk tele a gyermek agyát, adjunk neki előbb vért. Erősítsük meg, és hogy ne vesztegesse az idejét, vigyük vidékre vagy a tengerpartra. Ott, a szabadban tanítsuk neki a geometriát – mérjük meg vele a távolságokat a sziklákig; a természettudományokat virágszedés és tengeri halászat közben tanulja; a fizikát úgy, hogy megépíti a csónakot, amellyel halászni megy. De könyörgöm, ne tömjük tele az agyát frázisokkal és holt nyelvekkel. Ne csináljunk belőle lusta embert!”

Egy másik gyermek rendetlen, rendszertelen. Hagyjuk, hogy a gyerekek egymástól tanulják meg a rendet. Később a laboratórium és az üzem, a szűk térben végzett munka sok szerszámmal fegyelmet és módszert ad. Ne mi magunk tegyük őket rendezetlenné egy olyan iskolával, amelynek rendje csak a padok szimmetriájában létezik, de tanításában maga a káosz, és soha nem ébreszt szeretetet a harmónia, a folyamatosság és a módszer iránt.

Nem látják, hogy az oktatási módszereikkel, amelyeket egy minisztérium dolgoz ki nyolcmillió iskolás számára, akik nyolcmillió különböző képességet képviselnek, csak egy középszerűeknek való rendszert erőltetnek rá mindenkire, amelyet középszerűek átlaga talált ki? Iskolájuk a lustaság egyetemévé válik, ahogy börtönük a bűn egyeteme. Tegyük szabaddá az iskolát, töröljék el az egyetem osztályzatait, hívják segítségül az önkéntes oktatókat – kezdjék ezzel, ahelyett hogy a lustaság ellen törvényeket hoznának, amelyek csak megszervezik és konzerválják azt.

Adjanak annak a munkásnak, aki képtelen egész életében egy apró alkatrészt gyártani, aki megfullad a kis menetfúró gép mellett, amelyet végül megutál, lehetőséget arra, hogy földet műveljen, fát vágjon az erdőben, viharral szemben fusson ki a tengerre, vagy mozdonyon szelje át a tájat. De ne tegyék lustává azzal, hogy egész életére egy csavarfejet vagy tűlyukat fúró gép mellé láncolják.

Csak szüntessék meg azokat az okokat, amelyek lustává teszik az embereket, és meglátják: alig marad valaki, aki valóban gyűlölné a munkát – különösen az önkéntes munkát –, és nem lesz szükség törvények egész arzenáljára, hogy foglalkozzanak velük.

13. fejezet: A kollektivista bérmunka rendszere

I

A társadalom újjáépítésére vonatkozó terveikben a kollektivisták véleményünk szerint kettős hibát követnek el. Miközben a kapitalista rendszer eltörléséről beszélnek, meg akarják tartani annak két alapintézményét: a képviseleti kormányzatot és a bérmunka rendszerét [salariat].

Ami az úgynevezett képviseleti kormányzatot illeti, arról már gyakran szoltunk. Számunkra teljességgel érthetetlen, hogy intelligens emberek – és a kollektivista párt nem szenved hiányt belőlük – miként maradhatnak a nemzeti vagy községi parlamentek hívei mindazon tanulságos példák után, amelyeket a történelem Franciaországban, Angliában, Németországban, Svájcban vagy az Egyesült Államokban szolgáltatott.

Miközben mindenütt a parlamentáris rendszer összeomlását látjuk, és mindenütt megszületik a rendszer alapelveinek kritikája – immár nem pusztán alkalmazásáé –, miként lehetséges, hogy forradalmi szocialisták egy halálra ítélt rendszert védenek?

A parlamentáris rendszer, amelyet a burzsoázia dolgozott ki azért, hogy szembeszálljon a királysággal, miközben saját uralmát is megszilárdította és növelte a munkások felett, a polgári rend [régime bourgeois] kivételesen jellegzetes formája. A rendszer vezéralakjai soha nem állították komolyan, hogy egy parlament vagy községi tanács valóban a nemzetet vagy a várost képviselné: a legértelmesebbek tudják, hogy ez lehetetlen. A parlamentarizmus révén a burzsoázia csupán gátat akart emelni a királysággal szemben anélkül, hogy a népnek valódi szabadságot adna. Ám amint a nép egyre tudatosabbá válik saját érdekeit illetően, és ezek az érdekek sokfélebbé válnak, a rendszer működésképtelenné válik. Ezért a különböző országok demokratái hiábavalóan különféle pótszereket eszelnek ki. Bevezetik a népszavazást, majd rájönnek, hogy semmit sem ér; beszélnek arányos képviseletről, kisebbségi képviseletről – de ezek is csak újabb parlamentáris utópiák. Egyszerűen az elérhetetlent keresik, de kénytelenek felismerni, hogy tévúton járnak, és a képviseleti kormányzatba vetett bizalom elenyészik.

Ugyanez áll a bérmunka rendszerére is: miután kihirdetik a magántulajdon eltörlését és a termelési eszközök közös birtokbavételét, miként lehet mégis az, – bármilyen formában – hogy a bérmunka rendszerének fenntartását követeljék? A kollektivisták mégis pontosan ezt teszik, amikor a munkaelismervényeik rendszerét ajánlják.

Érthető, hogy a század eleji angol szocialisták kitalálták a munkaelismervényeket. Egyszerűen a Tőkét és a Munkát próbálták kibékíteni. Teljes mértékben elutasították azt az elképzelést, hogy erőszakkal hozzányúljanak a tőkések tulajdonához.

Ha később Proudhon át is vette ezt az elképzelést, az is érthető. Mutualista rendszerében a Tőkét próbálta kevésbé támadóvá tenni, miközben fenntartotta az egyéni tulajdont, amelyet szívből gyűlölt, de amelyet az egyén állammal szembeni védelméhez szükségesnek tartott.

Az sem meglepő, hogy többé-kevésbé polgári közgazdászok is elfogadják a munkaelismervényeket. Számukra mindegy, hogy a munkást munkaelismervényekben vagy a Köztársaság vagy a Császárság arcképeivel ellátott pénzben fizetik ki. Ők a közelgő összeomlásban is meg akarják menteni az egyéni tulajdont: a lakóházakat, a földet, a gyárakat – mindeneke előtt a lakóházakat és az ipari termeléshez szükséges tőkét. E tulajdon megőrzésére a munkaelismervények tökéletesen megfelelnek.

Amennyiben a munkaelismervényeket ékszerekre és hintókra lehet beváltani, a háztulajdonos készséggel elfogadja azt majd lakbérként. És amíg a lakóház, a föld és a gyár elszigetelt tulajdonosok kezében van, szükségszerű lesz őket valamilyen módon megfizetni azért, hogy valaki a földjeiken vagy gyáraikban dolgozhasson, és a házaikban lakhasson. Ugyanígy szükségszerű lesz a munkást arannyal, papírpénzzel vagy mindenféle árra beváltható elismervénnyel fizetni.

De miként lehet megvédeni a bér munka ezen új formáját – a munkaelismervényt –, ha elismerjük, hogy a ház, a föld és a gyár többé nem magántulajdon, hanem a község vagy a nemzet tulajdona?

II

Vizsgáljuk meg közelebbről azt a munkadíjazási [retribution de travail] rendszert, amelyet a francia, német, angol és olasz kollektivisták hirdetnek. (A spanyol anarchisták, akik még mindig *kollektivistáknak* nevezik magukat, *e szó* alatt a munkaeszközök közös tulajdonát értik, valamint azt, hogy »minden csoport ossza el a termékeket szabad belátása szerint« — akár kommunista elvek alapján, akár bármely más módon.)

Ez nagyjából erre redukálódik: mindenki dolgozik, a földeken, az üzemekben, az iskolákban, a kórházakban stb. A munkanapot az állam szabályozza, amelyhez a föld, a gyárak, a közlekedési útvonalak stb. tartoznak. Minden ledolgozott napért egy munkaelismervény jár, amelyen mondjuk ez áll: nyolc óra munka. Ezzel az elismervénnyel a munkás az állam vagy a különféle korporációk boltjaiban bármiféle árut beszerezhet. Az elismervény osztható, így lehet egy óra munkáért húst venni, tíz percért gyufát, vagy fél óráért dohányt. Ahelyett, hogy úgy mondanánk: négy sou a szappan darabja, egy kollektivista forradalom után úgy mondanánk: öt perc a szappan darabja.

A kollektivisták többsége, hűen a polgári közgazdászok (és Marx) által felállított megkülönböztetéshez a szakképzett [összetett] és az egyszerű munka között, azt mondja továbbá, hogy a szakképzett munkát többszörös arányban kell fizetni, mint az egyszerű munkát. Így például az orvos egy órányi munkáját két vagy három óra ápolónői munkával, vagy három óra földmunkási munkával tennék egyenértékűvé. „A szakképzett munka az egyszerű munka többszöröse lesz” – mondja Grønlund¹ kollektivista; mert ez a fajta munka hosszabb-rövidebb tanulási folyamatot vesz igénybe.

Más kollektivisták, például a francia marxisták, nem tesznek ilyen különbséget. Ők „a bérek egyenlőségét” [l'égalité des salaires] hirdetik. Az orvos, a tanító és az egyetemi tanár ugyanabban az [óra]arányban fogja megkapni a fizetését (munkaelismervényekben kifejezve), mint a földmunkás. Nyolc óra kórházi munka ugyanannyit fog érni, mint nyolc óra kubikolás, vagy robotolás egy bányában vagy gyárban.

Néhányan engedményeket tesznek: elismerik, hogy a kellemetlen vagy egészségtelen munka – például a csatornákban végzett munka – magasabb arányban fizetendő, mint a kellemes munka. Egy óra csatornatisztítás, mondják, két óra tanári munkának számítana.

Tegyük hozzá, hogy egyes kollektivisták elfogadják az en bloc, korporációk szerinti [munka]díjazást is. Például egy korporáció ezt mondaná: „Itt van 100 tonna acél. Ennek előállításához száz munkás kellett, és tíz napig dolgoztunk rajta. A munkanapunk nyolc óra volt, tehát 100 tonna acél nyolcezer (100×10×8) munkaórát tett ki, azaz nyolcvan órát tonnánként.” Az állam erre nyolcezer egyórás munkaelismervényt fizetne ki, amelyeket a gyár dolgozói tetszésük szerint osztanának szét.

Másrészt, ha száz bányász húsz nap alatt nyolcezer tonna szenet termel ki ((100×20×8=16000)/8000), akkor a szén tonnánként két óra munkát érne, és a bányászok korporációja által kapott tizenhat-ezer darab egyórás munkajegyet saját megítélésük szerint osztanák szét egymás között.

¹ Grønlund, Laurence (1844–1899) dán származású amerikai ügyvéd, író, kollektivista politikai aktivista. Nézetei és felfogása ugyan részben eltértek Marxétól, de az 1884-es *The Cooperative Commonwealth* című munkájában mégis ő volt az, aki szélesebb amerikai olvasóközönség számára először bemutatta és egyszerűsítve magyarázni próbálta a gazdasági elméleteiket.

Ha a bányászok tiltakoznának, és azt mondanák, hogy az acél tonnája ne nyolc, hanem csak hat munkaórába kerüljön; ha a tanár azt akarná, hogy a munkanapját kétszer annyira megfizessék, mint az ápolónőét, akkor az állam beavatkozna, és rendezné a vitáikat.

Néhány szóban ez az a berendezkedés, amelyet a kollektivisták a társadalmi forradalomból akarnak megszületni látni. Amint látható, elveik a következők: a munkaeszközök kollektív tulajdona és mindenkinek a termelésre fordított idő szerinti javadalmazása, figyelembe véve munkája termelékenységét. Ami a politikai rendszert illeti, az parlamentarizmus lenne, módosítva a kötelező mandátummal és a referendummal, vagyis az igen–nem alapon történő népszavazással.

Mondjuk ki mindenekeelőtt, hogy ez a rendszer számunkra teljesen megvalósíthatatlannak tűnik.

A kollektivisták egy forradalmi elv kinyilvánításával kezdik – a magántulajdon eltörlésével –, majd azonnal meg is tagadják azt, amikor fenntartanak egy olyan termelési és fogyasztási szervezetet, amely a magántulajdon talaján született.

Kinyilvánítanak egy forradalmi elvet, és figyelmen kívül hagyják azokat a következményeket, amelyeket ebből az elvből szükségszerűen következnek. Elfelejtik, hogy a munkaeszközök (föld, gyárak, utak, tőke) egyéni tulajdonának eltörlése önmagában is teljesen új irányokba kell hogy terelje a társadalmat; hogy gyökeresen fel kell forgatnia a termelést, céljaiban éppúgy, mint eszközeiben; és hogy az egyének közötti mindennapi viszonyoknak is meg kell változniuk, amint a földet, a gépeket és minden egyebet közös tulajdonnak tekintik.

„Nincs magántulajdon” – mondják –, és rögtön sietnek fenntartani a magántulajdont annak mindennapi megnyilvánulásaiban. A termelés tekintetében közösség vagytok; a földek, a szerszámok, a gépek, minden, amit eddig létrehoztak, a gyárak, vasutak, kikötők, bányák stb., mind a tiétek. A kollektív tulajdonból való részesedés tekintetében senki között nem teszünk különbséget.

De már másnap részletekbe menően vitatkozni fogtok azon, ki mekkora részt vegyen az új gépek megépítésében, az új bányák feltárásában. Pontosan mérlegelni akarjátok majd, kire mennyi [feladat] jusson az új termelésből. Számolni fogjátok a ledolgozott perceiteket, és ügyelni fogtok rá, hogy a szomszédotok egy munkaperce se válthasson meg több terméket, mint a ti perceiteket.

És mivel az óra önmagában semmit sem mér, mivel az egyik üzemben egy munkás egyszerre hat szövőgépet felügyelhet, míg egy másik gyárban csak kettőt, mérlegelni fogjátok az elhasznált izomerőt, az agyi energiát és az idegi energiát is. Szigorúan kiszámítjátok a tanulóévek számát, hogy felmérjétek mindenkinek a részesedését a jövőbeli termelésben. Mindezt azután, hogy kijelentettétek: semmibe sem vesszitek azt a részesedést, amelyet egy egyén esetleg a múltbeli termelésben vállalt.

Nos, számunkra nyilvánvaló, hogy egy társadalom nem szerveződhet két, egymással szöges ellentétben álló, egymást folyamatosan cáfoló elv alapján. Az a nemzet vagy közösség [commune], amely ilyen módon lenne szervezve, kénytelen lenne vagy visszatérni a magántulajdonhoz, vagy azonnal kommunista társadalommá alakulni.

III

Azt mondtuk, hogy bizonyos kollektivista írók azt követelik, hogy állapítsanak meg különbséget a szakképzett vagy professzionális és az egyszerű munka között. Azt állítják, hogy a mérnök, az építész vagy az orvos munkaóráját a kovács, a kőműves vagy az ápolónő munkaórájának kétszereseként-háromszorosaként kellene elszámolni. És ugyanezt a megkülönböztetést, mondják, kellene tenni minden hosszabb-rövidebb tanulóidőt igénylő mesterség és egyszerű munka között.

Nos, megállapítani egy ilyen különbségtételt annyit tesz, mint fenntartani a jelenlegi társadalom egyenlőtlenségeit. Ez egy demarkációs vonalat húz a munkások és azok közé, akik azt állítják, hogy irányítják őket. Ez a társadalom két, élesen elkülönülő osztályra osztását jelenti: a tudás arisztokráciájára, a kérges kezű plebs fölé emelve; az egyik a másik szolgálatára rendelve; az egyik a karjával dolgozik, hogy eltartsa és felruházza azokat, akik szabadidejük hasznélvezőiként megtanulják uralni saját eltartóikat.

De ennél is több: ez a mai társadalom egyik megkülönböztető jegyének átvétele és a társadalmi Forradalom szentesítésével [sanction] való felruházása. Egy olyan visszaélés elvi rangra emelése, amelyet ma elítélünk az összeomló régi társadalomban.

Tudjuk, mit fognak válaszolni. A „tudományos szocializmusról” fognak beszélni. Idézni fogják a polgári közgazdászokat — és Marxot is —, hogy bebizonyítsák: a bérskálának megvan a maga létjogosultsága, mivel a „munkaerő” a mérnöknél többbe került a társadalomnak, mint a kubikosnál. Hiszen nem próbálták-e a közgazdászok bebizonyítani, hogy ha a mérnököt hússzor jobban fizetik, mint a kubikost, az azért van, mert a mérnökké válás „szükséges” költségei jóval nagyobbak, mint a kubikosé? És Marx nem állította-e azt is, hogy ugyanez a megkülönböztetés logikus a kézi munka különböző ágazatai között is? Így kellett következtetnie, hiszen Ricardo értékelméletét vette át, és azt vallotta, hogy a termékek a társadalmilag szükséges munkamennyiség arányában cserélődnek.

Mi azonban tudjuk, mit ér mindez. Tudjuk, hogy ha ma a mérnök, a tudós és az orvos tíz- vagy százszor többet keres, mint a munkás, és ha a szövő háromszor többet kap, mint a mezőgazdasági munkás, és tízszer többet, mint egy gyufagyári munkásnő, az nem a „termelési költségeik” miatt van. Hanem az oktatás vagy az ipar monopóliuma miatt. A mérnök, a tudós és az orvos egyszerűen egy tőkét használ ki — a diplomáját —, éppúgy, ahogyan a polgár egy gyárat, vagy ahogyan a nemes kihasználta származási címét.

A munkaadó pedig azért fizeti a mérnököt hússzor annyira, mint a munkást, mert egyszerű számítást végez: ha a mérnök évente százezer frankot takarít meg neki a termelésben, akkor húszszert neki fizet. Ha pedig talál egy művezetőt — aki ügyesen ki tudja facsarni az izzadságot a munkásokból —, és aki tízezer frankot spórol meg neki a bérköltségeken, akkor két-háromszert frankot évente sietve kiszámláz neki is. Oda dob egy ezrest, ahol tízezer remél visszakapni — ez a kapitalista rendszer lényege. Ugyanez áll a különböző kézi mesterségek közötti különbségekre is.

Ne beszéljenek tehát nekünk a munkaerő „termelési költségeiről”, és ne mondják, hogy egy egyetemista, aki vidáman töltötte fiatalságát az egyetemen, jogosult tízszer akkora bérre, mint a bányász fia, aki tizenegy éves korától sorvadt a bányában; vagy hogy egy szövő jogosult három- vagy négyszer akkora bérre, mint egy földműves. A szövő „előállítási költségei” nem négyszer nagyobbak, mint a parasztéi. A szövő egyszerűen csak profitál azokból az előnyökből, amelyeket iparága Európában élvez, összehasonlítva azokkal az országokkal, amelyeknek még nincs ilyen iparáguk.

Ezeket a termelési költségeket soha senki nem számolta ki. És ha egy naplopó valóban többbe kerül a társadalomnak, mint egy dolgozó, még mindig kérdés, hogy mindent egybevetve — a munkásgyerekek halandóságát, az őket felemésztő vérszegénységet és a korai halálozást is beleszámítva — egy erős napszámos nem kerül-e többbe a társadalomnak, mint egy kézműves.

El akarják velünk hitetni például, hogy az a harminc sou, amit a párizsi munkásnőnek fizetnek, az a hat sou, amit az auvergne-i paraszttasszony kap, miközben a csipkekészítésben megvakul, vagy a napi negyven sou, amit a paraszt keres, ezek mind a „termelési költségeiket” tükrözik? Tudjuk jól, hogy gyakran ennél is kevesebért dolgoznak, de azt is tudjuk, hogy kizárólag azért, mert nagyszerű társadalmi berendezkedésünknek hála ezek nélkül az alamizsnabérek nélkül éhen kellene halniuk.

Számunkra a bérskála az adók, az állami gyámság, a tőkés felhalmozás, a monopólium — egyszóval az Állam és a Tőke — rendkívül összetett terméke. Ezért mondjuk, hogy a bérskáláról szóló elméleteket utólag találták ki, hogy igazolják a jelenlegi igazságtalanságokat, és nincs okunk figyelembe venni őket.

Azt is mondani fogják majd, hogy a kollektivisták bérskála mégiscsak előrelépés lenne. „Jobb lesz — mondják majd —, ha egyes munkások kétszer vagy háromszor többet kapnak az átlagnál, mintha a miniszterek egy nap alatt zsebre teszik azt, amit a munkás egy év alatt sem tud megkeresni. Ez mégiscsak egy lépés lenne az egyenlőség felé.”

Számunkra ez a lépés visszalépés lenne. A szakképzett és egyszerű munka közötti megkülönböztetés bevezetése egy új társadalomban — ahogyan már mondtuk — azt jelentené, hogy a forradalom szentesíti és elvi rangra emeli azt a brutális tényt, amelyet ma elszenvedünk, de igazságtalannak tartunk. Ez nem lenne más, mint a 1789. augusztus 4-i urak utánzása, akik hangzatos frázisokkal eltörölték a feudális jogokat, majd augusztus 8-án ugyanezeket a jogokat szentesítették azzal, hogy örökvlásági járadékokat

[redevances pour les racheter aux seigneurs] róttak a parasztokra, a forradalom védelme alá helyezve ezeket a járadékokat. Vagy a cári kormány utánzása, amely a jobbágyfelszabadításkor kijelentette, hogy minden föld a földesurakénak fog számítani, holott korábban visszaélésnek számított a jobbágyok földjeivel rendelkezni.

Vagy vegyünk egy ismertebb példát: amikor az 1871-es Kommün úgy döntött, hogy a Kommün Tanácsának tagjai napi tizenöt frankot kapjanak, miközben a barikádokon harcoló föderáltak csak harminc sou-t, ezt a döntést a legmagasabb rendű egalitárius demokrácia [democratie égalitaire] aktusaként ünnepelték. Valójában a Kommün csupán megerősítette a régi egyenlőtlenséget hivatalnok és katona, kormányzó és kormányzott között. Egy opportunisták képviselőház részéről egy ilyen döntés akár csodálatra méltó is lehetett volna, de a Kommün ezzel elárulta saját forradalmi elvét, és éppen ezzel halálra ítélte önmagát.

A mai társadalomban, amikor látjuk, hogy egy miniszter évente százezer frankot fizet ki magának, miközben a munkásnak be kell érnie ezerrel, vagy még kevesebbel; amikor látjuk, hogy a művezetőt kétszer-háromszor jobban fizetik, mint a munkást, és hogy a munkások között is mindenféle fokozatok léteznek, a napi tíz franktól az auvergne-i parasztasszony hat sou-jáig, mi nemcsak a miniszter magas fizetését ítéljük el, hanem a tíz frankos munkás és a hat sou-t kereső szegény asszony közti különbséget is. És azt mondjuk: „Le az oktatás kiváltságaival, ugyanúgy, mint a születés kiváltságaival!” Anarchisták vagyunk, éppen azért, mert ezek a kiváltságok felháborítanak bennünket.

Már ebben az autoriter társadalomban is felháborítanak. Hogyan viselkednénk el őket egy olyan társadalomban, amely az Egyenlőség kihirdetésével kezdené?

Ezért sietnek egyes kollektivisták — felismerve a bérskála fenntarthatatlanságát egy forradalmi szellemű társadalomban — kijelenteni, hogy a bérek egyenlők lesznek. Csakhogy új nehézségekbe ütköznek, és a bér-egyenlőségük éppoly megvalósíthatatlan utópiává válik, mint más kollektivisták bérskálája.

Egy olyan társadalom, amely magáévá tette az egész társadalmi gazdagságot, és nyíltan kimondta, hogy mindenkinek joga van ehhez a gazdagsághoz — függetlenül attól, hogy korábban milyen mértékben járult hozzá annak létrehozásához — kénytelen lesz elvetni a bér munka minden formáját, akár pénzben, akár munkautalványban, akármilyen alakban is próbálják azt megjeleníteni.

IV

„Mindenkinek a munkája szerint” – mondják a kollektivisták, vagy más szavakkal: a társadalomnak nyújtott szolgálatai arányában. És ezt az elvet ajánlják megvalósításra abban a pillanatban, amikor a Forradalom közössé teszi a munkaeszközöket és mindazt, ami a termeléshez szükséges.

Nos, ha a társadalmi forradalomnak az a balszerencséje volna, hogy ezt az elvet kihirdesse, azzal gátat vetne az emberiség fejlődésének; megoldatlanul hagyná azt a hatalmas társadalmi problémát, amelyet az elmúlt évszázadok ránk hagytak.

Valóban: egy olyan társadalomban, mint a miénk, ahol azt látjuk, hogy minél többet dolgozik az ember, annál kevesebb bért kap, ez az elv első pillantásra az igazságosság felé tett törekvésnek tűnhet. Valójában azonban nem más, mint a múlt igazságtalanságainak felszentelése.

Ezzel az elvvel kezdődött a bér munka, hogy aztán kirívó egyenlőtlenségekhez és a mai társadalom minden szörnyűségéhez vezessen. Attól a naptól fogva, amikor pénzben vagy bármiféle bérformában elkezdtek értékelni a nyújtott szolgáltatásokat, attól a naptól fogva, amikor kimondták, hogy mindenkinek csak annyi jár, amennyit a saját munkájáért ki tud alkudni, a kapitalista társadalom egész története – az állam hathatós közreműködésével – előre meg volt írva; csírájában már benne rejtett ebben az elvben.

Vissza kellene tehát térnünk a kiindulópontra, és újra végigjárni ugyanazt az utat? Elméletalkotóink ezt akarják; de szerencsére ez lehetetlen. A forradalom – mondtuk már – kommunista lesz, különben verbe fojtják, és újra kell kezdeni.

A társadalomnak nyújtott szolgáltatásokat – legyen az gyári vagy mezői munka, vagy akár erkölcsi jellegű szolgálat – nem lehet pénzegységekben [unités monétaires] mérni. Nem létezik pontos mércéje

sem annak, amit helytelenül csereértéknek neveznek, sem a használati értéknek a termelés viszonylatában. Ha két embert látunk, akik mindketten évekig napi öt órát dolgoznak a közösségnek, különböző, de számukra egyformán kedves munkákban, mondhatjuk, hogy összességében a munkájuk nagyjából egyenértékű. De nem lehet feldarabolni a munkájukat, és azt mondani, hogy egyikük minden egyes napjának, órájának vagy percének terméke annyit ér, mint a másiké.

Mondhatjuk nagyjából, hogy az az ember, aki egész életén át napi tíz órára lemondott a szabadidejéről, sokkal többet adott a társadalomnak, mint az, aki csak napi öt órától mondott le, vagy egyáltalán nem mondott le róla. De nem lehet kiragadni két óra munkáját, és azt állítani, hogy annak a terméke kétszer annyit ér, mint egy másik ember egyórányi munkájának eredménye, és ennek arányában fizetni. Ez az ipar, a mezőgazdaság és a mai társadalmi élet egészének bonyolultságát tagadná; figyelmen kívül hagyná azt is, hogy az egyéni munka mennyire a társadalom múltbeli és jelenlegi munkáinak eredménye. Ez kőkorszakra valló gondolkodás volna, miközben mi azért már az acélkorszakba léptünk.

Lépjünk be egy szénbányába, és nézzük azt az embert, aki az óriási gép mellett áll, amely a felvonót fel-le mozgatja. Kezében tartja a kart, amellyel megállítja és visszafordítja a gép mozgását; lenyomja, és a felvonó egy szempillantás alatt irányt vált; felküldi, leereszti, szédítő sebességgel. Teljes figyelemmel követi szemével a falon lévő jelzőt, amely egy kis skálán mutatja, hogy a felvonó éppen a tárna mely pontján jár, és amint a mutató elér egy bizonyos szintet, hirtelen megállítja a felvonót – sem egy méterrel feljebb, sem lejjebb, mint a kijelölt vonal. Alig ürítették ki a szénnel teli csilléket, és tölték be az üreseket, máris visszarántja a kart, és újra az üres térbe küldi a felvonót.

Nyolc-tíz órán át folyamatosan ilyen figyelmet tanúsít. Ha az agya egyetlen pillanatra ellazul, a felvonó nekicsapódik a földnek és összetöri a kerekeket, elszakítja a kötelet, agyonnyomja az embereket, és leállítja az egész bányát. Ha minden karhúzásnál három másodpercet veszít, a modern, fejlett bányákban a kitermelés napi húsz-ötven tonnával csökken.

Ő nyújtja a legnagyobb szolgálatot a bányában? Vagy talán az a fiú, aki letről jelzi, mikor kell felhúzni a felvonót? Vagy a bányász, aki minden pillanatban kockáztatja az életét a tárna mélyén, és akit egy napon megöl a süjtőlég? Vagy az a mérnök, aki egyetlen számolási hibával eltéveszti hol a szénréteg, és kőbe fúrhatja a járatot? Vagy végül a tulajdonos, aki egész vagyonát kockára tette, és aki talán minden előrejelzés ellenére azt mondta: „Itt ássanak, kiváló szenet fognak találni.”?

A bányában dolgozó valamennyi munkás erejéhez, energiájához, tudásához, értelméhez és ügyességéhez mérten járul hozzá a szén kitermeléséhez. És mondhatjuk, hogy mindegyiküknek joga van élni, kielégíteni szükségleteit, sőt még szeszélyeit is, miután mindenki számára biztosították a szükségest. De hogyan értékeljük a munkájukat?

És egyáltalán: az általuk kitermelt szén az ő művük-e? Nem ugyanúgy azoké is, akik megépítették a bányához vezető vasutat és az onnan kiinduló utakat? Nem azoké is, akik felszántották és bevetették a földeket, kibányászták a vasat, kivágták az erdő fáit, megépítették azokat a gépeket, amelyek majd elégetik a szenet, és így tovább?

Senki munkája között nem lehet különbséget tenni. Az eredmények szerinti mérés abszurditáshoz vezet. Az órák szerinti felosztás és mérés ugyancsak abszurd. Egyetlen megoldás marad: a szükségleteket a munkák fölé helyezni, és mindenki számára elismerni először az élethez való jogot, majd a jóléthez való jogot, mindazok számára, akik valamilyen mértékben részt vesznek a termelésben.

De vegyünk bármely más területet az emberi tevékenységből, vegyük az élet megnyilvánulásainak egészét: ki követelhetne közülünk nagyobb ellenszolgáltatást a munkájáért? Az orvos, aki felismerte a betegséget, vagy az ápolónő, aki gondos ápolásával biztosította a gyógyulást?

A gőzgép első feltalálója, vagy az a fiú, aki egy napon megunva, hogy a dugattyú alá gőzt engedő szelepet nyitó kötelet húzogassa, a kötelet a gép karjához kötötte, és elment játszani a társaival, mit sem sejtve arról, hogy feltalálta a modern gépek egyik alapvető elemét: az automatikus szelepet?

A mozdony feltalálója, vagy az a newcastle-i munkás, aki javasolta, hogy a sínek alá a korábban használt kövek helyett fa talpfákat tegyenek, mert a kövek rugalmasság hiányában kisiklatták a vonatokat? A mozdonyvezető? Az ember, aki jelzéseivel megállítja a vonatokat? A váltókezelő, aki utat nyit nekik?

Kinek köszönhetjük az Atlanti-óceán alatti kábelt? Annak a mérnöknek, aki makacsul állította, hogy a kábel továbbítani fogja az üzeneteket, miközben az elektromosság tudósai ezt lehetetlennek tartották? Maury², a tudósnak, aki azt tanácsolta, hogy a vastag kábeleket olyan vékonyakkal váltsák fel, mint egy bot? Vagy azoknak senki sem tudja honnan jött önkénteseknek, akik éjjel-nappal fedélzeteken voltak, és centiméterről centiméterre vizsgálták a kábelt, hogy eltávolítsák azokat a szögeket, amelyeket a gőzhajózási társaságok [a kábel riválisainak] részvényesei ostobán verettek a szigetelőrétegbe, hogy működésképtelenné tegyék?

Egy még tágabb területen pedig, az emberi élet igazi tartományában, örömeivel, fájdalmaival és véletleneivel együtt: ki ne tudna mindegyikünk megnevezni valakit, aki életében olyan fontos szolgálatot tett neki, hogy felháborodna, ha azt pénzben akarnák értékelni? Ez a szolgálat lehetett egy szó, egyetlen jól időzített szó; de lehetett hónapok és évek önfeláldozása is. Vajon ezeket az „felbecsülhetetlen” szolgálatokat is „munkaelismervényekben” akarják mérni?

„Mindenkinek a munkája szerint!” — De az emberi társadalmak két egymást követő nemzedéket sem élnének túl, ötven éven belül eltűnnének, ha nem adna mindenki végtelenül többet annál, mint amit pénzben, „elismervényekben” vagy polgári jutalmakban [récompenses civiques] visszakap. A faj kihalna, ha az anya nem áldozná fel az életét gyermekei életének megőrzéséért; ha az ember nem adna mindig valamit számolgatás nélkül; ha főként ott nem adna, ahol semmiféle ellenszolgáltatásra nem számít.

Ha pedig a polgári társadalom sorvad; ha ma zsákutcában vagyunk, ahonnan csak úgy juthatunk ki, ha fáklyát és baltát emelünk a múlt intézményeire, az éppen azért van, mert túl sokat számoltunk. Mert hagytuk magunkat arra rászoktatni, hogy csak azért adjunk, hogy kapjunk; mert a társadalmat egy „tartozik-követel” [doit et avoir; debit and credit] alapon működő kereskedelmi vállalkozássá akartuk tenni.

Ezt egyébként a kollektivisták is tudják. Enyhén, de érzik, hogy egy társadalom nem létezhetne, ha végtelenségig vinné a „mindenkinek a munkája szerint” elvet. Sejtik, hogy az egyén szükségletei — nem a szeszélyekről beszélünk — nem mindig felelnek meg a munkájának.

Ezért mondja De Paepe:³

„Ez az elv — amely lényegében individualista — egyébként mérsékelve lenne a társadalmi beavatkozás által: a gyermekek és fiatalok nevelése (beleértve eltartásukat és ellátásukat), a rokkantak és betegek társadalmi segítése, az idős munkások nyugdíja stb. révén.”

Sejtik, hogy a negyvenéves, háromgyermekes apa szükségletei nem azonosak egy húszéves fiatalemberével. Sejtik, hogy az az anya, aki szoptatja gyermekét és álmátlan éjszakákat tölt a betegágyánál, nem képes annyi „munkát” szolgáltatni, mint az a férfi, aki nyugodtan végigaludta az éjszakát. Úgy tűnik, azt is megértik, hogy azok a férfiak és nők, akiket talán éppen a társadalomért végzett túlzott munka emésztett fel, képtelenek lesznek annyi „munkát” felmutatni, mint azok, akik kényelmes állami statisztikus pozíciókban éltek le óráikat, és zsebelték be az „elismervényeiket”.

És sietnek is enyhíteni az elvükön. „De igen — mondják — az általunk vizionált társadalom eltartja és felneveli a gyermekeit! De igen, gondoskodik az öregekről és a rokkantakról! De igen, a szükségletek lesznek a mércéi annak, milyen költségeket vállal a társadalom, hogy mérsékelje a munkaalapúság elvét.”

Jótekonyság! Jótekonyság, mindig csak a keresztény jótekonyság, ezúttal állami szervezetben.

Javítani az árvaházakat, megszervezni a nyugdíjat és betegbiztosítást, és az elv — a saját elvük — máris „mérsékelve van”! „Megsebezni, hogy aztán gyógyítsunk” — nem tudnak kilépni ebből.

Így hát, miután megtagadták a kommunizmust, miután kedvükre gúnyolódtak az „mindenkinek szükségletei szerint” formulán, íme, a nagy közgazdászok egyszer csak észreveszik, hogy valamit elfelejtettek:

² Maury, Matthew Fontaine (1806–1863) amerikai oceanográfus és konföderációs tengerésztiszt. Bár politikai szerepvállalása súlyosan megosztó és erkölcsileg kétségbevonható volt, az ő számításai és adatai alapján építették meg és tökéletesítették az első transzatlanti távírókábel az 1850-es és 1860-as években. (Szintén máig a közelben fut számos tenger alatti távközlési optikai kábel, amelyeknek, többek között, az internet Web 3.0-s verziója egyáltalán a működését köszönheti.)

³ De Paepe, César (1841–1890) belga orvos, szocialista aktivista, szindikalista, az Első és Második Internacionálé híres résztvevője.

a termelők szükségleteit. És sietnek elismerni őket. Csakhogy az állam feladata lesz megítélni ezeket; az állam dönti el, hogy a szükségletek nem „aránytalanok-e” a szolgáltatott munkához képest.

Az állam alamizsnát oszt. Innen már csak egy lépés a szegénnytörvény és az angol workhouse [dologház].

Mindez valójában csak egyetlen kis lépés lenne, mert még ez a mostoha társadalom is, amely ellen fellázadunk, kénytelen volt maga is enyhíteni az individualista elvén; neki is engedményeket kellett tennie kommunista irányba, ugyanilyen jótékonyossági formában.

Az is egy sou-s ebédeket oszt, hogy megelőzze üzletei kifosztását. Az is kórházakat épít — gyakran nagyon rosszakat, néha viszont pompásakat —, hogy megakadályozza a ragályos betegségek pusztítását. Az is, miután csak a ledolgozott órákat fizette meg, összegyűjti azok gyermekeit, akiket a legvégső nyomorba taszított. Az is figyelembe veszi a szükségleteket — jótékonykodás útján.

A szegénység — mondtuk már máshol — volt a gazdagság elsődleges oka. Ez teremtette meg az első tőkést. Mert mielőtt fel lehetett volna halmozni azt a „érték többletet”, amelyről oly szívesen beszélnek, előbb kellett, hogy legyenek nyomorultak, akik hajlandók voltak eladni munkaerejüket, csak hogy ne haljanak éhen. A szegénység tette gazdaggá a gazdagokat. És ha a szegénység növekedése gyors volt a középkor folyamán, az azért történt, mert az államalapítást követő inváziók és háborúk, valamint a Kelet kizsákmányolásából eredő gazdagság növekedés szétzúzták azokat a kötelékeket, amelyek egykor a falusi és városi közösségeket összetartották, és a korábbi szolidaritás helyébe azt az elvet állították, amely oly kedves a kizsákmányolók számára: a bér munkát.

És ez az elv kerülne ki győztesen a Forradalomból, és ezt mernék „társadalmi forradalomnak” nevezni — ennek a jelszónak a nevében, amely oly drága az éhezőknek, a szenvedőknek és az elnyomottaknak?

Ez nem így lesz. Mert azon a napon, amikor a régi intézmények a proletárok baltája alatt összeroskadnak, felzúgnak majd a hangok:

„Kenyeret, lakást és jólétet mindenkinek!”

És ezekre a hangokra figyelni fognak, a nép pedig ezt feleli majd:

„Először elégítsük ki az élet, az öröm és a szabadság szomját, amelyet soha ki nem olthattunk magunkban. Amikor pedig mindannyian megízleltük ezt a boldogságot, munkához látunk: a polgári rendszer utolsó maradványainak lerombolásához, annak a könyvelésből merített erkölcsével együtt, a „tartozik és követel” filozófiájának, a tied és enyém intézményeinek eltörléséhez. Rombolva fogunk építeni — ahogy Proudhon mondta —, a Kommunizmus és az Anarchia nevében.”

14. fejezet: Fogyasztás és termelés

I

Mi a társadalmat és annak politikai szervezetét az autoriter iskoláktól egészen eltérő nézőpontból szemléljük – mivel mi a szabad egyénből indulunk ki, hogy eljussunk a szabad társadalomhoz, ahelyett hogy az államból indulnánk ki és onnan „ereszkednénk le” az egyénhez –, és ugyanezt a módszert követjük a gazdasági kérdések terén is. Az egyén szükségleteit vizsgáljuk, és azokat az eszközöket, amelyekhez folyamosodik ezek kielégítésére, még mielőtt a termelésről, a cseréről, az adózásról, a kormányzatról és egyebekről lenne szó.

Elsőre a különbség jelentéktelennek tűnhet. Valójában azonban felforgatja a hivatalos politikai gazdaságtant.

Üssünk fel bármilyen közgazdaságtani művet. A TERMELÉSSSEL kezdődik: a gazdagság mai előállítási módjainak elemzésével, a munkamegosztással, a manufaktúrával, a gépi munkával, a tőkefelhalmozással. Adam Smithtől kezdve Marxig mindannyian így jártak el. Csak művük második vagy harmadik részében térnek át a FOGYASZTÁSRA, vagyis az egyéni szükségletek kielégítésére; és akkor is többnyire arra szorítkoznak, hogy megmagyarázzák, miként oszlanak meg a javak azok között, akik birtoklásukért versengenek.

Azt mondhatják talán, hogy ez logikus: mielőtt szükségleteket elégítenénk ki, elő kell állítani azt, ami kielégítheti őket; termelni kell ahhoz, hogy fogyasztani tudjunk. De mielőtt bármit termelnénk – nem kell-e előbb érezni a szükségét? Nem a szükséglet készítette-e az embert először vadászatra, állattenyésztésre, földművelésre, eszközök készítésére, majd később gépek feltalálására és használatára? Nem a szükségletek tanulmányozásának kellene-e irányítania a termelést is? Meglehetősen logikus volna tehát legalábbis innen kezdeni, és csak azután megvizsgálni, miként lehet e igényeket termeléssel kielégíteni.

Pontosan ez az, amit mi csinálunk.

De amint ebből a nézőpontból szemléljük, a politikai gazdaságtan teljesen megváltozik. Megszűnik pusztán tényfelfedezés lenni, és tudománnyá válik, a fizioiógiahoz hasonló értelemben: meghatározható úgy, mint az emberiség szükségleteinek és azok lehető legkisebb emberi erőpazarlással történő kielégítésének vizsgálata. Igazi neve a társadalom fizioiogiája [physiologie de la société] lenne. Párhuzamos tudomány a növények vagy állatok fizioiogiájával, amely szintén a növény vagy az állat szükségleteinek és azok legelőnyösebb kielégítési módjainak tanulmányozása. A szociológiai tudományok sorában az emberi társadalmak gazdaságtana ugyanazt a helyet foglalná el, mint a biológiai tudományok sorában az organizmusok fizioiogiája.

Azt mondjuk: „Itt vannak az emberek, egyesülve a társadalomban. Mindnyájan egészséges lakóházakat igényelnek. A vadember kunyhója már nem elégíti ki őket. Biztos, többé-kevésbé kényelmes menedéket kívánnak. — A kérdés az, hogy az emberi munka termelékenysége mellett juthat-e mind-egyikük saját házhoz, és mi akadályozza meg őket ebben?”

Azt rögtön beláthatjuk, hogy Európában minden család gond nélkül kényelmes lakóházakhoz juthatna, olyasmikhez mint amilyeneket Angliában és Belgiumban építenek, vagy a Pullman [Company]-telepen, illetve ennek lakóházban kifejezett megfelelőihez. Néhány munkanap elegendő volna ahhoz, hogy egy hét-nyolc fős család számára jól szellőző, jól berendezett és gázvilágítással ellátott szép kis házat építsenek.

Mégis az európaiak kilencetizede soha nem rendelkezett egészséges lakással, mert a közember mindig kénytelen volt napról napra, szinte folyamatosan dolgozni az uralkodói szükségleteinek kielégítésére, és

soha nem rendelkezett azzal az idő- és pénzbeli fölénnyel, amely ahhoz kellett volna, hogy felépítse vagy felépíttesse álmai házáat. És nem is lesz háza, viskóban fog lakni mindaddig, amíg a jelenlegi körülmények meg nem változnak.

Teljesen ellentétes módon járunk el tehát, mint azok a közgazdászok, akik örök érvényűnek tekintik az úgynevezett termelési törvényeket, és az évente felépített házak számát összegezve statisztikailag bizonyítják, hogy mivel az újonnan épült házak nem elegendők az összes igény kielégítésére, az európaiak kilenctizedének szükségképpen kalyibákban kell élnie.

Térjünk át az élelmezésre. A munkamegosztás előnyeinek felsorolása után a közgazdászok azt állítják, hogy ez a megosztás megköveteli, hogy egyesek a mezőgazdasággal, mások az iparral foglalkozzanak. A földművesek ennyit termelnek, a gyáarak annyit; az árucseré így és így történik; majd elemzik az eladást, a nyereséget, a nettó terméket vagy az értéktöbbletet, a bért, az adózást, a bankot és így tovább.

De miután idáig követtük őket, semmivel sem jutottunk előrébb. Ha pedig megkérdezzük tőlük: „Hogyan lehetséges, hogy emberek milliói éheznek, miközben minden család termelhetne annyi búzát, hogy évente tíz, húsz, sőt száz embert is eltartson?” — ugyanazt a nótát fújják: munkamegosztás, bér, többletérték, tőke stb., végül arra a következtetésre jutva, hogy a termelés nem elegendő az összes igény kielégítésére. Ez a következtetés azonban, még ha igaz volna is, egyáltalán nem válaszol a kérdésünkre: „Képes-e az ember munkájával megtermelni a számára szükséges kenyeret? És ha nem képes — mi akadályozza ebben?”

Íme, 350 millió európai. Évente ennyi és ennyi kenyérre, húsrá, borra, tejre, tojásra és vajra van szükségük. Ennyi és ennyi házra, ruhára. Ez a minimum. Meg tudják-e termelni mindezt? És ha igen, marad-e idejük a luxus, a művészet, a tudomány és a szórakozás tárgyaira — egyszóval mindarra, ami nem tartozik a szigorúan szükséges kategóriába? Ha a válasz igenlő, mi akadályozza őket a továbblépésben? Mit kell tenni az akadályok elhárítására? Időre van szükség? Hagyjanak időt maguknak! De ne tévesszük szem elől minden termelés célját — a szükségletek kielégítését.

Ha az emberiség legparancsolóbb szükségletei kielégítés nélkül maradnának, mit kellene tennie ahhoz, hogy növelje a munkája termelékenységét? Nincsenek-e ennek más okai is? Nem lehetséges az, többek között, hogy a termelés, szem elől tévesztve az emberi szükségleteket, teljesen téves irányt vett és hogy a társadalmi berendezkedés a hibás? Miután mi pedig már azonosítottuk ezt a problémát, keressük meg az eszközöket a termelés újjászervezésére, olyan módon, hogy az már valóban megfeleljen a szükségleteknek.

Ez az egyetlen szemléletmód, amely számunkra igazságosnak tűnik: az egyetlen, amely lehetővé tenné, hogy a politikai gazdaságtan tudománnyá váljék – a társadalmi fiziológia tudományává.

Nyilvánvaló, hogy amikor ez a tudomány a termelést vizsgálja, amint az jelenleg működik a civilizált nemzeteknél, a hindu közösségben vagy a vad népeknél, aligha tárhatja fel a tényeket másként, mint a mai közgazdászok, pusztán leíró fejezetként, a zoológia vagy a botanika leíró fejezeteihez hasonlóan. De jegyezzük meg, hogy ha ez a fejezet az erők gazdaságosságának szempontjából készülne el a szükségletek kielégítésében, akkor világosabbá válna, és tudományos értéke is növekedne. Nyilvánvalóvá tenné az emberi erők félelmetes pazarlását a jelenlegi rendszerben, és velünk együtt elismerné, hogy amíg ez fennáll, az emberiség szükségletei soha nem lesznek kielégítve.

A nézőpont tehát, mint látható, teljesen megváltozna. A szövőszék mögött, amely annyi méter vásznat sző; a gép mögött, amely annyi acéllemezt fűr át; és a páncélszekrény mögött, amelybe az osztlék áramlik – meglátnánk az embert, a termelés mesterét, akit leggyakrabban kizárnak abból a lakomából, amelyet mások számára készített. Azt is megértenénk, hogy az úgynevezett érték-, csere- stb. törvények csupán a jelenlegi tények – gyakran nagyon hamis – kifejezései, amelyeknek kiindulópontja maga is téves; olyan tényeké, amelyek másként is lezajlódhatnak, és másként is fognak lezajlósni, amikor a termelést úgy szervezik meg, hogy a társadalom minden szükségletét kielégítse.

II

Nincs a politikai gazdaságtannak egyetlen olyan elve sem, amely ne változna meg teljesen, ha a mi nézőpontunkból tekintünk rá.

Vegyük például a túltermelést. Ez a szó nap mint nap a fülünkbe cseng. Van-e egyetlen közgazdász, akadémikus vagy aspiráns, aki ne állította volna, hogy a gazdasági válságok a túltermelésből erednek: hogy egy adott pillanatban több pamutszövetet, posztót, órát gyártanak, mint amennyire szükség volna? Nem vádolták-e „kapzsisággal” a tőkéseket, akik makacsul tovább termelnek a lehetséges fogyasztáson túl?

Nos, ez az érvelés hamisnak bizonyul, amint mélyebbre ásunk. Nevezzenek meg egyetlen olyan, általános használatú árucikket, amelyből többet termelnek, mint amennyire valóban szükség volna. Vizsgálják meg sorra a nagy exportáló országokból szállított árucikkeket, és látni fogják, hogy szinte mindegyiket elégtelen mennyiségben termelik még az exportáló ország lakói számára is.

Az orosz paraszt nem a búzafeleslegét küldi Európába. Oroszország európai részének legbőségesebb búza- és rozs-termése éppen csak elegendő a lakosság számára. A paraszt többnyire a legszükségesebbtől is megfosztja magát, amikor búzáját vagy rozsát eladja, hogy adót és járadékot fizessen.

Anglia nem a szénfeleslegét küldi a világ minden sarkába, hiszen belföldi fogyasztásra évente és fejenként mindössze 750 kilogramm marad, és angolok milliói télen tüzelő nélkül maradnak, vagy csak annyira fűtenek, hogy néhány zöldséget megfőzzenek. Sőt, (ha a luxuscsecsebecsüket [bimbeloterie de luxe] nem számítjuk) a legnagyobb exportáló országban, Angliában csupán egyetlen általános használatú áru van, a pamutszövet, amelyből a termelés talán meghaladja a szükségletet. És ha arra gondolunk, hogy az Egyesült Királyság lakóinak jó egyharmadánál rongyok helyettesítik a fehéreneműt és a ruhát, felfelé a kérdés, vajon az exportált pamutszövet nem fedezné-e csak kicsivel jobban a lakosság valós szükségleteit.

Általában nem többletet exportálnak, még ha az első exportok eredetileg abból is származtak volna. A mezítláb járó suszter meséje igaz a nemzetekre is, mint egykor a kézművesre. Amit exportálnak, az a szükséges javak egy része; és ez azért történik, mert pusztá bérükből a munkások nem képesek megvásárolni azt, amit megtermeltek, miután kifizették a járadékot, a profitot, a kamatot a tőkésnek és a bankárnak.

Nemcsak a jólét iránti egyre növekvő igény marad kielégítetlen, hanem a legszükségesebb is gyakran hiányzik. A túltermelés tehát nem létezik, legalábbis ebben az értelemben; pusztá szó, amelyet a politikai gazdaságtan teoretikusai találtak ki.

Minden közgazdász azt mondja, hogy ha van jól megalapozott „gazdasági törvény”, akkor ez az: „Az ember többet termel, mint amennyit fogyaszt.” Miután megélt munkája gyümölcséből, mindig marad többlet. Egy parasztcsalád több család számára elegendő élelmet termel, és így tovább.

Számunkra ez a gyakran ismételt mondat üres. Ha azt jelentené, hogy minden nemzedék hagy valamit az utódokra, az igaz volna. A paraszt fát ültet, amely harminc vagy negyven évig, akár egy évszázadig él, és amelynek gyümölcsét még unokái is szüretelik. Ha feltör egy hektár érintetlen földet, azzal a jövő nemzedék öröksége gyarapodik. Az út, a híd, a csatorna, a ház és bútorai mind a következő nemzedékekre hagyományozott gazdagság.

De nem erről van szó. Azt mondják, hogy a paraszt több búzát termel, mint amennyit elfogyaszt. Inkább azt kellene mondani, hogy mivel az állam mindig elvette termésének egy részét adó formájában, a pap a tized formájában, a földesúr pedig járadékként, létrejött egy egész osztály, amely korábban saját termékét fogyasztotta el — kivéve a váratlan szükségletekre vagy fák kivágására, utak építésére stb. hagyott részt —, ma viszont kénytelen gesztenyén vagy kukoricán élni és lőrét inni, mert a többi az állam, a földesúr, a pap és az uzorás elviszi.

Mi inkább azt mondjuk: a paraszt kevesebbet fogyaszt, mint amennyit termel, mert arra kényszerítik, hogy szalmán aludjon és eladja a tollpárnát; hogy megelégedjen a lőrével és eladja a bort; hogy rozst egyen és eladja a búzát.

Jegyezzük meg továbbá, hogy ha az egyén szükségleteiből indulunk ki, szükségképpen a kommunizmushoz jutunk mint olyan berendezkedéshez, amely a szükségletek lehető legteljesebb és leggazdaságosabb kielégítését teszi lehetővé. Ezzel szemben, ha a jelenlegi termelésből indulunk ki, és csupán a profitot vagy az értéktöbbletet tartjuk szem előtt, anélkül hogy megkérdeznénk, vajon a termelés kielégíti-e a szükségleteket, szükségképpen a kapitalizmushoz vagy legfeljebb a kollektívizmushoz jutunk — amelyek egyaránt a bérrendszer különböző formái.

Amikor ugyanis az egyén és a társadalom szükségleteit és az ezek kielégítésére alkalmazott eszközöket vizsgáljuk az ember fejlődésének különböző szakaszaiban, meggyőződünk arról, hogy az erőfeszítéseket össze kell kapcsolni, nem pedig a jelenlegi termelés véletlenjeire bízni. Felismerjük, hogy a fel nem használt, nemzedékről nemzedékre átszálló javak kevesek általi kisajátítása nem szolgálja az általános érdeket. Megállapítjuk, hogy ily módon a társadalom háromnegyedének szükségletei kielégítetlenek maradhatnak, az emberi erőfeszítés túlzott pazarlása viszont annál haszontalanabb és bűnösebb.

Továbbá azt tapasztaljuk, hogy minden termék legelőnyösebb felhasználása az lenne, ha mindegyikük elsősorban a legsürgetőbb szükségletek kielégítésére törekedne: más szóval, egy termék úgynevezett „használati értéke” nem egyszerű szeszélytől függ, ahogy azt gyakran állítják, hanem attól a kielégüléstől, amelyet a valódi szükségletek kielégítésére nyújt.

A kommunizmus — vagyis a fogyasztás, a termelés és a csere szintetikus szemlélete és az ennek megfelelő szervezet — így e felfogás logikus következményévé válik, az egyetlenségé, amely véleményünk szerint valóban tudományos.

Az a társadalom, amely mindenki szükségleteit kielégíti, és képes megszervezni a termelést, kénytelen lesz leszámolni bizonyos iparral kapcsolatos előítéletekkel, mindenekelőtt azzal az oly sokat dicsőített elmélettel, amelyet a közgazdászok a munkamegosztás névvel illettek — s amelyet a következő fejezetben fogunk tárgyalni.

15. fejezet: A munkamegosztás

I

A politikai gazdaságtan mindig is arra szorítkozott, hogy megállapítsa a társadalomban előforduló tényeket, és azokat az uralkodó osztály érdekében igazolja. Ugyanezt teszi az ipar által létrehozott munkamegosztással is: mivel azt a tőkések számára előnyösnek találta, alapelvvé emelte.

Nézzetek a falusi kovácsra, mondotta Adam Smith, a modern politikai gazdaságtan atyja. Amennyiben nem szokott hozzá a szögműkészítéshez, úgy alig tud naponta kétszáz-háromszáz darabot belőlük előállítani, ráadásul rossz minőségben. Viszont ha egy ilyen kovács egész életében csak szögeket készített, egy nap alatt könnyedén elkészít akár kétezer-háromszáz darabot is. Smith pedig sietett levonni a következtetést is: osszuk meg a munkát, specializálódjunk, állandóan specializálódjunk; legyenek kovácsok, akik csak a szög fejét vagy csak a hegyét tudják elkészíteni, és így többet fogunk tudni termelni. Gazdagok leszünk.

Hogy vajon az a kovács, aki egész életében szögfejek készítésére kényszerül, nem veszíti-e el minden érdeklődését a munka iránt; hogy e korlátozott mesterséggel nem lesz-e teljesen a munkaadója [patron] kegyeire utalva; hogy nem lesz-e évente négy hónapig munkanélküli; hogy bére nem csökken-e, amikor könnyen helyettesíthető lesz egy inassal — ezen Smith alig gondolkodott, rögtön felkiáltott: éljen a munkamegosztás! Íme, az igazi aranybánya a nemzet meggazdagításához! És mindenki vele kiáltott.

Amikor pedig később egy Sismondi vagy egy J.-B. Say észrevette, hogy a munkamegosztás a nemzet helyett csak a gazdagokat gazdagítja, és hogy a munkás, aki egész életében egy gombostű tizennyolcad részét készíti, eltompul és nyomorba süllyed — mit javasoltak a hivatalos közgazdászok? Semmit. Nem gondoltak arra, hogy az egész életen át végzett egyfajta gépies munka elbutítja a munkást, elfojtja értelmét és leleményes szellemét; holott éppen a foglalkozások változatossága növelhetné jelentősen a nemzet termelékenységét. Ez pontosan az a probléma, amely ma vetődik fel.

Ha csak a közgazdászok prédikálnák az állandó és gyakran örökletes munkamegosztást, hagynánk őket szószokolni. De a tudomány doktorainak eszméi beszivárognak az elmékbe és megromtják azokat, és amikor újra és újra halljuk a munkamegosztásról, a kamatról, a járadékról, a hitelről mint rég megoldott problémákról szóló beszédeket, végül mindenki — még maga a munkás is — a közgazdászok módjára kezd gondolkodni, és ugyanazokat a bálványokat kezdi tisztelni.

Így látjuk, hogy számos szocialista, még azok is, akik nem féltek szembeállni a tudomány tévedéseivel, tiszteletben tartják a munkamegosztás elvét. Beszéljete csak nekik a társadalom forradalom alatti megszervezéséről, és erre azt felelik: a munkamegosztást fenn kell tartani; ha a forradalom előtt gombostűhegyet készítettél, utána is azt fogsz készíteni. Majd csak napi öt órát kell dolgoznod! De egész életedben gombostűhegyet kell gyártanod, míg mások gépeket vagy gépterveket készítenek, amelyek lehetővé teszik, hogy életed során milliárdnyi tűt hegyezz; megint mások pedig az irodalmi, tudományos, művészi munka magasabb funkcióira specializálódnak. Te gombostűhegy-készítőnek születted, Pasteur veszettség elleni oltónak [vaccinateur de la rage], és a forradalom mindkettőtöket meghagy a maga helyén.

Nos, éppen ezt a szörnyű elvet — amely káros a társadalomra, elbutítja az egyént, s számtalan más baj forrása — kívánjuk most különböző megnyilatkozásaiban megvizsgálni.

A munkamegosztás következményei ismertek. Nyilvánvalóan két osztályra oszlunk: egyfelől a termelők, akik keveset fogyasztanak és mentesülnek a gondolkodás alól, mert dolgozniuk kell, s rosszul dolgoznak, mert agyuk tétlen marad; másfelől a fogyasztókra, akik keveset vagy semmit sem termelnek,

de kiváltságuk, hogy mások helyett gondolkodjanak — és rosszul gondolkodnak, mert a világ egy része, a kétkezi munkások világa, ismeretlen számukra. A földműves semmit sem tud a gépről, a gépeket kiszolgáló munkás semmit sem tud a földművelésről. A modern ipar ideálja a gyermek, aki egy gépet szolgál ki, amelyet nem érthet és nem is szabad értenie, valamint a felügyelők, akik megbírságot adják, ha figyelme egy pillanatra is ellankad. Még a mezőgazdasági munkást is igyekeznek eltüntetni. Az iparszerű mezőgazdaság eszménye a három hónapra felvett napszámos, aki gőzekét vagy cséplőgépet vezet. A munkamegosztás — az az ember, akit egész életére felcímkezik mint csomókötőt egy gyárban, mint felügyelőt egy üzemben, mint csille-tolót a bánya valamely pontján, miközben semmiféle átfogó képe nincs a gépről, az iparról vagy a bányáról, és ezáltal elveszíti a munka iránti érdeklődését és azt a feltalálói képességet, amely a modern ipar kezdetén létrehozta mindazt a szerszámkészletet, amelyre oly büszkék vagyunk.

Amit az egyes emberekkel tettek, azt akarták tenni a nemzetekkel is. Az emberiséget „üzemnemzetekre“ [usines nationales] kellett osztani, mindegyiknek a maga speciális szakterületével. Oroszországot — tanították nekünk — a természet arra rendelte, hogy búzát termesszen; Angliát, hogy pamutszövetet gyártson; Belgiumot, hogy posztót készítsen; Svájcot pedig, hogy dajkákat és nevelőnőket képezzen. Minden nemzeten belül is további specializáció következne: Lyon a selymet, Auvergne a csipkét, Párizs a divatcikkeket gyártaná. Ez, állították a közgazdászok, korlátlan teret nyit a termelés és a fogyasztás előtt; a munka és a hatalmas gazdagság korszaka nyílik meg a világ számára.

Ám ezek a nagy remények szertefoszlának, ahogy a technikai tudás elterjed a világban. Amíg Anglia egyedül gyártotta a pamutszövetet és nagyüzemben dolgozta fel a fémeket, amíg Párizs készítette az iparművészeti csecsebecsét, minden rendben volt: lehetett hirdetni a munkamegosztást anélkül, hogy a valóság megcáfolta volna.

Most azonban új áramlat ragadja magával a civilizált nemzeteket: mindegyik igyekszik saját maga is minden iparágat meghonosítani az országon belül, előnyösnek találva, hogy maga állítsa elő azt, amit korábban más országoktól kapott; sőt a gyarmatok is igyekeznek felszabadulni anyaországuk alól. A tudomány felfedezései egyetemessé teszik az eljárásokat, így fölöslegessé válik külföldön, túlzott áron megfizetni azt, amit otthon is könnyű előállítani. Vajon ez az ipari forradalom nem mér-e végzetes csapást arra a munkamegosztás-elméletre, amelyet oly szilárdan megalapozottnak hittek?

16. fejezet: Az ipar decentralizációja

I

A napóleoni háborúk következményeként Angliának majdnem sikerült tönkretennie a Franciaországban a múlt század végén születő nagyipart. Továbbra is a tengerek úrnője tudott maradni, komoly versenytársak nélkül. Ezt kihasználva ipari monopóliumot alakított ki, és mivel ő volt az egyedüli, aki bizonyos árukat elő tudott állítani, így hát rákényszerítette árait a szomszédos nemzetekre. Így gazdagságot halmozott gazdagságra, és ügyesen kiaknáztta kivételes helyzetét.

De miután az elmúlt évszázad burzsoá forradalma eltörölte a jobbagyságot és megalkotta a proletariátust Franciaországban, a nagyipar — amely egy időre megtorpant — új lendületet vett. Századunk második felétől Franciaország megszűnt Anglia alárendeltje lenni a késztermékek terén. Ma már maga is exportőr: több mint másfél milliárd [frank] értékben ad el iparcikkeket külföldre, és ezek kétharmada textil. Becslések szerint közel hárommillió francia dolgozik exportra vagy él külkereskedelemből.

Franciaország tehát már nem Anglia alárendeltje. Sőt, maga is megpróbált monopóliumot kialakítani bizonyos külkereskedelmi ágazatokban, például a selyem- és konfekciógyártásban. Ebből hatalmas haszna volt, de most éppen azon a ponton van, hogy elveszítse ezt a monopóliumát — ahogy Anglia is elveszíteni látszik a pamutipar fölötti uralmát.

Az ipar kelet felé haladva Németországban állapotodott meg. Harminc évvel ezelőtt Németország még Anglia és Franciaország iparcikkeire volt utalva. Ma már nem így van. Az elmúlt huszonöt év során, különösen a háború óta, Németország teljesen átalakította iparát. Az új gyárakat a legjobb gépekkel szerelték fel: mindazt, amit Manchesterben a pamutiparban vagy Lyonban a selyemiparban kifejlesztettek, az új német üzemek már megvalósítják. Ami Lyonban vagy Manchesterben két-három nemzedék munkájába telt, azt Németország készen veszi át. Az ipar igényeihez igazított szakiskolák pedig intelligens munkások és gyakorlatias mérnökök hadával látják el a gyáraikat, akik tudják, hogyan kell a kezükkel és a fejükkel dolgozni. A német ipar ott kezdődik, ahol Manchester és Lyon ötven év erőfeszítései, próbálkozásai és kudarcai után tart.

Ennek következtében Németország, mivel mindent ugyanúgy elő tud állítani saját maga, évről évre csökkentti Franciaországból és Angliából származó importját. Már most is versenytársuk az exportpiacon Ázsiában és Afrikában; sőt, még London és Párizs piacain is. A rövidlátók kiabálhatnak a frankfurti békeszerződésről; magyarázhatják a német versenytárs sikerét apró vasúti tarifakülönbségekkel; mondhatják, hogy a német „ingyen dolgozik”. De mindezek ellenére bizonyos, hogy a nagyipar — amely egykor Anglia és Franciaország kiváltsága volt — egy lépést tett kelet felé. Németországban egy fiatal, erőteljes országra és egy élesesű burzsoáziára talált talált, amely vágyott arra, hogy a külkereskedelem révén meggazdagodjon.

Miközben Németország megszabadult az angol és francia gyámságtól, és maga gyártotta pamutszövetét, kelméit, gépeit — egyszóval minden iparcikkét — a nagyipar Oroszországban is megjelent, ahol a fejlődése annál feltűnőbb, mivel szinte tegnap született.

A jobbagyság eltörlése idején, 1861-ben, Oroszországnak alig volt ipara. Minden szükséges gépet, síneket, mozdonyokat, luxustextíliát [étottes de luxe] Nyugatról kapott. Húsz évvel később már több mint 85 000 manufaktúrája volt, és az általuk gyártott áruk értéke megnégyszereződött.

A régi berendezést teljesen lecserélték. Az acél szinte teljes egészében, a vas háromnegyede, a szén kétharmada, az összes mozdony, vasúti kocsi, sín és majdnem minden gőzhajó helyben, Oroszországban készül.

Az az ország, amely egykor a közgazdászok által arra lett ítélve, hogy örökösen mezőgazdasági ország legyen, már már ipari ország. Alig kér már valamit Angliától, és nagyon keveset Németországtól.

A közgazdászok a vámokat teszik felelőssé ezért, de az iparcikkeket Oroszországban ugyanazon az áron adják el, mint Londonban. A tőke nem ismer hazát: angol és német tőkések, mérnökökkel és felügyelőkkel együtt, gyárakat hoztak létre Oroszországban és Lengyelországban, amelyek versenyeznek a legjobb angol gyárakkal a termékek minőségében. Ha holnap eltörölnék a vámokat, ezek a gyárak csak nyernének. Ebben a pillanatban az angol mérnökök éppen a nyugati szövet- és gyapjúexportnak készülnek kegyelemdőfést tenni: Dél-Oroszországba vándorolnak, és ott nagy gyapjúmanufaktúrákat hoznak létre, amelyeket Bradford legtükéletesebb gépeivel szerelnek fel – tíz év múlva Oroszország angol szövetet és francia gyapjút már csak mintaként fog importálni.

A nagyipar nemcsak kelet felé halad előre, hanem a déli félszigetekre is terjed. Az 1884-es torinói kiállítás már bemutatta az olasz ipar fejlődését, és – ne tévedjünk – a két burzsoázia, a francia és az olasz közötti gyűlölet kizárólag ipari rivalizálásukból fakad. Olaszország felszabadítja magát a francia gyámság alól; a Földközi-tenger medencéjében és Keleten versenyez a francia kereskedőkkel. Ezért, és semmi másért, fog egy napon vérontás folyni az olasz határon, hacsak a forradalom meg nem kíméli ezt a drága vért.

Megemlíthetnénk Spanyolország¹ gyors előrehaladását is a nagyipar útján. De vegyük inkább Brazíliát. Vajon nem ítélték-e az közgazdászok arra, hogy örökké gyapotot termeljen, nyers állapotban exportálja, és cserébe Európából importált pamutszöveteket kapjon? Valóban, húsz évvel ezelőtt Brazíliában mindössze kilenc nyomorúságos kis gyapotmanufaktúra volt, összesen 385 orsóval. Ma már negyvenhat van; közülük öt 40 000 orsóval rendelkezik, és évente harmincmillió méter pamutszövetet dobna piacra.

Még Mexikó is elkezdett pamutszövetet gyártani ahelyett, hogy Európából importálná. Ami pedig az Egyesült Államokat illeti, megszabadultak az európai gyámságtól. A nagyipar ott diadalmasan fejlődött ki.

De a legbriliánsabb cáfolatot az üzemnemzeti specializáció híveinek India adta.

Ismerjük a következő elméletet: szükség van gyarmatokra a nagy európai nemzetek számára. Ezek a gyarmatok nyersanyagokat küldenek a „metropolisznak” [anyaországnak]: gyapotszálat, mosatlan gyapjút, fűszereket stb. A metropolisz pedig késztermékeket küld vissza nekik: silány szöveteket, fémhulladékot gépnek álcázva – röviden mindazt, amire neki nincs szüksége, ami alig kerül valamibe, de amit így is méregdrágán ad el.

Ez volt az elmélet; és sokáig ez volt a gyakorlat is. Londonban és Manchesterben vagyonokat halmoztak fel, miközben Indiát tönkretették. Menjetek el csupán a londoni India Museumba, és ott látni fogjátok az elképesztő gazdagságot, amelyet Kalkuttában és Bombayben angol kereskedők halmoztak fel.

De más kereskedők és kapitalisták – szintén angolok – rájöttek a magától értetődő ötletre: jövedelmezőbb közvetlenül Indiában kizsákmányolni a lakosságot, és a pamutszöveteket helyben gyártani, ahelyett hogy évente 500–600 millió frank értékben importálnák Angliából.

Kezdetben kudarcok sorozata következett. Az indiai takácsok – mesterségük művészei – nem tudtak alkalmazkodni a gyári rendszerhez. A Liverpoolból küldött gépek rosszak voltak; a klímát is figyelembe kellett venni; új feltételekhez kellett alkalmazkodni. Mindezeket ma már leküzdötték, és az angol India egyre fenyegetőbb versenytársa a metropolisz gyárainak.

Ma már 80 pamutmanufaktúrája van, amelyek közel 60 000 munkást foglalkoztatnak, és 1885-ben több mint 1 450 000 tonna pamutszövetet állítottak elő. Évente mintegy 100 millió frank értékben exportálnak ilyen fehér pamutszöveteket Kínába, Indonéziába és Afrikába – pontosan azokat a termékeket, amelyeket korábban Anglia „specialitásának” tartottak. Miközben az angol munkások munkanélküliek és nyomorba süllyednek, addig indiai nők napi 60 centimes bérért gyártják ezeket a szöveteket a Távol-Kelet kikötői számára.

¹ Az angol kiadásban: Magyarország

Röviden: nincs messze az a nap – és ezt az okosabb gyárosok sem tagadják –, amikor már nem fogják tudni, mit kezdjenek azokkal a „kezekkel”, amelyek Angliában a pamutszövetek exportjára szolgáltak. És ez még nem minden: komoly jelentések szerint tíz éven belül India egyetlen tonna vasat sem fog Angliától vásárolni. Az első nehézségeket leküzdötték a helyi szén és vas felhasználásában, és máris az Indiai-óceán partjain angol gyárakkal versenyző üzemek emelkednek.

A gyarmat tehát versenyre kel a metropolisszal a késztermékek terén – ez a 19. századi gazdaság meghatározó jelensége.

És miért is ne tenné? Mi hiányzik neki? A tőke? A tőke oda megy, ahol nyomorgókat lehet kizsákmányolni. A tudás? A tudás nem ismeri el a nemzeti határokat. A munkás technikai ismeretei? Vajon az indiai munkás alacsonyabb rendű lenne annál a 92 000, tizenöt év alatti fiúnál és lánynál, akik éppen most dolgoznak az angliai textilgyárakban?

II

Miután egy pillantást vetettünk a nemzeti iparokra, igen érdekes lenne ugyanezt az áttekintést elvégezni a speciális iparágakra is.

Vegyünk például a selymet – ezt a század első felében kifejezetten francia terméket. Ismeretes, hogyan vált Lyon a selyemipar központjává: eleinte a dél-franciaországi selymet dolgozták fel, majd egyre inkább Olaszországból, Spanyolországból, Ausztriából, a Kaukázusból, Japánból szerezték be a nyersselymet, hogy abból szöveteket készítsenek. Az 1875-ben a lyoni régióban feldolgozott ötmillió kilogramm nyersselyemből mindössze 400 000 kilogramm volt francia eredetű.

De ha Lyon importált selyemmel dolgozott, miért ne tehetne volna ugyanezt Svájc, Németország vagy Oroszország? A selyemszövés fokozatosan fejlődött Zürich környéki falvakban. Bazel nagy selyemközponttá vált. A kaukázusi közigazgatás marseille-i nőket és lyoni munkásokat hívott, hogy megtanítsák a grúzoknak a selyemhernyó fejlettebb tenyésztését, és a helyi parasztoknak a selyem feldolgozásának mesterségét. Ausztria követte ezt a példát. Németország lyoni munkások segítségével hatalmas selyemüzemeket hozott létre. Az Egyesült Államok ugyanezt tette Patersonban.

Ma pedig a selyemipar már nem francia ipar. Selyemszöveteket gyártanak Németországban, Ausztriában, az Egyesült Államokban, Angliában. A kaukázusi parasztok télen olyan áron szőnek kendőket, amely mellett a lyoni takácsok éhen maradnának. Olaszország selyemárut küld Franciaországba, és Lyon, amely 1870–74 között 460 millió értékben exportált, ma már csak 233 millió értékben szállít. Hamarosan csak a legfinomabb szöveteket vagy néhány újdonságot fog külföldre küldeni – afféle mintaként a németeknek, oroszoknak, japánoknak.

És így van ez minden iparágban. Belgiumnak nincs többé monopóliuma a posztógyártásban: Németországban, Oroszországban, Ausztriában, az Egyesült Államokban is gyártják. Svájc és a francia Jura már nem uralja az óragyártást: órákat mindenütt készítenek. Skócia már nem finomít cukrot Oroszország számára: Anglia orosz cukrot importál. Olaszország, bár nincs vasérce és szene, maga kovácsolja páncélos hajóit és gyártja gőzhajói gőzgépeit. A vegyipar sem Anglia monopóliuma többé: kénsavat és szódát mindenütt előállítanak. A legutóbbi világkiállításon a Zürich környékén gyártott gépek keltettek feltűnést; Svájc, amelynek sem szene, sem vasa nincs – csak kiváló műszaki iskolái –, jobb és olcsóbb gépeket készít, mint Anglia. Ennyi maradt a „szabadkereskedelem elméletéből” [voilà ce qui reste de la théorie des échanges].

Így tehát az ipar – akárcsak minden más – a decentralizáció felé halad.

Minden nemzet számára előnyös, ha saját területén egyesíti a mezőgazdaságot a lehető legváltozatosabb iparral és manufaktúrákkal. Az a specializáció, amelyről a közgazdászok beszéltek, alkalmas volt néhány tőkés meggazdagítására, de semmi létjogosultsága nincs; ellenkezőleg, minden előnye annak van, ha minden ország, minden földrajzi térség képes saját maga megtermelni gabonáját és zöldségeit, valamint előállítani az általa fogyasztott ipari termékeket. Ez a sokféleség a termelés teljes kibontakozásának legjobb biztosítója a fejlődés elemeinek kölcsönös versenye révén; míg a specializáció a fejlődés

megállását jelenti. [Cette diversité est le meilleur gage du développement complet de la production par le concours mutuel et de chacun des éléments du progrès ; tandis que la spécialisation — c'est l'arrêt du progrès.]

A mezőgazdaság csak az ipar mellett virágozhat. És amint megjelenik egyetlen gyár, szükségszerűen másféle üzemek végtelen sora nő ki körülötte, hogy kölcsönösen támogassák egymást, találmányaikkal ösztönözzék egymást, és együtt fejlődjenek.

III

Valóban esztelenség búzát exportálni és lisztet importálni, gyapjút kivinni és posztót behozni, vasat exportálni és gépeket importálni. Nemcsak azért, mert ezek a szállítások felesleges költségekkel járnak, hanem főként azért, mert az az ország, amelynek nincs fejlett ipara, szükségképpen elmarad a mezőgazdaságban is; mert az az ország, amely nem rendelkezik nagy acélfeldolgozó üzemekkel, minden más iparágban is lemarad; és végül mert számos ipari és technikai képesség kihasználatlan marad.

Ma a termelés világában minden összefügg. A földművelés már nem lehetséges gépek, öntözőrendszerek, vasutak és műtrágyagyárak nélkül. És ahhoz, hogy ezek a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó gépek, vasutak, öntözőberendezések létrejörjenek, szükség van egy bizonyos feltalálói szellemre és technikai készségre, amelyek ki sem alakulhatnak addig, amíg az ásó és az eke maradnak az egyetlen művelési eszközök.

Ahhoz, hogy a földet jól műveljék, és megadja azokat a bőséges terméseket, amelyeket az ember joggal vár el tőle, szükséges, hogy gyárak és üzemek – sok gyár és üzem – működjenek a közelében.

A tevékenységek változatossága, az ebből fakadó képességek változatossága, amelyek egy közös cél szolgálatába állnak – ebben áll a haladás valódi ereje.

Most pedig képzeljünk el egy várost vagy területet – nagyot vagy kicsit, mindegy –, amely megteszi első lépéseit a társadalmi Forradalom útján.

„Semmi sem fog megváltozni” – mondták néha nekünk. „Kisajátítjuk a műhelyeket és gyárakat, nemzeti vagy kommunális tulajdonná tesszük őket, és úgyis mindenki visszatér a megszokott munkájához. A forradalmat befejezettnek tekinthetjük.”

Nos, nem. A társadalmi forradalom nem ilyen egyszerűen zajlik le.

Már mondtuk: ha holnap kitörne a forradalom Párizsban, Lyonban vagy bármely más városban; ha holnap kézbe vennék az üzemeket, házakat vagy bankokat – akárhol –, már ettől az egyetlen tényről az egész jelenlegi termelés megváltozna.

A nemzetközi kereskedelem leállna, megszűnne a külföldi gabona beáramlása; az áruk és élelmiszerek forgalma megbénulna. A felkelő városnak vagy területnek teljesen át kellene szerveznie a termelést, hogy önellátóvá váljon. Ha kudarcot vall, az a pusztulást jelenti. Ha sikerül, az az egész gazdasági élet forradalmát.

Így hogy az élelmiszer-behozatal csökkenne, miközben a fogyasztás nőne; hárommillió exporttermelésben dolgozó francia munka nélkül maradna; számtalan, ma távoli vagy közeli országokból érkező termék nem jutna el többé, a luxusipar pedig ideiglenesen leállna — mit tennének az emberek, hogy hat hónap múlva legyen mit enniük?

Nyilvánvaló, hogy amikor a raktárak kiürülnek, a tömegek a földtől fogják követelni a táplálékot. Meg kell művelni a földet: Párizsban és környékén össze kell kapcsolni a mezőgazdasági és ipari termelést; fel kell adni az ezerféle luxusfoglalkozást, és a legsürgetőbbre kell összpontosítani – a kenyérre.

Az állampolgároknak földművelőkké kell válniuk. De nem úgy, mint az a paraszt, aki agyonhajszolja magát, és alig terem meg az éves élelme; hanem az intenzív, konyhakertészeti mezőgazdaság [„maraîchage“, market garden, ved össze bolgárkertészet] elvei szerint, nagy léptékben, a legjobb gépekkel, amelyeket az ember feltalált vagy feltalálhat. Művelni fogják a földet, de nem úgy, mint az igavonó állat – ezt a Square du Temple ékszerészei amúgy sem túrnék –, ezért nem tíz év alatt hanem azonnal, a forradalmi küzdelmek közepette szervezik át a termelést, különben beadják a derekukat az ellenségnek.

Úgy kell ezt tenni, mint értelmes lények: tudásra támaszkodva, örömteli munkabandákba [bandes joyeuses] verődve, pont mint azok, amelyek száz évvel ezelőtt a Mars-mezőt rendezték be a Szövetség ünnepére. A munka élvezetes lehet, ha nem tart túl sokáig, ha tudományosan szervezett, ha az ember fejleszti eszközeit és újakat fedez fel, és tudatában van annak, hogy hasznos tagja lehet a közösségnek.

Termelni fognak. De ezzel együtt ezer olyan dolgot is elő kell állítaniuk, amelyeket ma külföldről szerzünk be. És ne feledjük: a felkelő terület lakói számára „külföld” lesz minden, ami nem csatlakozott a forradalomhoz. 1793-ban és 1871-ben a lázadó Párizs számára a „külföld” már a főváros kapujában kezdődő vidék volt. A troyes-i felhalmozó ugyanúgy – sőt jobban – éhezett a párizsi sans-culotte-okat, mint a Versailles-ból hozott német hadak. Meg kell tanulni nélkülözni ezt a „külföldet”. És meg is fogják tenni. Franciaország feltalálta a répacukrot, amikor a nádcukor hiányzott a kontinentális zárlat miatt. Párizs salétromot fedezett fel a saját pincéiben, amikor máshonnan semennyi nem érkezett. Vajon alacsonyabb rendűek lennénk, mint ősünk, akik még alig ismerték a tudományt?

Mert a forradalom több, mint egy rendszer lerombolása. Az emberi értelem felébredését, a feltaláló szellem megsokszorozódását; egy új tudomány hajnalát sugallja – a Laplace-ok, Lamarckok, Lavoisier-k tudományáét. A forradalom az elmékben még inkább forradalom, mint az intézményekben.

És közben még vannak akik képesek arról beszélni, hogy „visszatérünk a műhelybe”, mintha csak egy kiránduláseól térnénk haza a fontainebleau-i erdőből.

Már az a tény, hogy hozzányúlunk a polgári tulajdonhoz, magában hordozza annak szükségességét, hogy az egész gazdasági életet gyökeresen átszervezzék – a műhelyben, az építkezésen, a gyárban.

A forradalom pedig meg is teszi ezt. Ha a forradalmi Párizs egy-két évre elszigetelődik a világ többi részétől a polgári rend híveinek fondorlatoskodásai miatt, akkor ez a több millió intellektus – amelyet a nagyüzem szerencsére még nem tompított el teljesen –, ez a kisiparok városa, amely ösztönzi a feltaláló szellemet, meg fogja mutatni, mire képes az emberi elme, ha nem kér a világtól mást, mint a Nap energiáját, a szelet, amely kisöpri a szennyet, és az általunk taposott földben szunnyadó erőket.

Látni fogjuk, mire képes az, ha a mesterségek ilyen hatalmas sokfélesége egy helyen összpontosul, kölcsönösen hat egymásra, és egy forradalom éltető szelleme áthatja: hogyan lehet kétmillió értelmes embert ellátni élelemmel, ruhával, lakással és minden lehetséges luxussal.

Ehhez nem kell fikciót írni. Ami már ismert, amit már kipróbáltak és megvalósíthatónak bizonyult, elegendő lenne – ha áthatná a forradalom merész lendülete és a tömegek spontán energiája.

17. fejezet: Mezőgazdaság

I

A politikai gazdaságtannak gyakran szemére vetették, hogy minden következtetését abból a kétségtelenül hamis elvből vezeti le, miszerint az egyetlen indíték, amely az embert termelőereje növelésére ösztönözheti, a szűken értelmezett önérdék.

A szemrehányás teljesen jogos. Olyannyira jogos, hogy a nagy ipari felfedezések és valódi ipari fejlődés korszakai éppen azok voltak, amikor az emberek a közjólétről álmodoztak, és a legkevésbé törődtek a személyes meggazdagodással. A nagy kutatók és feltalálók elsősorban az emberiség felszabadítására gondoltak; és ha Watt, Stephenson, Jacquard¹ stb. előre láthatták volna, hogy álmatlan éjszakáik micsoda nyomorba taszítják majd a munkásokat, valószínűleg elégették volna terveiket és összetörték volna prototípusaikat.

Egy másik elv, amely szintén áthatja a közgazdaságtant, ugyanilyen hamis. Ez az a hallgatóságos feltevés – amely szinte minden közgazdásznál jelen van –, hogy bár egyes ágazatokban gyakran túltermelés van, a társadalom összességében mégsem fog soha elegendő termékkel rendelkezni ahhoz, hogy minden szükségletet kielégítsen; és hogy ezért soha nem jön el az a pillanat, amikor senki sem lenne kénytelen munkerejét bérért eladni. Ez a hallgatóságos feltevés minden elmélet és minden úgynevezett „törvény” alapját képezi.

Pedig bizonyos, hogy attól a naptól kezdve, amikor bármely civilizált közösség felteszi a kérdést: melyek az összes szükségletek, és melyek az ezek kielégítésére szolgáló eszközök, rájönne, hogy már most is rendelkezik – az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt – mindazzal, ami bőségesen elegendő minden szükséglet kielégítésére, feltéve, hogy ezeket az eszközöket reális szükségletek kielégítésére alkalmazzák.

Hogy ez az iparra igaz, azt senki sem vitathatja. Elég megvizsgálni a nagy ipari üzemekben már alkalmazott eljárásokat – a szén és az érc kitermelését, az acél előállítását és feldolgozását, a ruházati termékek gyártását stb. –, hogy belássuk: gyáraink, üzemeink, bányáink termelését illetően nincs kétség. Már most is képesek lennénk termelésünket megnégyszerezni, és még a munkát is csökkenteni.

De tovább megyünk. Azt állítjuk, hogy a mezőgazdaság ugyanilyen helyzetben van: a földműves, akárcsak a gyáros, már most rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyekkel termelését négyszeresére, sőt tízszeresére növelheti; és ezt meg is teszi majd, amint szükségét érzi, és amint a kapitalista berendezkedés helyébe a társadalmi munkaszervezést állítja [procédura à l'organisation sociétale du travail, en lieu et place de l'organisation capitaliste].

Amikor a mezőgazdaságról beszélünk, mindig azt a képet idézheti fel számunkra, ahogy a paraszt az ekére görnyed, válogatás nélkül vet, és szorongva várja, mit hoz az időjárás. Egy családot látunk, amely reggeltől estig dolgozik, és jutalma csupán egy szalmazsák, száraz kenyér és savanyú ital. Röviden: La Bruyère „vadállatát” [bête fauve²].

Ennek a nyomorba taszított embernek legfeljebb pedig az adóterhei vagy a járadékai csökkentéséről beszélnek. De elképzelni sem merik azt a földművest, aki végre felegyenesedik, szabadidőhöz jut, és napi néhány óra munkával nemcsak a családját, hanem még száz másik embert is képes ellátni. Legmerészebb álmaikban a szocialisták is legfeljebb csak az amerikai nagyüzemi mezőgazdaságig jutnak el – ami valójában még csak a kezdet.

¹ Jacquard, Joseph Marie (1752–1834) [ejtsd: zsozef-mári zsakár] francia feltaláló, a szövőszék továbbfejlesztője.

² Jean de La Bruyère: Les Caractères, 1688, [1880-as francia kiadás] 40–41. o.

A mai földműves azonban tágabb látókörű, sokkal nagyobb szabású elképzelései vannak. Egy hektár törtrésze is elegendő számára ahhoz, hogy egy család teljes növényi táplálékát megtermelje; huszonöt szarvasmarha ellátásához nem kell több terület, mint régen egyetlen állathoz. Arra törekszik, hogy maga is „formálja” a talajt; hogy dacoljon az évszakokkal és az éghajlattal; hogy felmelegítse a levegőt és a talajt a növény körül; hogy egy hektáron annyit termeljen, mint régen ötvenen – mindezt túlzott kimerülés nélkül, a munka mennyiségének csökkentésével. Azt állítja, hogy elegendő élelmiszer termelhető mindenki számára, ha mindenki csak annyi munkát végez a földeken, amennyit örömmel és szívesen tud.

Ez a mezőgazdaság jelenlegi tendenciája.

Miközben a tudósok, Liebig³ nyomán – aki a mezőgazdaság kémiai elméletének megalkotója volt – gyakran tévútra jutottak elméleti lelkesedésükben, írástudatlan parasztok nyitottak új utakat az emberség jövedelmé felé. Párizs, Troyes, Rouen kertészei, angol kertészek, flamand gazdák, Jersey, Guernsey és a Scilly-szigetek földművesei olyan távlatokat nyitottak meg, hogy az ember ép ésszel alig tudja felfogni őket.

Még korábban egy parasztcsaládnak legalább hét-nyolc hektárra volt szüksége a megélhetéshez – és tudjuk, milyen az a „megélhetés” –, ma már meg sem lehet mondani, mekkora a minimális terület, amely elegendő egy család teljes ellátásához – a szükségestől a luxusig –, ha intenzív művelést alkalmaznak. Ez a határ nap mint nap csökken. Ha pedig azt kérdeznék, hány ember élhet jól egy francia négyzetmérföldnyi [lieue carrée] területből külső mezőgazdasági import nélkül, nehéz lenne válaszolni. Ez a szám rohamtempóban növekszik a mezőgazdaság fejlődésével.

Tíz évvel ezelőtt már állítható volt, hogy százmillió ember kiválóan megélhetne Franciaország földjének terméséből import nélkül. Ma, látva a legújabb fejlődést Franciaországban és Angliában, azt mondhatjuk, hogy a francia terület ötvenmillió hektárján százmillió lakos még mindig messze alatta marad annak, amit ez a föld eltarthatna. A népesség növekedni fog, ahogy az ember egyre többet kérhet a földtől.

Mindenesetre – és ezt még látni fogjuk – teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy ha Párizs és a Seine és Seine-et-Oise megyék holnap anarchista kommünne szerveződnének, ahol mindenki dolgozik, és ha az egész világ meg is tagadná tőlük még csak egyetlen szem gabona, egyetlen állat vagy egyetlen kosár gyümölcs küldését is, akkor is képesek lennének saját maguk megtermelni nemcsak a szükséges gabonát, húst és zöldséget, hanem még a luxus gyönyörködtető gyümölcsöket is elegendő mennyiségben a városi és vidéki lakosság számára.

Sőt azt is állítjuk, hogy az ehhez szükséges teljes emberi munka kevesebb lenne, mint amennyit ma arra fordítanak, hogy ezt a népességet Auvergne-ből vagy Oroszországból származó gabonával, mindenfelől származó zöldségekkel és délről jövő gyümölcsökkel lássák el.

Természetesen nem állítjuk, hogy minden csereviszonyt meg kellene szüntetni, és hogy minden régióknak mindent saját magának kellene előállítani, még azt is, ami csak mesterséges körülmények között termeszthető. De hangsúlyozzuk, hogy a csereelmélet, ahogyan ma tanítják, erősen eltúlzott; sok csere felesleges, sőt káros. Azt is fenntartjuk, hogy soha nem vették figyelembe azt a [túl]munkát, amelyet a dél-franciaországi szőlőművesek vagy az orosz és magyar parasztok végeznek a gabonatermesztés során [akik ellenfeleink kiindulópontjai]. Jelenlegi extenzív módszereikkel sokkal több munkát végeznek, mint amennyi szükséges lenne ugyanazon eredmények eléréséhez intenzív műveléssel – még a kedvezőtlenebb éghajlaton és a gyengébb talajon is.

³ Liebig, Justus von (1803–1873) német vegyész, a kémia mezőgazdasági alkalmazásának és a műtrágya használatának úttörője. Ökológiai, a kapitalista mezőgazdaság hatástalanságát és talajkimerítését kritizáló nézetei miatt az emancipatorikus társadalmi mozgalmak hamarosan felfigyeltek rá, munkássága nagy hatással volt a tudomány iránt érdeklődő progresszívekre, de Marxra és Engelsre is.

II

Lehetetlen lenne itt idéznünk azt a rengeteg tényt, amelyre állításainkat alapozzuk. Ezért kénytelenek vagyunk olvasóinkat további információkért az angol nyelven megjelent cikkeinkhez irányítani.⁴ De mindenekelőtt arra biztatjuk a téma iránt érdeklődőket, hogy olvassanak el néhány kiváló, Franciaországban megjelent művet, amelyek listáját alább közöljük.⁵

A nagyvárosok lakóinak, akiknek még nincs valós fogalmuk arról, mi is lehet a mezőgazdaság, azt tanácsoljuk, hogy járják be gyalog a környező vidékeket, és tanulmányozzák azok művelését.

Figyeljenek meg mindent, beszélgessenek a kertészekkel, és egy teljesen új világ tárul majd fel előttük. Így előre láthatják, milyen lesz a 20. századi európai mezőgazdaság; meg fogják érteni, milyen erővel lesz felvértezve a társadalmi Forradalom, amikor majd ismertté válik annak titka, miként lehet a földből mindent kivenni, amit csak kérünk tőle.

Néhány tény elegendő lesz annak bemutatására, hogy állításaink egyáltalán nem túlzóak. Mindössze egy általános megjegyzéssel szeretnénk kezdeni.

Köztudott, milyen nyomorúságos állapotban van Európában a mezőgazdaság. Ha a földművest nem a földbirtokos fosztja ki, akkor az állam. Ha az állam mérsékelten sarcolja, akkor a bankár [prêtreur d'argent], aki váltók révén rabszolgasorba taszítja, hamarosan egyszerű bérlővé teszi egy olyan földön, amely valójában egy pénzügyi társaság tulajdona.

A földbirtokos, az állam és a bankár tehát kifosztja a földművest: járadék, adó és kamat formájában. Ennek összege országonként változik, de soha nem esik a bruttó [nemzeti] termék egynegyede alá, és nagyon gyakran eléri annak felét. Franciaországban a mezőgazdaság a bruttó termék 44 százalékát fizeti be az államnak.

Sőt, még ennél is több. A földtulajdonos és az állam részesedése folyamatosan növekszik. Amint a földműves a munka, a találmányosság vagy a kezdeményezés csodáival nagyobb termést ér el, az általa fizetendő járadék, adó és kamat arányosan növekszik. Ha megduplázza a hektáronkénti termést, a járadék is megduplázódik, és vele együtt az adók is, amelyeket az állam még tovább emel, ha az árak nőnek. És így tovább. Röviden: mindenütt a földműves napi 12–16 órát dolgozik; mindenütt három keselyű fosztja meg mindattól, amit félre lehetne; mindenütt megfosztják attól, ami javíthatná gazdálkodását. Ezért marad a mezőgazdaság stagnáló.

Csak egészen kivételes körülmények között, a „három vámpír” közötti viszály következtében, rendkívüli szellemi erőfeszítés vagy többletmunka révén tud előrelépni. És még nem is beszéltünk arról a sarcról, amelyet minden földműves az iparosnak fizet. Minden gépet, minden ást, minden hordó műtrágyát három- vagy négyszeres áron adnak el neki a költségekhez képest. Ne feledkezzünk meg a közvetítőről sem, aki az oroszlánrészt hasítja ki a terményekből.

Ez az oka annak, hogy az egész évszázadnyi találmány és haladás ellenére a mezőgazdaság csak nagyon korlátozott területeken, alkalmasként és szakaszosan fejlődött.

Szerencsére mindig voltak kisebb enklávék, amelyeket egy ideig elhanyagoltak ezek a „keselyűk”; és itt láthatjuk, mit adhat az intenzív mezőgazdaság az emberiségnek.

Néhány példa:

Amerika prérijein (amelyek egyébként csak szerény, hektáronként 7–12 hektoliteres termést adnak, és az időszakos aszályok gyakran károsítják a termést) ötszáz ember, évente mindössze nyolc hónapot

⁴ Érdemes megjegyezni, hogy amikor állításaink Angliában megjelentek, semmilyen ellenállásba nem ütköztek. Megerősítette, sőt felülmúlta őket az *English Journal of Horticulture* szerkesztője, aki gyakorló kertész. Biztosak vagyunk benne, hogy a francia kertészek is egyetértenek velünk. [— Kropotkin jegyzete]

⁵ Lásd A. Toubeau: *Répartition métrique des impôts*, 2 kötet, Guillaumin kiadása, 1880. Egyáltalán nem osztjuk Toubeau következtetéseit; de valóságos enciklopédia, forráshivatkozásokkal annak bemutatására, hogy mit lehet kinyerni a talajból. M[onsieur I.] Ponce: *La Culture maraîchère*, Párizs, 1869. *Le Potager Gressent*, Párizs, 1885, kiváló gyakorlati mű. Risler: *Physiologie et culture du blé*, Párizs, 1886. Lecouteux: *Le blé, sa culture intensive et extensive*, Párizs, 1883. Eugène Simon: *La Cité Chinoise. Le Dictionnaire d'agriculture*. Wm. Fream: *The Rothamstead Experiments*, London, 1888 (trágya nélküli művelés stb.) *Nineteenth Century*, 1888. június, és *Forum*, 1890. augusztus.

dolgozva, 50 000 ember éves élelmiszerét termeli meg. Az eredményt itt a munka jelentős megtakarításával érik el. Ezek a végtelen síkságokon, amelyeket a szem fel sem tud fogni, a szántás, aratás, cséplés szinte katonai módon szervezett; nincs felesleges ide-oda mozgás, nincs időpazarlás. Minden egy díszszemle pontosságával történik.

Ez a nagyüzemi művelés, az extenzív művelés, amely olyannak veszi a földet, amilyennek azt a természet adja, anélkül hogy próbálná javítani. Amikor már mindent kiadott magából, amit csak tud, elhagyják; máshol keresnek szűz földet, hogy azt is kimerítsék.

De létezik az intenzív művelés is, amelynek a gépek egyre inkább segítségére vannak: ez főként arra törekszik, hogy egy korlátozott területet jól műveljenek, trágyázzanak és javítsanak, a munkát összpontosítsák, és a lehető legnagyobb hozamot éri el. Ez a fajta művelés évről évre terjed, és míg Dél-Franciaország nagyüzemi gazdálkodásában, valamint az amerikai Nyugat termékeny földjein beérik 10–12 hektoliteres átlagterméssel, addig Észak-Franciaországban rendszeresen 36, sőt 50, néha 56 hektolitert is betakarítanak.

Így egy ember éves fogyasztása egy tizenkettő hektárnyi területről biztosítható.

És minél intenzívebb a művelés, annál kevesebb munkába kerül egy hektoliter búza előállítás. A gép átveszi az ember helyét az előkészítő munkákban, és egyszer s mindenkorra elvégzik a talaj javítását, például a mocsárlecsapolást [drainage] vagy a kövek eltávolítását, ami a jövőben akár meg is duplázhatja a termést.

Néha már egy mélyszántás is elegendő ahhoz, hogy egy közepes talaj évről évre kiváló termést adjon, trágyázás nélkül is. Ezt húsz éven át megvalósították Rothamstedben, London közelében.

De ne írjunk mezőgazdasági fikciót. Maradjunk ennél a 40 hektoliteres termésnél, amely nem igényel kivételes talajt, csupán racionális gazdálkodást, és nézzük meg, mit jelent ez.

A Seine és Seine- és Oise megyékben élő 3 600 000 lakos évente valamivel kevesebb mint 8 millió hektoliter gabonát, főként búzát fogyaszt. Feltételezésünk szerint tehát 200 000 hektárt kellene megművelniük a rendelkezésükre álló 610 000 hektárból, hogy ezt a mennyiséget előállítsák.

Nyilvánvaló, hogy ezt nem ásóbotlalt [bêche] fogják megtenni. Az túl sok időt igényelne (hektáronként 240 darab 5 órás munkanap). Inkább egyszer s mindenkorra javítanák a talajt: lecsapolnák, amit kell; elegyengetnék, amit kell; eltávolítanák a köveket — még ha ez az előkészítő munka öt millió 5 órás munkanapot is igényelne, ami átlagosan 25 nap hektáronként.

Ezután gőzekével szántanának (hektáronként 4 nap), majd további 4 napot fordítanának a kétfejes ekével [charrue double] való szántásra. A vetőmagot nem véletlenszerűen választanák ki, hanem gőzgépekkel tisztítanák. Nem szórják szét a szélnek, hanem sorokba vetnék. És mindezzel együtt sem haladná meg a ráfordítás a 25 darab 5 órás munkanapot hektáronként, ha a munka jó körülmények között zajlik. Ha pedig három-négy éven át tízmillió munkanapot fordítanak a megfelelő művelésre, később 40–50 hektoliteres termést érhetnek el, már csak feleannyi munkával.

Összesen tehát tizenötmillió munkanapot kellene ráfordítani arra, hogy kenyeret biztosítsanak ennek a 3 600 000 fős lakosságnak. És mindez olyan munka lenne, amelyet bárki el tud végezni, anélkül hogy acélizmokra vagy korábbi mezőgazdasági tapasztalatra lenne szüksége. A kezdeményezés és a munka megszervezése azok kezében lenne, akik értik a föld igényeit. Maga a munka viszont olyan egyszerű, hogy nincs olyan párizsi férfi vagy nő — bármennyire legyengült is —, aki néhány óra tanulás után ne tudná felügyelni a gépeket vagy részt venni a mezőgazdasági munkában.

Ha pedig belegondolunk, hogy a jelenlegi káoszban — a legfelsőbb körök semmittevőin felül — közel százezer ember van munka nélkül különböző szakmákban, láthatjuk, hogy a jelenlegi rendszerben elvesztegetett munkaerő önmagában elegendő lenne arra, hogy racionális műveléssel kenyeret biztosítson a két megye 3–4 millió lakosának.

Ismételjük: ez nem fikció. Nem is beszéltünk a valóban intenzív gazdálkodásról, amely még meglepőbb eredményeket ad. Nem vettük figyelembe például azt a búzát (amelyet három éve Hallett úr állított elő), ahol egyetlen elültetett szem több mint 10 000 szemet hozó bokorra fejlődött — ami akár lehetővé tenné, hogy egy öttagú család teljes búzaszükségletét száz négyzetméteren megtermeljék. Ellenkezőleg: csak olyan példákat említettünk, amelyeket már most is sok gazda alkalmaz Franciaországban,

Angliában, Belgiumban, Flandriában stb., és amelyeket már holnap meg lehetne valósítani a meglévő tapasztalatok és tudás alapján.

De a Forradalom nélkül ez sem holnap, sem holnapután nem valósul meg, mert a föld és a tőke birtokosainak nincs érdekük benne, a parasztoknak pedig, akiknek hasznára válna, nincs meg hozzá a tudásuk, a pénzük vagy az idejük, hogy beszerezzék a szükséges eszközöket.

A jelenlegi társadalom még nem tart itt. De ha a párizsiak kikiáltják az anarchista kommünt, kénytelenek lesznek erre az útra lépni, mert nem lesznek olyan ostobák, hogy továbbra is luxuscsecsebecségeket gyártsanak (amit Bécs, Varsó és Berlin már ugyanúgy előállít), és nem kockáztatják, hogy kenyér nélkül maradjanak.

Ráadásul a mezőgazdasági munka, gépekkel segítve, hamarosan a legvonzóbb és legörömtelibb foglalkozássá válna.

Elég az ékszerekből! Elég a babaruhákból! Az emberek visszatérnének a földmunkához, ott keresnék az erőt, a természet benyomásait, az „élet örömét”, amelyet a külvárosi műhelyek sötétségében elfelejtettek.

A középkorban az alpesi legelők sokkal inkább lehetővé tették, hogy a svájciak megszabaduljanak az uraktól és királyoktól, mint a puskák. A modern mezőgazdaság lehetővé teszi majd, hogy a fellázadt város megszabaduljon az egyesült burzsoáziától.

III

Láttuk, miként biztosíthatná a két megye (Seine és Seine- és Oise) három és fél millió lakosa bőségesen a szükséges kenyeret, pusztán területük egyharmadának megművelésével. Térjünk most át az állattenyésztésre.

Az angolok, akik sok húst esznek, átlagosan valamivel kevesebb mint 100 kilogrammot fogyasztanak fejenként évente: ha feltételezzük, hogy minden elfogyasztott hús marhahús, ez valamivel kevesebb mint egyharmad marhát jelent.

Évente egy marha öt személyre (a gyermekeket is beleértve) már elegendő adag. Három és fél millió lakos esetén ez évi 700 000 darab szarvasmarha fogyasztását jelenti.

Nos, ma, a legeltetési rendszerrel legalább 2 millió hektár szükséges 660 000 darab állat eltartásához.

Ezzel szemben, szerényen öntözött rétekkel, forrásvíz segítségével (ahogyan azt nemrég Franciaország délnyugati részén több ezer hektáron kialakították), már 500 000 hektár is elegendő. Ha pedig intenzív művelést alkalmaznak, és takarmányként cukorrépát termesztnek, ennek már csak a negyedére van szükség, vagyis 125 000 hektárra. Ha pedig kukoricát használnak, és silózást alkalmaznak, ahogyan az arabok teszik, az összes szükséges takarmány 88 000 hektáron megtermelhető.

Milánó környékén, ahol a szennyvizet használják a rétek öntözésére, 9 000 hektáron 4–6 szarvasmarhát tartanak el hektáronként; egyes kedvező parcellákon pedig akár 15 tonna száraz szénát is betakarítottak hektáronként, ami 9 tejelő tehén éves takarmányának felel meg. Három hektár egy állatra legeltetésnél, és kilenc marha egy hektáron — ezek a modern mezőgazdaság szélső értékei.

Guernsey szigetén a használt 4 000 hektárból közel a fele (1 900 hektár) gabonával és konyhakerti növényekkel van bevetve, és csak 2 100 hektár marad rétnak; ezen a 2 100 hektáron 1 480 lovat, 7 260 szarvasmarhát, 900 juhot és 4 200 sertést tartanak, ami több mint 3 szarvasmarhának felel meg hektáronként, a lovak, juhek és sertések nélkül számolva. Felesleges hozzátenni, hogy a talaj termékenységet tengeri moszataból és műtrágyából készült javítóanyagok biztosítják.

Visszatérve a párizsi agglomeráció három és fél millió lakosára: látható, hogy az állattenyésztéshez szükséges terület kétféle hektárról 88 000 hektárra csökken. Nos, ne ragaszkodjunk a legalacsonyabb számokhoz; vegyük az átlagos intenzív gazdálkodás adatait; adjunk hozzá bőven területet az apróbb haszonállatok számára, amelyek részben kiváltják a szarvasmarhákat, és számoljunk 160 000 hektárral az állattenyésztésre — ha úgy tetszik, 200 000-rel — a fennmaradó 410 000 hektárból, miután a kenyérszükségletet már biztosítottuk.

Legyünk nagylelkűek, és számoljunk öt millió munkanappal ennek a területnek a termelésbe vonására [pour mettre cet espace en production].

Tehát, miután az év folyamán húszmillió munkanapot felhasználtunk — ennek felét tartós fejlesztésekre —, biztosítani tudjuk a kenyeret és a húst, nem számítva azt a további húsmennyiséget, amely baromfiból, hizlalt sertésekből, nyulakból stb. nyerhető. Ráadásul egy olyan lakosság, amely kiváló zöldségekhez és gyümölcsökhöz jut, sokkal kevesebb húst fogyaszt majd, mint az angol, aki az állati táplálékkal pótolja növényi étrendjének hiányosságait.

De húszmillió darab 5 órás munkanap vajon mennyi munkát jelent fejenként? Valójában nagyon keveset. Egy három és fél milliós lakosságban legalább 1 200 000 felnőtt férfi van, aki képes dolgozni, és ugyanennyi nő. Nos, a kenyér és a hús biztosításához nem lenne szükség több mint évi 17 munkanapra — csak a férfiakat számítva. Adjunk hozzá még hárommillió munkanapot a tej előállítására. Adjunk még ennyit! Az egész így sem éri el a 25 darab 5 órás munkanapot — vagyis egy kis „szórakozás” a földeken elegendő lenne e három alapvető termék, a kenyér, a hús és a tej előállításához; e három termékéhez, amelyek a lakhatás után az emberiség kilenctizedének mindennapi fő gondját jelentik.

Továbbra sem — ne fáradjunk bele az ismétlésbe — írtunk fikciót. Azt mondtuk el, ami van; amit már most is nagy léptékben végeznek, amit a gyakorlat igazolt. A mezőgazdaság már holnap átszervezhető lenne, ha a tulajdonjog törvényei és az általános tudatlanság nem állnának az útjába.

Azon a napon, amikor Párizs megérti, hogy az, mit eszünk és hogyan termeljük meg, közügy; azon a napon, amikor mindenki felismeri, hogy ez a kérdés végtelenül fontosabb, mint a parlament vagy a városi tanács vitái, azon a napon a forradalom megvalósul. Párizs birtokba veszi a két megye földjeit, és megműveli őket. Akkor pedig, miután egész életében ideje egyharmadát arra fordította, hogy elégtelen és rossz minőségű élelmet vásároljon, a párizsi maga fogja megtermelni azt a város falai alatt, az erődök körzetében (ha még léteznek), néhány óra egészséges és vonzó munkával.

Most pedig térjünk át a gyümölcsökre és zöldségekre. Hagyjuk el Párizst, és látogassunk meg egyet azok közül a kertészeti gazdaságok közül, amelyek néhány kilométerre az akadémiáktól olyan csodákat művelnek, amelyeket a tudós közgazdászok észre sem vesznek. Álljunk meg például Ponce úrnál, egy konyhakertészeti mű szerzőjénél, aki nem titkolja, mit hoz neki a föld, és ezt részletesen le is írta.

Ponce úr — és különösen a munkásai — úgy dolgoznak, mint az igásállatok. Nyolcan művelnek valamivel több mint egy hektárt (1,1-et). Bizonyosan napi 12–15 órát dolgoznak, vagyis háromszor annyit, mint amennyi szükséges lenne. Huszonnégyen sem lennének sokan. Erre Ponce úr valószínűleg azt válaszolná, hogy mivel ijesztő összeget, évi 2500 frankot fizet bérleti díj és adók formájában a 11 000 négyzetméter földjéért, és további 2500 frankot a kaszárnyákból vásárolt trágyáért, kénytelen kizsákmányolni. „Engem kizsákmányolnak, így hát én is kizsákmányolok” — valószínűleg ezt mondaná. A berendezés is 30 000 frankjába került, amelynek bizonyosan több mint fele a tétlen ipari báróknak fizetett sarc. Összességében ez a berendezés nem képvisel többet 3000 munkanapnál — valószínűleg még kevesebbet.

De nézzük a termését: 10 000 kg sárgarépa, 10 000 kg hagyma, retek és egyéb apró zöldség, 6000 fej káposzta, 3000 karfiol, 5000 kosár paradicsom, 5000 tucat válogatott gyümölcs, 154 000 fej saláta; röviden: összesen 125 000 kg zöldség és gyümölcs valamivel több mint egy hektáron — 110 méter hosszú és 100 méter széles területen. Ez hektáronként több mint 110 tonna termést jelent.

Egy ember azonban évente nem fogyaszt többet 300 kg zöldségnél és gyümölcsnél, és egy kertész hektárja elegendő ahhoz, hogy 350 felnőtt asztalát bőségesen ellássa egész éven át. Így 24 ember, akik egész évben egy hektárt művelnek, de napi csak 5 órát dolgoznak, elegendő zöldséget és gyümölcsöt termelne 350 felnőtt számára, ami legalább 500 [kis- és nagykorú] egyénnek felel meg.

Más szóval, ha úgy művelnek, mint Ponce úr — akinek eredményeit már túl is szárnyalták —, 350 felnőttnek évente valamivel több mint 100 órát (103-at) kellene dolgoznia ahhoz, hogy 500 ember számára biztosítsa a szükséges zöldséget és gyümölcsöt.

Jegyezzük meg, hogy ez a termelés nem kivétel. Párizs falai alatt történik, 900 hektáron, 5000 kertész által. Csakhogy ezek a kertészek igásállatok szintjére vannak lesüllyesztve, hogy hektáronként átlagosan kétezer frank bérleti díjat fizessenek.

De ezek a tények — amelyeket bárki ellenőrizhet — nem bizonyítják-e, hogy 7000 hektár (a fennmaradó 210 000-ből) elegendő lenne ahhoz, hogy minden lehetséges zöldséget és jelentős mennyiségű gyümölcsöt biztosítsanak a két megye három és fél millió lakosának?

A szükséges munka mennyisége elérné az 50 millió darab 5 órás munkanapot (nagyjából évi 50 napot felnőtt férfianként), ha a kertészek munkáját vesszük alapul. De mindjárt látni fogjuk, hogy ez a mennyiség csökken, ha a Jersey-ben és Guernsey-ben már alkalmazott módszereket vesszük igénybe. Csak emlékeztetünk rá, hogy a kertész azért kénytelen ennyit dolgozni, mert főként korai szezonális gyümölcsöt és zöldséget [primeurs, early season fruits] állít elő, amelyek magas ára fedezi a mesés bérleti díjakat, és módszerei is több munkát igényelnek a szükségesnél. Mivel nincs lehetősége nagyobb beruházásokra, és kénytelen drágán megvenni az üveget, a fát, a vasat és a szenet, a trágyával állítja elő azt a mesterséges hőt, amelyet olcsóbban is megkaphatna szénnel és üvegházakkal.

IV

A konyhakertészek, mint mondtuk, arra vannak kényszerítve, hogy gépekké váljanak, és lemondjanak az élet minden örömről, csak hogy elérjék ezeket a „csodálatos” terméshozamokat. De ezek a kemény kapálók óriási szolgálatot tettek az emberiségnek azzal, hogy megtanították neki: a termőtalaj előállítható.

Ők maguk állítják elő a talajt, mégpedig olyan trágyarétegekből, amelyek már szolgáltak arra, hogy a fiatal növényeknek és a korai zöldségeknek biztosítsák a szükséges meleget. Olyan nagy mennyiségben állítják elő a talajt, hogy minden évben kénytelenek annak egy részét eladni. Ellenkező esetben kertjeik évente 2–3 centiméterrel emelkednének. Olyan jól csinálják ezt, hogy (amint Barral írja a *Le Dictionnaire d'agriculture „Maraîchers”* [Mezőgazdasági Szótár „Konyhakertészek”] című szócikkében), az újabb szerződésekben a kertész kiköti, hogy a talaját magával viszi, amikor elhagyja a művelt parcellát. A szekereken elszállított talaj, a bútorokkal és az üvegházi keretekkel együtt – ez a gyakorlati gazdálkodók válasza Ricardo elméleteire, aki a földjáradékot a talaj természetes adottságainak kiegyenlítő eszközeként fogta fel. „A föld annyit ér, amennyit az ember” – ez a konyhakertészek jelmondata.

Ennek ellenére a párizsi és roueni kertészek háromszor annyit dolgoznak, mint guernsey-i és angliai társaik, hogy ugyanazt az eredményt elérjék. Az utóbbiak az ipart alkalmazva a mezőgazdaságban nemcsak talajt, hanem klímát is előállítanak. Valójában az egész kertészeti termelés két alapelvre épül:

1. Keretek alatt vetni, a fiatal növényeket gazdag talajban, kis területen nevelni, ahol jól gondozhatók, majd később átültetni őket, amikor gyökérzetük már jól kifejlődött. Egyszóval ugyanazt tenni velük, mint az állatokkal: gondoskodni róluk fiatal korukban.

2. A korai érés érdekében a talajt és a levegőt felmelegíteni, a növényeket keretekkel vagy üvegburákkal fedve, és a talajban erős hőt termelni a trágya erjedése révén.

Az átültetés és a levegőnél magasabb hőmérséklet – ez a kertészeti művelés lényege, miután a talajt mesterségesen előállították.

Amint láttuk, az első feltételt már alkalmazzák, és csak kisebb tökéletesítésekre szorul. A második megvalósításához pedig a levegőt és a talajt kell felmelegíteni, a trágyát forró vízzel helyettesítve, amely öntöttvas csövekben kering – akár a talajban, keretek alatt, akár az üvegházak belsejében.

Ezt már most is alkalmazzák. A párizsi kertész már a termoszföntől kéri azt a hőt, amit egykor a trágyától várt. Az angol kertész pedig üvegházat épít.

Régebben az üvegház a gazdagok luxusa volt. Egzotikus vagy dísznövények számára tartották fenn. Ma azonban egyre általánosabbá válik. Jersey és Guernsey vidékén egész hektárokat borít üveg, nem beszélve a több ezer kis üvegházról, amelyek Guernsey-n minden gazdaságban és minden kertben megtalálhatók. London környékén is kezdenek egész földterületeket üveggel lefedni, és évente ezrével jelennek meg a kis üvegházak a külvárosokban.

Mindenféle változatban készülnek, a gránitfalú üvegháztól egészen a szerény, fenyődeszkából készült, üvegtető menedékgig [l'abri], amely – minden kapitalista vérszívás ellenére – nem kerül többé négy-öt

franknál négyzetméterenként. Akár fűtik őket, akár egyáltalán nem (a fedés önmagában is elegendő, ha nem korai szezonális gyümölcsöt és zöldséget akarnak); bennük már nem [csak] szőlőt vagy trópusi növényeket termesztene, hanem burgonyát, sárgarépát, borsót, babot.

Így függetleníti magukat az éghajlattól. Megszabadulnak a trágyarétegek fáradságos munkájától; nem kell többé trágyakupacokat vásárolniuk, amelyek ára a növekvő kereslettel együtt emelkedik; és részben csökkentik az emberi munkát is: hét-nyolc ember elegendő egy hektár műveléséhez üveg alatt, és ugyanazokat az eredményeket éri el, mint M. Ponce-nál. Jersey-n hét ember, heti hatvan óránál kevesebbet dolgozva, parányi területeken olyan termést ér el, amely korábban hektárokat igényelt.

Erről akár még sok szemléletes részletet is lehetne mondani. Szorítkozzunk egyetlen példára. Jersey-n 34 napszámos és egy kertész, valamivel több mint 4 hektárt művelve üveg alatt (számoljunk úgy, mintha 70 ember napi 5 órát dolgozna ezen), évről évre a következő termést éri el: 25 000 kilogramm szőlő már május 1-jére leszüretelve, 80 000 kilogramm paradicsom, 30 000 kilogramm burgonya áprilisban, 6 000 kilogramm borsó és 2 000 kilogramm zöldbab májusban – összesen 143 000 kilogramm gyümölcs és zöldség. És ebben még nincs benne egyes üvegházak második, igen jelentős termése, sem egy hatalmas díszüvegház, sem a különféle kisebb szabadföldi kultúrák termése az üvegházak között.

Száznegyvenhárom tonna korai szezonális gyümölcs és zöldség! Ez bőven elegendő több mint 1500 ember egész éves ellátására. És mindez csupán 21 000 munkanapot igényel – vagyis évente 210 órát, ha csak a felnőttek felével számolunk.

Ehhez adjuk hozzá körülbelül 1000 tonna szén kitermelését (ennyit égetnek el évente ezekben az üvegházakban 4 hektár fűtésére). Mivel Angliában az átlagos kitermelés munkásonként napi 10 óra alatt 3 tonna, ez további évi 6–7 óra munkát jelent az 500 felnőtt mindegyikének.

Összességében tehát, ha a felnőtteknek csak a fele évente mintegy ötven fél-napot szentelne a szezonon kívüli gyümölcs- és zöldségtermesztésnek, mindenki egész évben bőségesen fogyaszthatna „luxus” gyümölcsöket és zöldségeket is – még akkor is, ha azokat kizárólag üvegházban termelnék. Ráadásul ugyanazon üvegházakban másodtermésként a legtöbb hétköznapi zöldséget is megtermelhetnék, amelyek – mint láttuk – az olyan gazdaságokban, mint M. Ponce-é, ötven munkanapot igényelnek.

Most a luxustermesztést vizsgáltuk. De már említettük, hogy a jelenlegi tendencia az üvegház egyszerű, üveg alatti veteményeskertté alakítása. És ha erre használják, rendkívül egyszerű, három hónapig enyhén fűtött üvegburák alatt is elképesztő zöldségtermések érhetők el: például hektáronként 450 hektoliter burgonya már az első, április végi betakarításkor. Ezután, a talaj feljavítása után, májustól október végéig újabb termések nevelhetők, szinte trópusi hőmérsékleten, amit az üvegfedés biztosít.

Ma 450 hektoliter burgonya előállításához évente 20 hektár vagy még nagyobb területet kell felszántani, beültetni, később felkupacolni a növényeket, kapával gyomlálni stb. Mindenki tudja, mennyi munkával jár ez. Üvegburával kezdetben talán egy fél-napnyi munka kell négyzetméterenként. De ha ez az első munka elkészült, a további munkának a felét – sőt akár háromnegyedét – meg lehet takarítani.

Ezek tények. Ezek valós, ellenőrzött, jól ismert eredmények, amelyekről bárki meggyőződhet, ha meglátogatja ezeket a gazdaságokat. És ezek a tények nem elegendők-e már arra, hogy fogalmat alkossunk arról, mire képes az ember a földdel, ha értelmesen bánik vele?

V

Minden eddigi érvelésünk olyan példákra támaszkodott, amelyek már elfogadottak, és részben a gyakorlatban is alkalmaznak. A szántóföldek intenzív művelése, a szennyvízzel öntözött síkságok, a konyhakertészeti zöldség- és gyümölcsstermesztés, végül az üveg alatti veteményes – mind valóságos dolgok. Ahogyan Léonce de Lavergne⁶ már harminc évvel ezelőtt előre látta, a modern mezőgazdaság tendenciája az, hogy a művelt területet a lehető legkisebbre csökkentse, a talajt és a klímát mesterségesen hozza létre, a munkát koncentrálja, és egyesítse mindazokat a feltételeket, amelyek a növények életéhez szükségesek.

⁶ Lavergne, Léonce Guilhaud de (1809–1880) francia politikus és közgazdasági író.

Ez a tendencia eredetileg abból a vágyból született, hogy nagy összegeket lehessen keresni a korai szezonális zöldségek és gyümölcsök eladásával. De mióta az intenzív művelés módszereit feltalálták, ezek elterjedtek, és a legegyszerűbb zöldségekre is kiterjednek, mert kevesebb munkával és nagyobb biztonsággal több termést tesznek lehetővé.

Valóban, miután megvizsgáltuk Guernsey legegyszerűbb üvegburáit, kijelenthetjük, hogy mindent egybevetve sokkal kevesebb munkába kerül üveg alatt áprilisban burgonyát termelni, mint három hónappal később szabadföldön, ötször akkora területet felásva, öntözve és gyomlálva stb. Ez ugyanaz az elv, mint a szerszámoknál vagy a gépeknél: a jobb eszköz használatával munkát takarítunk meg, még akkor is, ha előzetesen költséget jelent az eszköz beszerzése.

A közönséges zöldségek üveg alatti termesztéséről még nincsenek teljes adataink. Ez a módszer viszonylag új, és egyelőre csak kis területeken alkalmazzák. De vannak adataink egy már mintegy harmincéves „luxuscikk”, a szőlő termesztéséről – és ezek meggyőzőek.

Anglia északi részén, Skócia határán, ahol a szén a bányánál tonnánként mindössze 4 frankba kerül, régóta foglalkoznak szőlőtermesztéssel fűtött üvegházakban. Harminc évvel ezelőtt ezek a januárra beérő szőlők a termelőtől fontonként 25 frankért keltek el, és 50 frankért adták tovább III. Napoleon asztalára. Ma ugyanez a termelő már csak 3 frankért adja el ugyanazt a szőlőt – ő maga írja le ezt egy friss kertészeti cikkben. Az ok egyszerű: a konkurensok tonnaszámba szállítják a szőlőt Londonba és Párizsba. Az olcsó szénnek és az okos termesztésnek köszönhetően a szőlő télen északon nő, és „fordított irányban” utazik, szemben a szokásos délről északra irányuló árumozgással.

Májusban az angol és jersey-i szőlőt a kertészek fontonként 2 frankért adják, és ez az ár – akárcsak a harminc évvel korábbi 50 frank – csak a verseny gyengesége miatt marad fenn. Októberben a London környékén hatalmas mennyiségben, szintén üveg alatt, de némi mesterséges fűtéssel termesztett szőlő ugyanazon az áron kel el, mint a svájci vagy rajnai szőlő a szőlőskertekben: vagyis néhány fillérért. Ez még mindig túl drága, kétharmaddal is, a földjáradék, a telepítési és fűtési költségek miatt, amelyek révén a kertész súlyos sarcot fizet az iparosnak és a közvetítőnek.

Mindezt figyelembe véve kijelenthető, hogy szinte semmibe sem kerül ősszel kiváló szőlőt termelni London szélességi fokán és ködös éghajlatán. Például egy külvárosban egy nyomorúságos, üvegből és vakolatból készült, a kis házunkhoz támasztott, három méter hosszú és két méter széles menedék három éve minden októberben közel 50 fontnyi kitűnő ízű szőlőt ad. A termés egy hatéves szőlőtőkéről származik. És a menedék annyira rossz, hogy átesik rajta az eső. Éjszaka a hőmérséklet mindig megegyezik a kinti levegőével. Nyilván nem fűtjük – annyi erővel az utcát is fűthetnénk. A gondozás pedig kimerül abban, hogy évente fél órát metsszük a szőlőt, és egy talicska trágyát borítunk a tőke tövéhez, amely a menedéken kívül, vörös agyagban van elültetve.

Ha másfelől felmérjük a szőlőre fordított túlzott gondoskodást a Rajna vagy a Genfi-tó partján, a domboldalakon körül kőre épített teraszokat, a trágya és gyakran a föld felhordását 200–300 láb magasságba, arra a következtetésre jutunk, hogy összességében a szőlőműveléshez szükséges munkaráfordítás nagyobb Svájcban vagy a Rajna mentén, mint üveg alatt, London külvárosaiban.

Ez elsőre paradoxnak tűnhet, mert általában azt gondolják, hogy a szőlő magától nő Dél-Európában, és a szőlőműves munkája szinte semmibe sem kerül. De a kertészek és a kertészeti szakemberek nemhogy cáfolnák, hanem megerősítik ezt az állítást. „Angliában a legjövedelmezőbb kultúra a szőlőtermesztés” – mondja egy gyakorlati kertész, az angol Journal of Horticulture szerkesztője. Az árak pedig, mint tudjuk, elég beszédesek.

Ha ezeket a tényeket „kommunista nyelvre” fordítjuk, kijelenthetjük, hogy az a férfi vagy nő, aki évente húsz órát áldoz a szabadidejéből arra, hogy néhány – valójában elég kellemes – gondozási munkát elvégezzen két-három, üveg alatt nevelt szőlőtőkén, Európa bármely éghajlatán annyi szőlőt fog betakarítani, amennyit egy család és baráti kör el tud fogyasztani. És ez nemcsak a szőlőre igaz, hanem minden, megfelelően akklimatizált gyümölcsfára is.

Száz hozzáértő kertész napi öt órát szentelhetne ennek a munkának – a többit pedig könnyedén elvégeznék olyan emberek, akik ugyan nem hivatásos kertészek, de tudnak ásót, gereblyét, öntözőszivattyút kezelni, vagy egy fűtőberendezést felügyelni.

Ez a munka pedig – legalábbis – ahogy egy korábbi fejezetben láttuk – elegendő lenne ahhoz, hogy 75 000–100 000 ember számára biztosítsa az összes szükséges és luxusnak számító gyümölcsöt és zöldséget. Tegyük fel, hogy ebből 36 000 felnőtt hajlandó dolgozni a kertészetben. Így fejenként évente körülbelül 100 órát kellene ráfordítani, az év során elosztva. Ezek a munkaórák valójában pihenéssé válnának: barátokkal, gyerekekkel együtt töltött idővé, gyönyörű kertekben – talán még a legendás Szemiramisz kertjeinél is szebbekben.

Íme tehát a „költségvetés”: ennyi fáradság kell ahhoz, hogy bőségesen ehessünk olyan gyümölcsökből, amelyekről ma lemondunk, és hogy elegendő zöldségünk legyen – szemben azzal a helyzettel, amikor a háziasszony kénytelen szigorúan porciózni az ételt, miközben számolgatja a pénzt, amellyel a járadékosok és a „vámpr” földbirtokosokat gazdagítja.

Ó, ha az emberiség csak tudatában lenne annak, mire képes – és ha ez a tudat legalább annyi erőt adna neki, hogy akarja is mindezt!

Ha felismerné, hogy a szellemi gyávaság az a pont, amelyen eddig minden forradalma zátonyra futott!

VI

Könnyű belátni, milyen új távlatokat nyit meg a közelgő társadalmi forradalom.

Valahányszor a forradalomról beszélünk, a komoly munkás, aki látott már éhező gyerekeket, összeráncolja a homlokát, és makacsul ismételteti: „És a kenyér? Nem fog hiányozni, ha mindenki jóllakásig eszik? És ha a vidék – tudatlanul, a reakció befolyása alatt – kiéhezteti a várost, ahogy a fekete bandák tették 1793-ban – akkor mit teszünk?”

Csak próbálja meg a vidék! A nagyvárosok akkor majd meglesznek nélküle.

Mire fogják fordítani szabadságukat azok a százezrek, akik ma kis műhelyekben és gyárakban fuldokolnak, azon a napon, amikor visszanyerik szabadságukat? Vajon a forradalom után is ugyanúgy bezárkóznak majd az üzemekbe? Folytatják-e a luxuscsecsebecsék gyártását exportra, miközben talán a búza elfogy, a hús ritkasággá válik, a zöldségek eltűnnek anélkül, hogy pótolnák őket?

Nyilvánvalóan nem. Kimennek a városból, a földekre mennek. A gépek segítségével – amelyek még a leggyengébbek számára is lehetővé teszik a részvételt – elviszik a forradalmat a mezőgazdaságba is, amely eddig a múlt rabságában vergődött, ahogyan már elvitték az intézményekbe és az eszmék világába.

Itt százhektárnyi területek borulnak majd üveg alá, és finom kezű férfiak és nők gondozzák a fiatal növényeket. Ott újabb százhektárokat szántanak fel gözekével, trágyázzák vagy mesterséges talajjal gazdagítják, amelyet közet porításával állítanak elő. Alkalmi földművesek vidám „légiói” vetik be ezeket a területeket, munkájukban részben a mezőgazdasághoz értők vezetik őket, de még inkább egy felébredt nép nagy és gyakorlati szelleme – amelyet egyetlen világítótorony irányít: mindenki jóléte.

És két-három hónap alatt a korai termések enyhítik a legsürgetőbb szükségleteket, és ellátják élelemmel azt a népet, amely hosszú évszázadok után végre jóllakhat.

Közben a népi lelemény – egy lázadó, saját szükségleteit ismerő nép szelleme – azon fog dolgozni, hogy kipróbálja az új termesztési módszereket, amelyek már most is körvonalazódnak, és csak a gyakorlat „keresztvizére” várnak, hogy elterjedjenek. Kísérletezni fognak a fénnel – ezzel a kevésbé ismert tényezővel, amely Jakutsk szélességén 45 nap alatt érleli az árpát. A koncentrált vagy mesterséges fény a hóval vetekedve gyorsítja majd a növények növekedését. Egy jövőbeli Mouchot feltalálja azt a gépet, amely képes lesz a napsugarakat irányítani és munkára fogni, anélkül hogy a föld mélyéből kellene előhozni a szénben tárolt naphőt [chaleur solaire]. Kísérletezni fognak a talaj öntözésével mikroorganizmus-kultúrákkal – egy tegnap született, mégis rendkívül ésszerű elképzeléssel, amely lehetővé teszi, hogy a talaj megkapja azokat az élő sejtecskéket, amelyek a növények számára nélkülözhetetlenek: akár a gyököcskék táplálásához, akár a talaj alkotórészeinek lebontásához és felvehetővé tételéhez.

Kísérletezni fognak... de álljunk meg itt, különben már a fikció világába lépünk. Maradjunk a már bizonyított tényeknél. A már ma is alkalmazott termesztési módszerekkel, ha széles körben alkalmazzuk

őket, és ha kilépnek a piaci verseny szorításából, biztosíthatjuk magunknak a jólétet és a luxust egy kellemes munka fejében. A közeli jövő majd megmutatja, mennyire gyakorlatiak azok az új lehetőségek, amelyeket a legújabb tudományos felfedezések sejtetnek.

Egyelőre elégedjünk meg azzal, hogy megnyitjuk az új utat: a szükségletek és azok kielégítésének eszközeinek tanulmányozását.

Az egyetlen dolog, ami a forradalomnak hiányozhat, az a kezdeményezés bátorsága.

Intézményeink az iskolában eltompítottak bennünket, felnőttkorunkban pedig a múlt rabjaivá tettek egészen a sírig; alig merünk gondolkodni. Ha egy új eszme merül fel, mielőtt véleményt alkotnánk, százéves könyveket megyünk fellapozni, hogy megtudjuk, mit gondoltak róla a régi mesterek.

Ha a gondolat bátorsága és a kezdeményezés nem hiányzik a forradalomból, nem az élelmiszer fog hiányozni belőle.

A Nagy [Francia] Forradalom minden nagy napja közül a legszebb, a legnagyobb – amely örökre bevésődik az emlékezetbe – az volt, amikor a mindenfelől összesereglett küldöttek együtt művelték meg a Mars-mező földjét, hogy előkészítsék a Szövetség ünnepét.

Azon a napon Franciaország egy volt; az új szellem által áthatva megsejtette a jövőt, amely a föld közös megművelésében nyílt meg előtte.

És ismét a föld közös művelése lesz az, amely által a felszabadult társadalmak visszanyerik egységüket, és eltörlik azokat a gyűlölségeket és elnyomásokat, amelyek korábban megosztották őket.

Amint képessé válnak a szolidaritás felfogására – e hatalmas erőre, amely megsokszorozza az ember energiáját és teremő erejét –, az új társadalom a fiatalság minden lendületével indul majd el a jövő meghódítására.

Többé már nem ismeretlen fogyasztók számára termelve, hanem saját kebelében keresve a kielégítendő szükségleteket és ízléseket, a társadalom bőségesen biztosítja majd minden tagja számára az életet és a jólétet, egyúttal azt az erkölcsi elégtételt is, amelyet a szabadon választott és szabadon végzett munka ad, valamint annak örömét, hogy úgy élhetünk, hogy közben nem sértjük mások életét.

Az új bátorság által inspirálva, amelyet a szolidaritás érzése táplál, mindenki együtt halad majd a tudás és a művészi alkotás magasabb örömeinek meghódítása felé.

Egy ilyen szellemben működő társadalomnak sem belső viszályoktól, sem külső ellenségektől nem kell tartania. A múlt koalícióival szemben az új rend iránti szeretetét, mindenki merész kezdeményezését és azt az erejét állítja majd szembe, amely saját génuszának felébredésével herkulesivé vált.

Ezzel az ellenállhatatlan erővel szemben az „összeesküvő királyok” semmit sem tehetnek. Nem marad más számukra, mint meghajolni előtte, és beállni az emberiség szekere mögé, amely a társadalmi forradalom által feltárt új horizontok felé gördül.

*

VÉGE.

Anarchista könyvtár

Pjotr Kropotkin
A kenyér meghódítása
1892

Letöltve 2026.06.06-án a <https://feketelobogo.org/2024/04/16/kropotkin-a-kenyer-meghoditasaeloszo/>,
illetve a <https://szaszmark.substack.com/archive> URL-ekről

hu.theanarchistlibrary.org